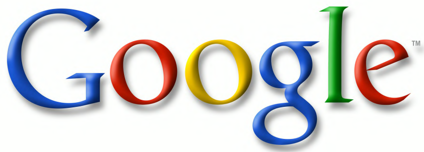

LUIDE TOERNOOIEN

DOOR

ALBERT VERWEY

AMSTERDAM
W. VERSLUYS
1903

VAN DENZELFDEN SCHRIJVER

VERZAMELDE GEDICHTEN 2de druk

AARDE
DE NIEUWE TUIN
HET BRANDENDE BRAAMBOSCH

DAGEN EN DADEN
DE KRISTALTWIJG Nieuwe Gedichten

JOHAN VAN OLDENBARNEVELT Treurspel
JACOBA VAN BEIEREN Tooneelspel

TOEN DE GIDS WERD OPGERICHT
STILLE TOERNOOIEN
HET LEVEN VAN POTGIETER

EEN INLEIDING TOT VONDEL
NEDERLANDSCHE DICHTERS BEHALVE VONDEL
GEDICHTEN VAN JONKER JAN VAN DER NOOT

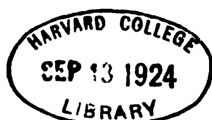
DICHTERS VERDEDIGING Shelley en Sidney vertaald

LUIDE TOERNOOIEN

DOOR

ALBERT VERWEY

AMSTERDAM
W. VERSLUYS
1903

Stoomdrukkerij Eduard IJdo. — Leiden.

HOLLAND EN DUITSCHLAND

Het opstel dat ik schrijven ga is van een Hollander voor Duitschers. Hollanders mogen mij ten goede houden wanneer zij dingen die hun bekend zijn hier nog eens gezegd vinden: het gezegde zelf hoop ik dat Duitschers zullen verstaan.

Wat het mij schrijven doet is de genegenheid waarmee Duitschers die ik hoogschat mij tegemoet traden en de lust ook hen te doen vertrouwd worden met dit Holland dat ik bemin.

Want niets is verder van de waarheid dan dat dit Holland zich zonder tusschenkomst van den landzaat aan den vreemdeling openbaren zou. Daar het, hoewel bestaande op zichzelf, in werkelijkheid en geschiedenis, toch alleen leeft door het hart van den inboorling die er zijn leven aan leent.

Het hart van den inboorling is de spiegel die

uit heden en verleden van zijn land de wijd en zijd verspreide stralen opvangt en ze terugwerpt tot een beeld.

* * *

Wat is het toch dat ons zóó zeer ons land beminnen doet? Diep in het genot van het bruin en blauw van Italië verlangen wij naar de zilveren blondheid van onze luchten. Dwalende langs de stroomen en door de dalen van bergachtiger landen lokt ons uit die beklemming onze horizon en onze zee. »De liefde tot zijn land is ieder aangeboren" zegt eenvoudig onze grootste zeventiende-eeuwsche dichter. En voor hem was dat land nog vrij wat begrensder dan het latere Nederland. Buiten zijn gewest, buiten zijn stad misschien, ging hij niet. Nog klinkt in mijn ooren de trouwhartigheid waarmee een bewoner van deze zeekust een lichtvaardig kameraad weer tot bezinning bracht: je zou toch je dorp niet willen verlaten, zou je wel? Je dorp! Het was een van de kleinste gehuchten van onze kuststreek, maar in den toon van dien zeeman trilde de geheele aangeboren liefde tot

ZIJN vaderland. Maar, opdat de scherts mij niet tegemoet kome die déze liefde aan de genegenheid van den rentenier voor zijn optrekje met uitzicht op een trekvaart gelijkstelt: ook wij die niet landen maar werelddeelen doorzwierven, ook wij die de geestesuitingen van alle tijden en alle beschavingen, en zonder dat dit ons zoo zeer merkwaardig leek, gadesloegen en in ons opnamen, ook wij hebben het geweld van die liefde voor ons land gevoeld. Een overmoedig en niet vaderlandsch gezind jongeling was ik toen ik met een boot van New-York naar Holland voer. Pas hersteld van een ziekte, gevoelig voor veranderingen in den dampkring, kwam ik op een morgen boven en zag al de uitheemsche reizigers in pelzen griezelend onder een hollandschen motregen. Ook op mij was de werking daarvan oogenblikkelijk, maar anders: ik deed mijn jas open en ademde met volle longen de vochtigheid die mij toewaaide van de kust die ik nog niet kon zien. Dat was de liefde tot mijn vaderland, die in mijn kosmopolitische hart sluimerde en wakker werd: het gevoel van bij elkaar te hooren, ik en deze

aardestreek, het gevoel van éen te zijn, onverwoestbaar één, door onherroepelijke wording en onvergankelijke gemeenschap, met dit ééne kleine deel van het heelal.

Zoo is het: wat wij liefde voor ons land noemen is niet anders dan het feit dat wij éen zijn met dat land. Zooals men nauwelijks van de liefde van een moeder voor haar kind kan spreken, omdat dat kind, uit die moeder voortgekomen, deel van die moeder is, — zoo kan men van de liefde voor zijn land niet gewagen als van een vrijwillige genegenheid. Buiten onzen wil geworden, met ons wezen zelf gegeven, is dat meegevoel dat een verwantschap is, — dat zich uit in gelaatstrekken en lichaamsbouw zoowel als in gevoelens en verbeeldingen, — dat in de luchten en lichten van zijn vaderland zichzelf herkent, — dat de adem van het leven zelf is zooals het zich door éénzelfde inblazing de gestalten schiep van landschap èn mensch.

* * *

Indien de Hollanders met de Zwitsers den

roem deelen hartstochtelijkste beminnaars van hun land te zijn — de eenen hebben de vrijheid van hun bergen lief, zegt men, de anderen zijn gehecht aan dien bodem dien zij zelf »ontworsteld" hebben aan de zee — dan zal mijn spot hen daar niet in hinderen. Ieder landman heeft bij ondervinding dat de aarde van zijn akker zoo goed als door zijn handen gaan moet, zal zij vrucht dragen, en dat zijn zweet er de beste dauw voor is. De eigenschappen van elk ras ontstaan altijd en enkel in het verkeer met de aarde en het krachtigst ras vormt zich in den hardsten strijd. Maar het is er mij hier niet om te doen het hollandsche volkskarakter te verheerlijken. Elk beschaafde weet wel dat het kenmerk van alle ras: gevoel van onafhankelijkheid, eenmaal bij een groot deel van dit volk aanwezig bleek, en ook dat zij slechts één ding hooger dan de onafhankelijkheid van hun land stelden, namelijk de onafhankelijkheid van hun denkende zelf. Dat weet elk en het schouwspel van een dergelijke raskracht kan op dit eigen oogenblik aan afrikaansche verwanten worden gevolgd. Maar de gewoonte

uit eigenschappen van de eene soort eigenschappen van een heel andere soort bij volk of enkeling te verklaren, lokt mij niet aan. Zeer zeker zijn onze oogen gevormd door den omgang met water en nevel; zeer zeker zijn onze gedachten vast en klaar geworden in den handel met markten en hoven; — maar ik geloof toch dat uit het eerste niet de hollandsche schilderkunst valt af te leiden, en dat het uit hèt tweede nog niet vanzelf sprekend wordt dat wij-alléén als volk in het Calvinisme de Hervorming ten einde hebben gedacht. Die grootste feiten willen op zichzelf gezien en doorgrond worden. En met deze enkele te noemen open ik de rij van geestesgebeurtenissen die hij die Holland kennen wil moet leeren verstaan.

* * *

De Hollandsche Schilderkunst is zoozeer de rijkste en schoonste openbaring van onzen volksaard dat ik dáárover in de eerste plaats iets zeggen moet. En liefst van al zeg ik dan meteen het groote woord dat die kunst zoowel

als dien aard bepaalt: de Heerlijkheid van de Werkelijkheid. Dit is, meent ge, wat ieder schilder voelt. Maar ten eerste bedoel ik met Heerlijkheid niet de schoonheid waarin de dingen buiten ons, ons verschijnen, maar die Gloed waarin zij ons zichtbaar worden zoodra zij in ons tot vizioenen geworden zijn. En ten tweede is b. v. van de groote Italiaansche schilderkunst juist niet dit de beheerschende eigenschap, maar dat wat daaraan in ons wezen geheel tegengesteld is: de Majesteit van de Persoonlijkheid.

Dit zijn de twee groote machten waarin de Verbeelding van den Kunstenaar zich verdeelt en die altijd beide erin aanwezig zijn: Werkelijkheid en Persoonlijkheid. En het groote van de hollandsche schilders bestaat daarin dat zij naast de Majesteit van de Persoonlijkheid die door de Italianen gegeven was, de Heerlijkheid van de Werkelijkheid hebben geopenbaard.

Wat die schilders als bloem beleefden was als plant met takken en blaren de aard van het volk. Niet op de Persoonlijkheid en haar Vergoddelijking, maar op de Werkelijkheid en

haar Verheerlijking was de aanleg van dat volk gericht. En ook zij die tot de verheerlijking niet stegen, leefden in de aanschouwing en in de verinnerlijking van de werkelijkheid.

Dit is de Volks-trek: de genegenheid naar, de liefde tot de werkelijkheid, met, in haar fijnere en hoogere bedoeling, overal waar die bewust werd, de verheerlijking van die werkelijkheid in het vizioen.

Ik verzoek u al de schakeeringen tusschen nuchter-nuttigen omgang en hoogste kunstuiting zelf doortedenken. Wat ik nog wil aanduiden is de noodzakelijkheid waarmee dit volk tot het Calvinisme kwam. In de eerste plaats: voor de verinnerlijking die het noodig had en wenschte was niet de Kerk, maar de Bijbel de Werkelijkheid. Dit had het gemeen met de Duitschers, voor wie ook Luther den Bijbel in de landstaal schreef. Maar in de tweede plaats: wat het wenschte was niet enkel de verinnerlijking, maar de verheerlijking van de werkelijkheid *in den menschelijken geest*. En die geest kan niet anders te werk gaan dan naar zijn aangeboren logica. De geheele onlogische werke-

lijkheid moge in den menschelijken geest worden afgebeeld: de geest zelf kan niet anders dan logisch zijn. En naast de oorspronkelijke werkelijkheids-verheerlijking van de kunstenaars werd ook deze verheerlijking van de Bijbelwerkelijkheid in de hoofden van de Nederlanders een schepping van den geest die zijn volle konsekwentie zocht.

Ik ben mij bewust dat ik hier ruimte voor vragen laat. Was het niet een Franschman die de Hervorming tot haar konsekwentie bracht? Hebben niet Franschen en ook Zwitsers — die minst geestelijke van alle menschen — het Calvinisme zelfs eer dan de Hollanders aangenomen? Zeker, maar hier ligt tevens het onderscheid. De Nederlander, een volk met behoefte aan verheerlijking in den geest, kwam noodgedrongen tot logica. De Franschman, van nature logisch, trok al de lijnen door waaraan de Nederlander behoefte had, maar miste den gevoelsinhoud waardoor alleen in kunst en leven dat schema blijvende waarde kreeg.

Calvinistisch — d. i. geheel een schepping van den vrijmachtigen menschegeest — werd

alleen de werkelijkheid van een hollandsch leven en een hollandsche kunst.

* * *

De trots van den Hollander ligt hierin dat zijn volk een klassieke beschaving heeft voortgebracht. En dien trots voelt hij vooral tegenover Duitschers, die dat niet, of niet in die mate, of eerst veel later, gedaan hebben.

De Nederlanden zijn eeuwen lang een lid van het Duitsche Rijk geweest, en ofschoon de band door Karel den Vijfden, om familiebelangen, vrijwel was losgemaakt, was nog lang, in het begin van zijn opstand, het pogen van Willem van Oranje dat lidmaatschap bij Keizer en Rijk te doen wegen. Daarna eerst, onder zijn aanvoering, zochten deze gewesten steun bij anderen, eindelijk, onder Barnevelt, bij zichzelf. Onder Barnevelt ziet men Kerk en Staat, Wetenschap en Kunst zich vestigen. Hun vereenigde architektuur groept zich gaarne om het vredejaar, 1648, en om den vrede-prins, Frederik Hendrik, en vult den koepel van onze zeventiende-eeuw.

Het is niet mogelijk, geloof ik, de belangrijkheid van dit feit te hoog aan te slaan. Dezer dagen hebben twee duitsche dichters: Stefan George en Karl Wolfskehl drie kleine boekjes saamgesteld die het naar hun meening meest wezenlijke van de duitsche dichtkunst inhouden. Het eerste bevat aanhalingen uit Jean Paul, het tweede uit Goethe, het derde uit Goethe's voorgangers, tijdgenooten en volgers. Een dergelijke keus spreekt boekdeelen. Niemand zou het in Nederland in de gedachten komen onze dichters anders te groepeeren dan om Vondel, Hooft en Brederoo, de drie grootsten uit de zeventiende-eeuw. De rest is van minder beteekenis. Het onderscheid is dus zoo scherp mogelijk. De Hollanders hebben in de eeuw van Vondel, de Duitschers in de eeuw van Goethe hun zwaartepunt. En deze verhouding waarin zij staan tot hun voorgeslacht, bepaalt natuurlijk ook de wijze waarop zij zich verhouden tot elkaar.

Kort voor het optreden van Hooft en Vondel was het een brabantsch dichter, Jan van der Noot, die hier het eerst de nieuwe, fransche,

metriek invoerde en dat doende tevens schoone verzen schreef. Uitgeweken uit Antwerpen vertoefde hij ook eenige jaren in Duitschland en gaf daar onder den titel *Das Buch Extasis* een vertaling van een van zijn gedichten uit. Een jong Brusselaar, Aug. Vermeylen, vond voor een paar jaar in de Berlijnsche Bibliotheek een exemplaar ervan. Daarbij gevoegd was een opstel van een zekeren Hermannus Generus waarin ook voor Duitschland de nieuwe poëtiek werd uiteengezet. Het is niet gebleken dat deze poging eenigen invloed had. Indien ze geslaagd was zou het sints Heinric van Veldeke de tweede maal geweest zijn dat een Nederlander een nieuwe poëzie over de duitsche grenzen bracht.

In Nederland verdeelde de fontein die Van der Noot was zich in veel kleine stroompjes. Humanisme en Renaissance, klassische, bijbelsche en natuurlijke kundigheden verbonden zich daar in steden en dorpen, bij geleerden en burgers, tot dien veelvervlochten groei die weldra in den bloei van daden en gedichten zou uitbreken.

Terwijl Duitschland nog door de pen van

Opitz klungelde aan metrische en prosodische voorschriften en proefnemingen — wij gelooven gaarne dat, zooals Philipp Hersdörfer in Nürnberg zeide, Joost van Vondel hem voor geen dichter hield — waren voor dienzelfden Vondel die metriek en die prosodie reeds de langbedwongen hulpmiddelen waarmee hij een heele eigenaardig-hollandsche levens- en wereld-beschouwing in beeld bracht en de klassieke dichterlijke uiting schiep van zijn volk.

Uitgegaan van diezelfde hulpmiddelen had Pieter Corneliszoon Hooft liederen geschreven waarin de humanistische mensch schitterend verscheen, Hollander ondanks zijn europeeschheid en fijnst muzikaal kunstenaar ondanks de geleerdheid van zijn verzenbouw.

Breeroo gaf aan de zangen en aan de straattafereelen van zijn volk een stem en een kleur waarin de middeleeuwen naklonken en de daagschheid uitblonk onder den hemel en de blijheid van den tot nieuwe beschaving stijgenden tijd.

Maar de Vorst bleef Vondel.

Roomsch geworden van kerkgeloof gaf hij,

misschien juist daardoor, de verbeeldingen van het Calvinisme. De bijbelsche werkelijkheid, voor de ware Calvinisten met hun kritischen aanleg niet daar om te worden afgebeeld, droeg deze Dichter omhoog in de schoonheids-sfeer van Grieken en Romeinen. Keizer en Rijk en Kerk idealiseerde hij met door de Hervorming gezuiverde vroomheid tot sints lang vergane verhoudingen. Onder hun stralende tegenwoordigheid groepeerde hij Christenen en Turken, vorsten en burgerijen, en dat heele wereldbeweeg om Holland heen, en Holland zelf en zijn stad Amsterdam en de lusthuizen van zijn vrienden.

Niet van zichzelf uitgaande, enkel lyrisch, zooals men wel eens gezegd heeft, maar het lyrisme van zijn hart doende leven onder deze wereldbespiegeling, de bloem van ons volksdom, zoo leefde Vondel.

Langzamerhand eerst, laat, als hij al ouder werd, bewogen smarten en vernederingen het hart van dien grooten verbeelder; en een persoonlijk verdriet werd de druk waar de fontein van zijn diepe gemoed onder opsprong door

alle gestaltingen heen van zijn aarde-bespannenden droom.

Wie in den vreemde zal zeggen dat hij dezen Vondel kennen kan? Daar men nauwelijks dit zijn wezen aanvaardt in zijn vaderland! Zooals ik eens, in Middelburg, een zestiende-eeuwsch huis gezien heb: het huis van een steenhouwer, waar tafreelen uit het werk aan de steengroeven samen met Mozes water slaande uit de steenrots, en mythische koningen geflankeerd door romeinsche Cesars waren uitgebeiteld: zoo is alle werkelijkheid en alle kultuur tot een vast geheel vergroeid in al de inrichtingen van Hollands staats- en burgerleven: en zoo ook is in de sfeer van de schoonheid de synthese van het Vondelsche werk.

Toch, in al dat werk, meer niet dan een hollandsch burger. Niet de hartstochtelijke schepsels die Shakespere uitstortte over het naar hartstocht begeerige Europa. Niet de hoofschheid en spaanschachtige fierheid waarmee Racine en Corneille het hof van een Zonnekoning beschreden. Maar de ingetogen vroomheid en gevoelige goedmoedigheid van den in alle

nederigheid het heiligste belevenden en naar veel zijden bepeinzenden hollandschen man. Toch is de zoetheid van zijn stem zoo klaar en krachtig, toch stijgt die stem zoo hoog, toch fluistert ze zoo innig, toch zijn alle menschelijke accenten zóó puur aanwezig onder de nooit rimpelende zuiverheid van zijn blanke verzen, dat ik niet weet wie hem gelijk zou komen in grootheid en meesterschap.

Schrijf ik nu in de ingenomenheid van den landgenoot? Ik geloof het niet. De gedichten van alle grooten zijn mij zoozeer goddelijke openbaringen gebleven dat ik niet wenschen zou éen van hen te minachten. Maar ik meen zeker te weten dat zelden een taal zoo schoon geschreven is als de onze door Vondel, en dat wat het oor beroert als uiterlijke schoonheid voortdurend het hart treft als innerlijk gevoeld.

Men wete wel: deze peinzende, deze redeneerende schoonheid hoort zeer tot de letterkundige: anders dan die van Shakespere die sterk werkt op de hartstochten: overeenkomstig evenwel aan die van de groote Franschen: Corneille en Racine. Maar dan meen ik te voelen dat Vondel

in de weidschheid van zijn verbeeldingen door géén eeuwgenoot overtroffen wordt, dat hij aan de werkelijkheid dichter nabij staat dan de Franschen, en dat de reinheid van zijn geluid tot het vlekkelooste hoort dat bestaat.

Rembrandt verheerlijkte de werkelijkheid die hij zag; Vondel de werkelijkheid van de gedachten van zijn tijd. En wel waarlijk was ook in hem van dit hollandsche geestesleven de Heerlijkheid.

Ik noemde het als een trek van den volksaard niet staan te blijven bij indruk, ook niet bij verinnerlijking, maar zijn levensaanschouwing voorttevoeren tot de Heerlijkheid van het Vizoen. En voor dit calvinistische volk, en in de spreekwijze van het Christendom, viel het gevoel van die Heerlijkheid noodzakelijk met Vroomheid saam.

Vroomheid — schreef ik elders — was Vondels innigste en wezenlijkste schoonheids-graad. Deze te voelen in den toon van zijn stem is het proeven van zijn hartezucht, deze te zien in de ontplooiing van zijn verbeeldingen is het volgen van de vlucht van zijn ziel.

Zonder deze kan ook ons geestesleven na Vondel niet worden verstaan.

* * *

Vijftig jaar na de eeuw van Vondel begon het tafereel van de wereld te veranderen. Omstreeks dien tijd, kan men zeggen, was het verval van de Renaissance duidelijk. Zij had haar tweede en derde geslacht gehad en in de hollandsche dichtkunst was haar schoone nabloei Hubert Corneliszoon Poot geweest. Zij verviel en met haar de renaissance-staat, de Republiek der Zeven Provinciën. Wat zich voorbereidde, in Europa, over de heele aarde, was een moment van zelfbezinning zooals sints den aanvang van het Christendom niet was beleefd. Het was of de menschegeest, op eenmaal gewaar geworden dat de tijd gekomen was, zich welberaden terug trok uit de zooveel eeuwen beminde maar nu vaal geworden verbeeldingen en klaar en nuchter de grondlijnen teekende voor een nieuwe kunst en een nieuwe maatschappij. In Voltaire het eerst was de verstandszon opgegaan en zijn blinkende maar koude

stralen lieten geen gevoelsdonkerte in de oude staten onaangeraakt. Washington, de kalme geest die een werelddeel om zich ordende en de held werd van een nieuwe gemeenschap, — Goethe, de aan hem zoozeer verwante, die in zijn geest de verstandhouding met de geheele wereld droeg, — waren de tegelijk, in het midden van de eeuw, geborenen, die in breede lagen tot in onzen tijd de volkeren hebben beheerscht. Hun tijdgenoot, in Nederland, was Willem Bilderdijk.

Nu ik den naam van dien grooten man neerschrijf voel ik duidelijk hoe het noodlot dat hem zijn vaderlandschen plicht deed doen hem buiten de lijn van het nieuwe leven dreef.

Duitschland was een jong volk dat voor het eerst kon uitkomen. In wijsbegeerte, poëzie en muziek is het in die jaren zonder eenigen twijfel geheel Europa voorgegaan. Wat Holland goeds had, vruchtbaarst werkte het op den duitschen dichter. Was het niet Goethe die in zijn jongelingstijd zijn zin voor werkelijkheid kweekte aan hollandsche schilderijen? Was Spinoza hem niet nabij tot in zijn ouderdom?

Spinoza was de meest calvinistische Calvinist geweest. Hij had de kritiek van de Calvinisten ook op den Bijbel toegepast en de Godsverbeelding die hij overhield met de voorstelling van het Leven gelijk gemaakt. Dit was de kern van de zelfbezinning waar de geheele wereld toe naderde. Het Leven te voelen, het Leven te verbeelden, het Leven te verheerlijken. Wat kon meer hollandsch zijn.

Maar zie nu hoe, terwijl van Lessing tot Goethe een heel geslacht van Duitschers zich voedde aan Spinoza's woorden, zij die zoodoende tenminste tot de liefhebbende waarneming kwamen, zooal niet tot de verheerlijking van de werkelijkheid, — zie nu hoe tezelfdertijd de hollandsche dichter, dezelfde zelfbezinning bestrevende, het verlangen naar verheerlijking veel heftiger voelende, het tot een waardevolle verstandhouding met die werkelijkheid niet bracht.

Wat het hem deed was zijn vaderlandsche plicht, zei ik.

Het groote gewrocht dat deze eigenaardige renaissance-staat door een klein volk geweest

was, woog met een ongewone vracht van eerwaardigheid. Het zelfbesef dat zich in de nieuwe toestanden van een snel veranderend Europa oriënteeren wou, kon niet nalaten rekening te houden met zulk een monumentaalheid. De werkelijkheid van dat nieuwe leven kon niet genaderd worden eer het begrip van het vroegere zoozeer vereenvoudigd was dat het in zijn algemeenheid ook dat nieuwe omsloot.

De vroomheid, als het diepst bezonken verlangen naar verheerlijking van het leven, was sints eeuwen een volkstrek, — Vondel de klassieke dichter had haar geuit in de verheerlijking van bijbelsche verbeeldingen, — nu de tijden veranderden en over de heele wereld de vormen van de werkelijkheid de plaats van de christelijke voorstellingen innamen, kon de dichter die als kind van zijn volk en erfgenaam van Vondel die vroomheid het hevigst voelde met die werkelijkheid die rondom hem leefde niets doen.

Pijnlijk is het den hijgenden toon te hooren waarin het verlangen van Bilderdijk zich vertolkt. De werkelijkheid omverbeelden kon hij niet, —

zelfs haar waarnemen was een vermogen zóo ver van hem dat hij, tegenover Jacob Grimm, wiens grootheid hij gul erkende, de vormen van de taal alleen uit zijn eigen geest en niet ook uit het onderzoek van die vormen wilde vaststellen, zóo ver dat hij zich later verging in Messianistische voorspellingen, — het lichaamsleven was hem een pijn en van de blijdschap die Goethe over de dingen uitgoot had hij geen denkbeeld, — en toch was hij een man die de vormen van het Christendom als verbeeldings-vormen niet meer genoot. Wat wonder dan dat hij in een luchtledig hing. Zijn geest, die tot de grootste hoorde van Europa, had de vragen die in Duitschland zoo druk besproken werden doorgrond en de waarheid van Kants ontkenningen had hij in zijn diepste hart verstaan en aanvaard. Maar nu dat verlangen te uiten dat uit volk en dichtkunst opgeklommen in hem belichaamd was! Met de verbeeldingen van het Christendom herleid tot lijnen die hun oorsprong niet meer dorsten, een nieuwe werkelijkheid nog niet mochten aanduiden, bleef hij, de dichter met den hoogst gespannen toon,

tenslotte meest van al tot die te prijzen verstanden behooren die staan tusschen het Christendom en den nieuwen tijd.

Gevolg van zijn niet kunnen naderen tot de werkelijkheid was het retorische: toets en kern van het in poëzie ondeugdzame. En dat retorische is het wat de houding van een later geslacht, het onze, tegenover hem heeft bepaald.

* * *

Goethe had op Bilderdijk alles voor wat den Geest tot Dichter maakt. In dien éénen grooten hartstocht, het streven naar verheerlijking in den geest, zijn mindere, had hij de altijd liefdevolle gemeenschap met de dingen, de levensvreugde, het geluk van den aardemensch op hem voor. Bilderdijk was met Goethe's schriften, de heidensche, niet ingenomen. Toen Goethe op een reis in de buurt van Brunswijk kwam, waar Bilderdijk toen woonde, hoorde hij zijn naam en schreef dien op, -- in een brief aan Frau von Stein, meen ik.

Goethe was de gelukkige, levende en levenwekkende mensch, en onze tijdgenooten in

Duitschland, de daar sints tien jaar opgetreden dichters, konden gelukkig zijn in zijn onbestreden dichterschap.

Onbestreden? Toch niet geheel. Zoo goed als Bilderdijk immers, hoorde Goethe tot de eeuw van de zelf-bezinning, de eeuw van de Verstandelijkheid. En al is het zoo dat zijn rijke wezen te veel werkelijk leefde dan dat het niet naar alle zijden vruchtbaar werken zou, een geslacht dat de verstandelijkheid bij hartstocht en verbeelding doet achterstaan heeft aan hem niet genoeg. De oudere Goethe moest als het ware de schade inhalen die zijn land door het gemis aan een renaissance geleden had: onderwerpen van studie waar de geleerde man een breede plaats door besloeg in Europa waren veelal tevens de onderwerpen van zijn poëzie.

Een hevige poging door die alomvattende verstandelijkheid heen te breken werd al door de duitsche Romantiek gedaan. Maar de luidruchtigheid van deze jongeren voedde zich te zeer aan vergane literaturen dan dat zij Goethe verbijsteren zouden die in zijn Divan meer en

beter dan zij bleek te kunnen doen. En een aan het leven ontworsteld dichterschap dat naast het zijne zou kunnen opkomen bleef zóó wel geheel buiten spraak.

Niet zoo nabij dus maar terug tot in de achtiende eeuw nog moesten die dichters grijpen die nu in de geschiedenis een steun zochten voor hun verzet tegen Goethe.

Dat verzet was gerechtvaardigd. Niet alleen als algemeen menschelijk maar wel bizonder als duitsch was het begrijpelijk dat een meer hartstochtelijke kunst, meer muziek en meer kleur, om uiting vroeg. Hoeveel te meer nu de tijd gunstig was en men overal in Europa hetzelfde gebeuren zag.

De dichter op wien zij teruggrepen — de bloemlezing van George en Wolfskehl bewijst het — was Jean Paul Richter.

Jean Paul had niet als Goethe het als een hemel welvende hoofd waaronder zich de geheele wereld ordende, maar het heftig bonzende hart dat als het middelpunt van het heelal zich voelde, en naar alle zijden stralen spatte die het zonderling gekronkelde glas van

zijn geest op duizend grillige wijzen brak.

Niet die geest was dat wat zij lief hadden. Dezen, den humoristischen, hadden vroegere geslachten genoten en bewonderd. Zij zochten den dieperen schat, de voortdurend door het hart gevoede dichterlijkheid, die zoo verlokkend blonk en fonkelde in zijn veelbewogen schriftuur. Een bloemlezing van bladzijden en volzinnen is het waarin zij dat schoonste hebben saamgevat.

* * *

Als ik dat boekje lees treft het mij in de eerste plaats dat men dit als bereiktheid zeer zeker niet nevens Goethe stellen kan; maar dan ook dat zooveel van het hier gegevene wel degelijk op dit oogenblik de kern is van wat stroomt en straalt in de europeesche poëzie. Hoe ook zich voordoend: deze vizie van het Menschenhart in het Heelal zich spiegelend en het Heelal weerspiegelend in het Menschenhart, — deze grond-aanschouwing van Jean Paul is die van de Poëzie van onze laatste jaren, in Duitschland, in Frankrijk en ook hier.

Ik behoef niet uit te leggen hoezeer de verheerlijking van de werkelijkheid, ons nederlandsch streven, één en hetzelfde is. Sints Potgieter omstreeks 1860 de werkelijkheid weer zag in vizioenen is de drang krachtig bewust geworden en leeft verhoogd in de uitingen van nieuwere dicht- zoowel als schilderkunst.

De oude schilders, Israëls en de Marissen, Bosboom en Mauve, kent men wel. Men weet nu ook de reden waarom zij door de jongeren zoo gevierd werden.

En dat het streven hier bewust op de *werkelijkheid* gericht was, verklaart ook de andere ontvangst die het Naturalisme hier dan in Duitschland te beurt viel: hier ondergaan en gewaardeerd en opgenomen in de dichterlijkste verbeeldingen: daar in den angst voor de stoffelijke duitsche grootheid gevreesd en gehaat.

Een hulde aan het proza van L. van Deyssel, het naturalistische, is een hartewoord van de verheerlijkers der hollandsche werkelijkheid. De schilderkunst van Breitner die den schok van schoonheid waarmee de werkelijkheid hem doorbliksemde vastklonk in zijn verven, was voor

menigeen de heftigste aandoening van zijn jonkheid. Mag ik — zonder zoovelen die ik bewonder te kort te doen — eraan toevoegen dat ik in de schilderijen van Jan Eduard Karsen in later leeftijd de omgedroomde schoonheid van een hollandsche wereld, zag, omgedroomd tot ze haast een sprookje werd : een verheerlijking voor wie stil en innig Holland bemint?

* * *

De beweging die hier omstreeks 1880 aanving, en in het tijdschrift *De Nieuwe Gids* werd voortgezet, was de uitdrukking van die nieuwe bestrevingen. Jacques Perk was voorafgegaan, de zeer fijne, zeer blijde dichter, de jonge te vroeg gestorven eerste-liefde van ons geslacht. Hartstochtelijke poëzie van Kloos, bekorende van Gorter volgden. En de mogelijkheid was daarmee gegeven tot dien arbeid van Kunst en Geest dien midden in een opstrevend geslacht de schrijvers van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* trachten te verwerkelijken.

Langzamerhand hebben velerlei elementen zich daarin saamgevoegd. Langzamerhand ont-

waken ook vlaamsche krachten weer, in dat land dat een deel van onze toekomst is. In de laatste tijden hooren wij den toon in ons doorklinken van die nieuwe beschaving die door hollandsch-sprekende Afrikaanders moge worden volbouwd.

Zoo voelen wij ons naast het verwante Duitschland staan vol van onze herinneringen en verwachtingen. Onze vriendschap met de besten daar, is de schoonste bloem die ons dichterschap ons plukken deed. Ook zij, weet ik, zullen niets liever zien dan de verheerlijking van die werkelijkheid die Holland is.

1900.

DE HODJA NASR-EDDIN

EEN VIRTUOOS VAN HET SCHIJNBARE

De schertsen van Nasr-Eddin zooals die in de meest gangbare verzameling de Turken verheugen, geven mij aanleiding hen die in dergelijke volksverhalen belang stellen, te doen opmerken, hoezeer hun tezamenstelling soms een eenheid is, en hun tezamensteller een persoonlijkheid.

Zij die de volksoverleveringen beoefenen maken er veelal hun werk van nategaan hoe een bepaald gebruik, een bepaalde legende, een bepaald vertelsel al of niet gewijzigd bij verschillende volken voorkomen, en hun genoegen bestaat dáárin — behalve in het welslagen van hun nasporing — dat zij het gevoel versterken van een innerlijke of uiterlijke gemeenschap tusschen de verspreid levende aardebewoners. Maar het behoeft geen betoog dat zij daartoe hun aandacht meest op gedeelten vestigen, omdat wel

een enkel feit maar zelden een reeks van feiten zich op eenigszins gelijksoortige wijze herhaalt.

Niet een verzameling van verhalen maar een enkel verhaal uit een verzameling wordt hier en elders teruggevonden, en hoe aangenaam het bijvoorbeeld voor mijzelf geweest is te bespeuren dat ook de Kabylen hun grooten en kleinen Claus hebben, toch kan ik mij niet onvoorwaardelijk voelen ingenomen door een studeergewoonte die — om maar iets te noemen — al eens tot het verbreken van de klaarblijkelijke eenheid van den Ilias heeft geleid.

Veertig jaar geleden, kort na het verschijnen van een duitsche vertolking, heeft een germaansch geleerde op onze verzameling den ontledenden blik gericht. In Eiffel en Taunus, aan Neckar en Main, in Sleeswijk en Littauen, bij Spanjaarden en Italianen, ja onder Indiërs en Tamuliërs, heeft hij de verwanten van hier voorkomende vertellingen aangewezen. Wat daarna gebeurd is, is onuitsprekelijk. Duizelingwekkend was de scherpzienigheid waarmee, voor eerst acht jaar, een algerijnsch professor de verst-afgezworven verwanten uit de Bas-

kische rotsspleten en uit het keltische Bretanje kon ophalen en vereenigen met een breede schaar nieuwgevonden woestijnbewoners. Een hongaarsch onuitputtelijke heeft onlangs — maar ik geloof dat ik zonder schade voor mijn doel bekennen kan dat ik geen hongaarsch versta.

Zooveel is zeker: over de deelen van Nasr-Eddin's schertsen-boek is véél geschreven, maar over het geheel zoo goed als niets.

Toch is het juist als geheel zulk een merkwaardig verschijnsel. Toch is het juist als geheel, en in de hier besproken lezing, het lievelingsboek van de Turken. Toch is het juist in zijn eenheid de uitbeelding van een persoonlijkheid, den Hodja, d. i. een half-geestelijk, half-landelijk leeraar, onderwijzend, predikend en rechtsprekend, een waarschijnlijk gefingeerd personaadje van vermoedelijk arabische afkomst, maar die, zooals hij verschijnt in *dit* boekje, een turksche volksheld werd.

En niet door zijn saamstellende deelen, die zeer zeker sints lang voor ieders gebruik verspreid lagen, maar alleen door de hen ver-

eenigende eigenheid van zijn tezaamsteller, is dit boek de openbaring van een schrijver die ongetwijfeld de eigenschappen van zijn held bezeten heeft en die door dien held leeft in ons aandenken nu ook zijn naam zelfs met hem gestorven is.

Evenals in het Westen Uilenspiegel, leeft in het Oosten de Hodja. Voor het gemak hebben dan ook sommigen hem als turkschen Uilenspiegel gedoodverfd; naar de germaansche geleerde onmiddelijk opmerkte: ten onrechte. Zelf weet hij hem evenwel niet nader te karakteriseeren dan als: een echte nar, een mengsel van grenzelooze onnoozelheid en domheid, en van geest en scherts. De vervaardiger van de fransche vertaling, die door mij gevolgd is, maakt het zich nog makkelijker; hij zegt: de schertsen van Nasr-Eddin vormen een *genre* op zichzelf, en wel het *genre plaisant*. Iets verder schrijft hij dan van den Hodja: Hij vertegenwoordigt, voor zich alleen, »MM. de Crac et de la Palisse, Cadet-Roussel, Michel Morin, M. Bonasse, Calino et toutes les autres individualités imaginaires qui se partagent en France le

domaine des joyeusetés naïves et railleuses."

Eén ding is hieruit duidelijk: of men hem als een duitschen nar of als een franschen clown ziet, hij staat met zijn doorgaans onschuldige scherts tegenover den hatelijken spot van Uilenspiegel En juist om hem in deze tegenstelling te teekenen wil ik verder gaan en beweren: Tegenover den uit het hartstochtelijk broeiende germaansche innerlijk — dat innerlijk waaruit ook de gothische kathedralen voortkwamen — ontstanen Uilenspiegel, staat de Hodja, voortgekomen uit den veel meer verstandelijk verfijnden geest van de Muzelmannen, den geest die het Alhambra heeft voortgebracht. Uilenspiegel en de Hodja zijn uitersten. Het brandende germaansche gemoed heeft den een, de sierlijke mohamedaansche geest heeft den anderen voortgebracht. De schertsen van den Hodja, hoe ook, als elke scherts, naar één zijde spot, satire, wraak, moralisatie, zijn in hun wezen niets anders dan een spel van hooge verstandelijkheid.

Om goed te begrijpen wat dit onderscheid beteekent legge men Uilenspiegels toespraak tot de kleermakers naast Nasr-Eddins optreden

voor de geloovigen. Een belangrijk deel van de eerste is de plechtige omhaal waarmee de kleermakers beroepen worden. Uit alle streken, uit Holstein, Pommeren, Stettin en Mecklenburg, uit Lubeck en Hamburg, van de Sont en Wismar werden zij door beschrijvingsbrieven genoodigd naar Rostock ter vergadering. Daar, als ze allen vergaderd waren, zou Uilenspiegel hun een kunst leeren die hun en hun kinderen zoolang de wereld stond goed zou doen. Nadat veel brieven en boden tusschen de kleermakers gewisseld waren, besloten zij op te gaan. Het gevolg was, zooals men weet, dat toen zij allen op de markt te Rostock bijeen stonden, Uilenspiegel zijn hoofd uit een venster stak en aan de «eerbare mannen van het snijdersgild" den raad gaf nooit een in de naald stekende draad te gebruiken, vóór zij aan het andere end een knoop hadden gelegd. Men ziet waarin hier de scherts bestaat: in de wanverhouding tusschen toebereidselen en uitwerking; — het genoegen: leedvermaak met de slachtoffers die nog boos en bespot werden; — de bedoeling: satyre op de gewichtigheid waarmee de eer-

bare burgers van die dagen zich zeker dikwijls lieten tezaamroepen tot een éven belangrijke meedeeling; — de beweegreden: lust tot wraak misschien, de wensch de verstandige en welvarende burgers van Noord-Duitschland door hem, den landzot en nar, gehoond te zien. Alles drijfveren die hun kracht op het gemoed hebben, en niet dan daarmee samengaand, en maar grovelijk, op den geest. — Legt hiernaast nu de inleidende schertsen uit de verzameling van den Hodja.

»Nasr-Eddin beklom den kansel en zei: Muzelmannen, kent gij het onderwerp waarover ik spreken wil? Wij kennen het niet, Hodja. Hoe zal ik, zei daarop Nasr-Eddin, u een onderwerp ontwikkelen dat ge niet kent. — Een andermaal beklom hij den kansel en zei: Weet gij, geloovigen, wat ik u te zeggen heb? Wij weten het, riepen er. Wat zal ik u, zei de Hodja en verliet den preekstoel, uitleggen wat ge al weet. — De vergaderden zaten verbaasd. En een deed het voorstel dat als hij weerkwam de eenen zouden antwoorden dat zij het wisten,

de anderen dat zij het niet wisten. Dat werd goed gevonden. De Hodja verscheen weer en riep als te voren: Weet gij, mijn broeders, wat ik u zeggen wil? Onder ons, zei men hem, zijn er sommigen die het weten, anderen die het niet weten. Welnu, antwoordde de Hodja, laat hen die het weten het dan meedeelen aan hen die het niet weten."

Hier, bemerkt men, is ook een wanverhouding, maar ze is niet gezocht: als vanzelf sprekend, treedt in de moskee de geestelijke op voor zijn hoorders, en in de wanverhouding tusschen dit samenzijn en dat spreken, daar ligt zeker de eigenlijke scherts niet in; — er is misschien ook een satyre: de gedachte kan worden opgewekt of de geloovigen niet meermalen op die plaats eerbiedig luisterden naar niet belangrijker wijsheid; — er is mogelijk ook leedvermaak, maar onmerkbaar en in geen geval opgedrongen; — en de gedachte aan wraak schijnt wel uitgesloten. Is er gemoedsbeweging, dan niet de westersche die zich pleegt uittelaten en luidruchtig wordt, maar de oostersche die zich

onder een dekorum verbergt. Maar wat is er in dat dekorum dat de hoorders verbaasd doet zijn en overleg plegen? Wel, het karakter van de scherts van den Hodja, dat wat hier duidelijk de hoofdzaak is: het verstandelijke geestes-spel: het eenvoudige sofisme.

Wij zijn hier bij een spreker en onder een bevolking die niets wil weten van de luidruchtige gemoedsbeweging, maar die alles weet van de verstandelijke scherts.

Wat is van iedere scherts het ontroerende? De verrassing van het schijnbare optredend als werkelijkheid. Als Uilenspiegel den kleermakers aanraadt geen draad te gebruiken zonder knoop erin en hun dit als een uitnemende kunst aanprijst, dan liegt hij niet. Integendeel: zijn bewering treft juist zoo omdat ieder moet erkennen dat ze de waarheid schijnt. *Schijnt* toch ook maar: want een waarheid die ieder weet heeft ter meedeeling geen beteekenis. De naar den duidelijken schijn ware waarheid maar die niemand zich meer verwerkelijkt, brengt Uilenspiegel nog eens in de werkelijkheid.

Maar voor Uilenspiegel is dat niet genoeg.

Zijn gemoed wordt er niet bevredigd door. Hij vormt zich de omstandigheden zóó dat hij voldoening vindt voor zijn spot, voor zijn leedvermaak. Het zeggen van zijn schijn-waarheid ná de gewichtige beraadslagingen en reiswederwaardigheden wordt *zijn* scherts, de scherts naar zijn behoeften verlichamelijkt, vergroofd.

»O Muzelmannen, riep op een keer de Hodja, dankt God zonder ophouden omdat hij den kameel geen vleugels gegeven heeft."

Dit is Nasr-Eddins tweede scherts en die in soort nog dichter nabij komt aan die van Uilenspiegel: een vanzelf sprekende waarheid die nog eens schijn van leven krijgt; maar de Hodja behoudt haar in haar simpelen geestesstaat. Hij en zijn hoorders genieten enkel met den geest dit schijnbare. En juist daarom lijkt de eerste scherts niet zonder opzet geplaatst aan het hoofd van de verzameling omdat daar zelfs niet zooals in de tweede eenig lichamelijk voorwerp is ingevoerd maar de Hodja er in zijn zuiverste wezen voor het eerst komt op-

treden, als namelijk een kunstenaar van het sofisme, een virtuoos van het schijnbare.

* * *

Wanneer de Hodja vraagt: Kent ge het onderwerp waarover ik u spreken wil? — dan begrijpt hij wel dat dit door ieder verstaan zal worden alsof hij vraagt: Weet gij wat ik u vertellen wil? — Hij houdt zich aan de letter van zijn vraag, dat is aan de schijn-waarheid: de waarheid van de bedoeling wordt door hem ontkend. Juist zóó als hij zijn hoorders aanraadt God te danken voor de vleugelloosheid van hun kameel. Als men iets bizonder heilrijk vindt dankt men God ervoor. Ergo . . . De Hodja is weer de man van de letterwaarheid; in het schijnbare vindt hij zijn gelijk.

Het is al duidelijk dat hij die zoo doet een zekere houding heeft. Van het eerste oogenblik af heeft dat wat hij zegt den schijn vóór zich. Wie hem tegenspreekt heeft de ondankbare taak van verschillen te ontrafelen en uitteleggen. Bovendien: wie een houding heeft en dan zijn hoorder dwingt tot nadenken, dwingt hem ook

tot het vermoeden van bedoelingen. Al zijn ze nauwelijks erin gelegd — wat ligt meer voor de hand dan naar aanleiding van dien kameel te denken: hij wil mij berispen over de onnoozele voorwerpen van mijn dank. De schertser wordt dus de onderwijzer, de prediker. Merkwaardig dat hij dit in de figuur van den Hodja ook werkelijk is: een nieuw bewijs dat het wezen van den schertser volkomen zuiver door den turkschen geest begrepen is.

Niets is dan ook voor het enkel vormelijk verstand verkwikkender dan dezen Hodja de sfeer van het schijnbare te zien openen en er hem in te zien bewegen.

De afwijking van de bedoelde waarheid naar een zekere letterwaarheid is maar een opening. De hoorder had dan maar nauwkeuriger moeten luisteren, denkt men. Het nadruk leggen op iets dat wel in het algemeen maar minder in uw bizondere geval waar is (dankbaarheid voor iets heilrijks: in casu de vleugelloosheid van een kameel) heeft de waarheid in het algemeene nog niet losgelaten. En in veel gevallen kan zulk een handelwijs gelden voor een zekere gevatheid,

vlugheid in het zien van wat men een andere zij van de waarheid, en een minder voor de hand liggende, zou kunnen noemen.

Maar met iedere volgende beweging naar het schijnbare zien wij het verband met de waarheid losser worden.

»Eens verborg zich een dief in het huis van den Hodja. Zijn vrouw kwam hem waarschuwen. Stil, zei hij, God geve dat hij iets vinden mag, dan kan ik het hem afnemen."

Hier is al niet meer sprake van naar de letter waar, of in het algemeen waar. Tegenover groote onwaarschijnlijkheid staat alleen de *mogelijkheid* dat het waar kan zijn. Wat treft is het besef dat wij aan die mogelijkheid niet gedacht hebben. Alleen aan die mogelijkheid ontleent de bewering haar waren schijn.

Nog één stap verder dan ook en het onmiddelijk verband met een waarheid wordt losgelaten.

»De Hodja zette een ladder tegen een tuinmuur, klom naarboven en haalde hem, toen hij op den muur was, op. Toen daalde hij af in

den tuin. De tuinman bemerkte hem en riep: Wat wilt ge hier? — Een ladder te koop bieden, zei de Hodja."

De verrassing is onweêrsprekelijk. Toch voelt men wel dat dit een logen is. Maar wat ons nochtans terug houdt dit uit te spreken is de gedachte dat het de eenige bewering is die schijn van waarheid hebben zóu *indien ze waarheid was.*

Men merkt wel hoezeer de geestesrichting van den Hodja hem een eigenaardige houding geeft. Hij is de *virtuoos* van het schijnbare. Hij weet altijd, in iederen toestand, de ééne schijnbaarheid te ontdekken die aanwezig is. En aldoor profiteert *die* beslistheid van de mogelijkheid op eigen ongelijk die de waarheidlievende mensch openhoudt.

Een verder stadium dan in de vorige ligt in de volgende voorstelling.

»De Hodja verschafte zich toegang tot een tuin. Hij verborg in zijn zak en in zijn hemd wortelen, knollen, en al wat hem voor de hand

kwam. De tuinman betrapte hem. Wat maakt ge hier? — zei hij. De Hodja, geschrokken, wist niets beters te antwoorden dan dat een hevige wind hem daar had neergezet. Maar dan al wat daar is losgerukt? — Als de wind, zei de Hodja, sterk genoeg was om mij op te lichten, kon hij uw groenten ook wel losrukken. — En wie dan wel, meent ge, heeft mijn groenten in uw zak gestopt? — Daar stond ik ook juist over te denken, antwoordde de Hodja."

Ik vestig alleen de aandacht op het eindantwoord. Zonder in het plompe te vallen kon de Hodja geen reden meer bedenken van éénige schijnbaarheid. Maar zijn ingeboren zekerheid dat er altijd en in iedere omstandigheid een wijs moet zijn waarop men gelijk heeft, doet hem nu ook ontdekken hoe hij zich gedragen moet. De tuinman heeft zich in een onderzoek met hem ingelaten. De tuinman vraagt en zoekt samen met hem het antwoord op iets waarvan hij onkundig is. Er steekt geen schande in te bekennen dat men de onkunde van den tuinman deelt.

Dit antwoord is dus niet eens een waarvan men denken kan dat het waar zou schijnen indien het waar wás, maar het is er een waarvan men voelt: het is de eenige ónwaarheid die met vertoon van waarheid te uiten viel.

Het onmiddelijk verband met de waarheid is dus geheel losgelaten. Verder dan tot dezen schamelen waarheidsschijn kon in onmiddelijk verband met de waarheid niet gegaan worden. Maar wel, meent ge, in een ander dan onmiddelijk? Zeker, en in het verhaal dat ik zooeven aanhaalde, is er al een voorbeeld van. De wind, zegt de Hodja, heeft mij in den tuin gezet. De tuinman weerspreekt het niet. Hij vraagt: Maar die groenten dan? Het antwoord volgt zonder aarzelen. Als de wind, zei de Hodja, sterk genoeg was om mij optelichten, kon hij uw groenten ook wel losrukken. Hiermee treedt een van de sterkste wapenen van den schijnkunstenaar in werking: de logica. Het verband van zijn beweringen met een waarheid is niet langer onmiddelijk, maar afgeleid.

»Eens noodigde de Bey den Hodja op het

djérid-spel (werpspel te paard). De Hodja bezat juist een prachtigen os; hij zadelt, beklimt hem, en geraakt zoo op de bestemde plaats. Algemeen gelach toen men hem zag aankomen. Hodja, zei de Bey, het berijden van een os is iets nieuws, maar ik vrees dat hij niet loopen kan. Ik heb hem zien loopen, antwoordde de Hodja, harder dan een paard, en toen was hij nog maar een kalf."

Stel twee waarheden: Dat kalf liep hard, — dat kalf werd deze os, — redekunstig samen en ge wint in elk geval de schijnwaarheid van den logischen vorm. Het blijft daarom niet minder waar dat een os niet zoo hard loopt als een kalf.

Soortgelijke tezaamstellingen sluiten zich hierbij aan.

»Toen de Hodja cadi geworden was kwamen twee personen hem recht vragen. Die man, zei de een, heeft mij in het oor gebeten. 't Is niet waar, zei de andere, hij heeft het zelf gedaan. De Hodja verzocht hun een oogenblik heen te

gaan. Zoodra hij alleen was sloot hij de deur en beproefde zich in zijn oor te bijten. Het gevolg was een tuimeling waarbij hij zich een gat in het hoofd viel. Hij deed er een wikkel om en opende de deur. Toen de klagers terug waren deed de Hodja zijn uitspraak. Het is zeker, zei hij, niet enkel dat een man zichzelf in zijn oor kan bijten, maar dat hij, wat meer is, zichzelf een gat kan in zijn hoofd vallen."

Het verband tusschen deze twee kwetsuren is nog geringer dan dat tusschen os en kalf. En nog losser van elkaar zijn de elementen die in het volgende redekunstig verbonden worden.

»Op een nacht, terwijl hij in bed lag, hoorde de Hodja vlak voor zijn deur een twist. Sta op, vrouw, zei hij, en reik me de kaars. Blijf toch liggen, zei ze. Maar hij wikkelde zich in zijn deken en ging. De deur was nauw open of een van de twistenden greep zijn deken en liep ermeê heen. De Hodja, bibberend, ging weer in 't huis. Waar was het twisten om? vroeg zijn

vrouw. Het was om mijn deken, zei de Hodja, zoodra ze die hadden was het gedaan."

Het logische is voor den schertser een spel en een wapen. Maak een gevolgtrekking van uiterlijke, dus schijnbare juistheid, en ge zult uw hoorder verrassen of vermaken, in elk geval een oogenblik verstomd doen staan, in negen van de tien gevallen uw meerderheid over hem handhaven, en, misschien, hem door vergelijking doen voelen dat er in zijn doen iets is dat zich tot zulke gevolgtrekkingen leent.

»De Hodja ving een ooievaar, nam hem mee naar huis, greep een mes, sneed hem zijn bek en pooten af, en zette hem zoo ergens bovenop. Ziedaar, zei hij, nu lijkt ge op de andere vogels."

Dit is een uitmuntend voorbeeld van die uiterlijke redeneerkunde. Het eigenaardige van de vogels — zoowel als van de gedachten — ligt in hun voorkomen. Verander hun schijn en gij verandert henzelf.

«Een keer, vóór het gebed, had de Hodja geen water genoeg voor zijn wasschingen. Hij ging dus bidden, met één been opgetrokken, als een gans. Wat doet ge? vroeg men hem. Dit been, zei hij, is nog niet afgewasschen."

Het been was niet zuiver en mocht dus niet meebidden. Men ziet hoe niet alleen het wezen van vogels maar ook het innerlijk van den mensch verloochend wordt. En in deze orde van geestesbewegingen volkomen zooals het hoort.

Maar dit is een spel van den Hodja met zichzelf. Tegenover anderen is zijn logica een wapen dat hij met allerlei verfijnde kronkelingen hanteert.

»Een dief drong in het huis van den Hodja, greep wat hij grijpen kon, laadde het op zijn rug, en ging ermeê heen. De Hodja, die hem gezien had, greep dadelijk wat er nog overschoot en volgde er den dief meê tot aan diens deur. Wat wilt ge? vroeg hem de dief. De Hodja: We verhuizen toch immers hier naartoe, is het niet?"

De mogelijkheids-schijn verbindt zich hier met een vlugge redeneering. De dief verhuist me: ik ga met hem meê.

»Toen de Hodja eens ziek was kwamen vrouwen hem opzoeken. Een zei: We zijn in Gods hand: als ge sterft, hoe moeten we dan rouwen over u? Rouw over me, zei de Hodja, als over een wien men altijd meer vroeg dan hij wist te beantwoorden."

De gevolgtrekking van uiterlijke, immers oogenblikkelijke, juistheid, kan de hoorders doen terugdenken op dat wat in hun eigen doen zich tot zulk een gevolgtrekking leent. Dit is het moraliseervermogen van dezen kunstenaar en in een aantal verhalen van verschillende schakeering kan men het werkzaam zien.

»Eens, terwijl de Hodja aan den oever van een stroom zat, kwam hij overeen met tien blinden dat hij hen zou overvoeren tegen een para elk. Terwijl hij ze overbracht viel een in het water en werd door den stroom meege-

sleurd. De andere negen aan het roepen en weeklagen. Waarom huil jelui, zei de Hodja, je betaalt me één para minder, dan is het goed."

Eenerzijds is dit diezelfde uiterlijkheid die den ooievaar zijn pooten afknipt, maar anderer-zijds is het de trek van den Hodja zijn hoorder een schijn voor te houden waarin hij zichzelf herkent.

»Iemand kwam den Hodja vragen hoe het met zijn zieke was. Vanmorgen goed, zei hij, nu dood."

Hier herkent men hetzelfde in: hij antwoordt de vragers naar zij zijn. Duidelijker, in hun onmiddelijk verweer, zijn de volgende.

»Een boer bracht den Hodja een haas. Toen hij er mee van gegeten had ging hij heen, maar de volgende week kwam hij weer eten. De daarop volgende week kwamen zijn buren eten. Daarna kwam weer een gezelschap dat, gevraagd wie ze waren, antwoordde: Wij zijn

de buren van de buren van den man met de haas. De Hodja zette hun elk een bord met schoon water voor. Wat is dat, vroegen ze? Dat — zei de Hodja — is de saus van de saus van de haas."

Overeenkomstig hiermee is het verhaal van den bedelaar die hem eerst naar beneê deed komen en toen om een aalmoes vroeg. De Hodja nam hem mee naar boven en zei hem daar dat hij hem er geen gaf.

Hierbij aansluitend is de scherts van het vergaan van de wereld.

»De Hodja had een lam dat hij met zorg gemest had. Een van zijn vrienden kwam op een keer bij hem en zei: Morgen vergaat de wereld: laat ons vandaag nog uw lam eten. De Hodja weigerde het te gelooven, maar toen een tweede kwam die hetzelfde zei legde hij zijn overkleed af, maakte een groot vuur aan en stak het lam aan het spit. Toen het gegeten was legden ook de vrienden hun overkleederen af en zetten zich aan het spel. De

Hodja pakte de kleedingstukken op en wierp ze in het vuur. Wat doet ge daar, schreeuwden de spelenden. Morgen vergaat immers de wereld, zei de Hodja, wat woudt ge dan met een overkleed doen?"

Een belangzuchtiger list is die van den grooten en den kleinen ketel.

»De Hodja leende eens van zijn buurman een grooten ketel. Na gebruik bracht hij hem weerom met erbij een klein keteltje. Wat beduidt dat kleine keteltje? vroeg hem de buurman. De ketel, antwoordde de Hodja, heeft gejongd. — Kort daarna vroeg hij den ketel weer te leen. Toen de eigenaar hem na vijf dagen nog niet terug had, klopte hij aan de deur van den Hodja. Die deed open. Wat is er? zei hij. — Of ik mijn ketel mag. — Uw ketel, helaas, uw ketel is dood. -- Kom, een ketel dood! — Zeker, of dacht ge dat een ketel alleen jongen kon en niet dood kon gaan?"

Niets is den Hodja onaangenamer dan een

waarheid die onmiddelijk zichtbaar is. Hij kan niet aannemen dat iemand er vermaak in scheppen zal een bewering te uiten die niet bedoelt te misleiden door haar schijn. Daarnaar is ook zijn antwoord als iemand hem een te duidelijk raadsel geeft.

»Een man die een ei in zijn hand verborgen hield wendde zich eens tot den Hodja en zei: Indien ge raadt wat ik hier in mijn hand heb zal ik het u geven en moogt ge er een omelet van maken. Zeg me eerst hoe het er uitziet, zei de Hodja, dan zal ik u antwoorden. — Van buiten is 't wit en van binnen geel. — O, ik weet het al, riep de Hodja, een witte knol met gele worteltjes."

Voor hem die altijd juist dat veronderstelt wat niet voor de hand ligt en daaruit zijn gevolgtrekkingen maakt, is zulk duidelijk vooropstellen van de tastbare waarheid onbegrijpelijk. Zoo ook, als iemand huilt omdat hij zijn kalf verloren heeft, is het niet de Hodja die op de eenvoudige gedachte zal komen dat de man

schreit om het verloren zijn van het kalf *voor hemzelf*. Hij schreit omdat het verloren is, en is dat nu niet ten onrechte, daar het kalf onverloren opengespalkt hangt in de spijskamer van des Hodja's huis?

»Terwijl hij eens in een wei liep zag de Hodja een kalf. Hij nam het mee en slachtte het en verborg de huid. De eigenaar van het kalf ging zuchtend en schreiend onder zijn venster voorbij. O vrouw, zei de Hodja, die man zou wel zeer beschaamd zijn als ik hem nu de huid van zijn kalf liet zien."

Eveneens als iemand uit het gebalk van zijn ezel wil afleiden dat de ezel aanwezig is. Dat gebalk is dus — een bewijs, meent ge? Maar de Hodja verstaat »getuigenis", en vraagt u welk getuigenis meer is, het zijne of dat van zijn dier?

»Er kwam eens iemand den Hodja zijn ezel te leen vragen. Die is niet thuis, zei hij. Maar met dat hij het zei, begon de ezel in het huis

te balken. O heer, riep de teleenvrager, de ezel is niet thuis, zegt ge, en nu balkt hij daar. Hoe, antwoordde hem de Hodja, ge luistert naar den ezel en luistert niet naar mij die een oud man ben met een grijzen baard. Wat een vreemd mensch zijt ge."

* * *

Wij zagen in de schertsen van den Hodja hoe het verband tusschen hun schijn-waarheid en een werkelijkheid aldoor losser werd. Eerst nog onmiddelijk, bestond het straks nog maar afgeleid: meer ten slotte dan door zijn verhouding tot een waarheid werd die schijn nog opgehouden door het bedriegelijke van een logischen vorm.

Waar alleen door dien vorm een schijn van waarheid moet geschapen worden, spreekt het vanzelf dat men het onverschillig gaat vinden wélke, aan de werkelijkheid ontleende, elementen in dien vorm worden tezaamgesteld. Om een voorbeeld te noemen: waar het gebalk van een ezel, en het woord van zijn meester, niet meer in hun *werkelijke* verhouding ter

beslissing van de vraag waar die ezel zich ophoudt worden toegelaten, maar de vernuftige schertser ze zoo weet voortestellen dat hij door een sluitreden u onder den indruk brengt dat die verhouding geheel anders is, — daar volgt onmiddelijk dat gij niet aan werkelijke verhoudingen maar aan sluitredenen de kracht toeschrijft de waarheid te vertegenwoordigen. Zooals de Hodja zelf zei toen hij in een proces waarin hij valsch getuigen moest ook wat reeds vaststond loochende: Wat doet het ertoe, als ge toch wilt dat ik valsch getuigen zal, of ik beweer dat deze zaak koren betreft, dán wel gerst. Werkelijke verhoudingen worden tegenover de eenmaal aangenomen waarheids-waarde van den logischen vorm onbelangrijk, de verschillende werkelijkheden verliezen hun onderscheiden beteekenis.

Maar wat is het gevolg daarvan? De waarde toegeschreven aan den logischen vorm brengt u ertoe dien vorm onafhankelijk te achten van de werkelijkheden waaraan hij verbonden is. Maar dat is hij geenszins. De verhouding tusschen ezel en eigenaar bestaat, en al kan men

door een logisch kunststuk die verhouding schijnbaar omkeeren, dat men dat kan doen dankt men aan die verhouding zelf. Wat nu als de minachting tegenover die werkelijkheid u haar verhoudingen doet loochenen? Dit: dat ge met het opheffen van die verhoudingen, dus met het invoeren van onwerkelijke verhoudingen als steunpunt van uw redeneering den laatsten logischen inhoud aan die redeneering ontneemt. Het kunststuk waardoor ge een schijn van waarheid geeft aan iets onwezenlijks zal niet langer een logisch kunststuk zijn, maar onder den logischen vorm een tegen-logischheid herbergen. Wat is het éénig-overblijvende, waardoor ge met een schijn van logischheid, met dezen allerlaatsten waarheids-schijn, zelfs het ongelijksoortige tezamen brengt? Niets anders dan de stoutmoedigheid waarmee gij dien *vorm* handhaaft, de tooneelspeelkunst waarmee ge uw geloof eraan akteert.

Hier zijn wij aangeland, uitgaande van de letterwaarheid en door alle al schameler gestalten van het schijnbare heen, bij den volkomen leugen, die alleen steunt op een innerlijk geloof

aan zijn beteekenis, die alleen uit kracht van dat geloof zich als waarheids-schijn weet te handhaven.

»Toen de Hodja eens meê op de vischvangst was wierp hij zich, nadat het net was uitgeworpen, er oogenblikkelijk in. Wat doet ge, Hodja? — Ik dacht dat ik de visch was, zei hij."

Men ziet hoe hier de verbinding van het ongelijksoortige geenszins haar als logisch aandoende kracht verliest. Er moet iets in den Hodja geweest zijn dat hem dreef, en met noodzakelijk geweld, zich met de visch te vereenzelvigen. Zijn overtuiging, zijn besef van de onvermijdelijkheid van zijn daad, zet zich voort op de toeschouwers, en de leugen heeft een schijn van waarheid die hun misschien iets openbaart.

Wij raken hier, met loslating van het logische, aan dat wat als het onbewust is, verbeelding heet. De verbeelding van het tegen-logische — maar die geakteerd als scherts — dat is de

sfeer waarin wij nu door den Hodja zijn opgenomen en die hij van het eene tot het andere eind doordwaalt.

De karaktertrek van al deze bewegingen — de algemeene daad waarin de tegenwoordigheid van het tegen-logische zich vertoont — is het opheffen van het verschil in bewustheid. En dit is ook wel de basis van deze kunst die met bewustheid onbewust wil zijn. Het verschil in bewustheid, tusschen planten, dieren en menschen, tusschen kinderen en volwassenen, tusschen waken en slapen, tusschen leven en dood, tusschen den mensch in het eene oogenblik en denzelfden mensch in het andere, dat heele veelsoortige verschil wordt opgeheven en de wereld opent zich waarin bij afwezigheid van dat groote onderscheid de verbeelde gelijkheid van het ongelijksoortige zich akteert.

»Iemand kwam den Hodja zijn ezel te leen vragen. Wacht, zei hij, ik vraag het hemzelf. Toen hij weer buiten kwam zei hij: De ezel weigert en zegt als ik hem leen zal men hem om zijn ooren slaan en mij uitlachen.”

»De Hodja droeg op een houten bord drie pruimen. Terwijl hij liep liepen de pruimen elkander na. Schei uit met dat spelen, riep de Hodja, of ik eet jullie op."

»De Hodja legde zijn mantel op de mat van zijn ezel en ging even wateren. Een dief kwam langs, greep den mantel, en ging ermee op de vlucht. Toen de Hodja terugkwam en zijn mantel miste, legde hij de mat op zijn eigen rug, gaf den ezel een zweepslag, en zei: Geef mij mijn mantel, dan krijg jij je mat."

»Op een dag vond de Hodja, terwijl hij op het land arbeidde, een schildpad. Hij deed haar een touwtje om den hals en hing haar aan zijn gordelriem. De schildpad bleef daar niet rustig bij. Wees toch stil, zei de Hodja, nu kun je leeren op het land arbeiden."

Hier ziet men den Hodja met dingen en dieren in gemeenschap. In het volgende laat hij ook het verschil tusschen menschen wegvallen.

»De Hodja draaide zijn tulband, maar hij kon

de enden niet aan elkaar knoopen. Na het telkens opnieuw geprobeerd te hebben, legde hij hem te koop. Er kwam een kooplustige. De Hodja ging bij hem staan. Niet koopen, fluisterde hij, men kan er de enden niet van aan elkaar knoopen."

Verschillende toestanden van het bewustzijn beginnen door elkaar te gaan.

»De Hodja dacht erover een onderaardschen stal te bouwen, zooals men dat vroeger deed. Terwijl hij daarover peinsde zag hij in den kelder van zijn buurman een groot aantal koeien staan. Vrouw, zei hij, ik heb een onderaardschen stal gevonden, vol koeien, en verlaten sints den tijd van de heidenen."

En ook tusschen droom en waken verdwijnt het onderscheid.

»De Hodja zag eens in den droom iemand die hem negen aspers gaf. Hij weigerde en vroeg er tien. De tien aangeboden, vroeg hij negentien,

werd wakker gedurende de onderhandeling en had nu, merkte hij, niets. Hij sloot dus de oogen en zei: Het is goed, geef me de negen maar."

Van hier tot het verschil tusschen dood en leven is de afstand gering.

»De Hodja vroeg eens aan zijn vrouw: Waar kan men aan weten dat iemand dood is. Daaraan, zei ze, dat hij koude handen en voeten heeft. Een paar dagen later was de Hodja in het bosch en al loopende voelde hij dat zijn handen en voeten koud werden. Ik ben dood, riep hij, en ging aan den voet van een boom liggen. De wolven kwamen nu en begonnen zijn ezel op te eten. Wat treft ge dat, riep de Hodja, dat de meester van den ezel zoo pas gestorven is."

Uitvoeriger wordt deze verbeelding uitgewerkt in het volgende:

»De Hodja ging eens op een kerkhof langs den weg in een oud graf liggen. Zouden de goede en de kwade engel nu komen, dacht

hij, om mij te ondervragen? — Terwijl hij daarop wachtte hoorde hij klokjes-getinkel en meende het kon het laatste oordeel zijn en de dag van de opstanding. Hij ging dus uit zijn graf om eens te zien en zag dat het een karavaan van muilen was. De muilen verschrikten door zijn verschijning en verwarden zich. De muildrijvers liepen op hem af met hun stokken en riepen: Wie ben je? — Ik ben een doode? — Wat doe je dan hier? — Ik maak een wandeling. — Wacht, we zullen je helpen wandelen; en meteen vielen ze over hem heen met hun stokken, dat hij bont en blauw liggen bleef. Toen zijn vrouw hem zoo toegetakeld zag thuis komen, vroeg ze: Waar kom je vandaan, Hodja? — Van bij de dooden: ik kom uit het graf. -- En hoe leeft men daar? — Vrouw, voor één ding moet men zich daar in acht nemen: verschrik er de ezeldrijvers niet." —

Hierbij aansluitend is de scherts van het testament.

»De Hodja maakte in zijn testament een be-

paling dat men hem als hij dood was in een oud graf zou leggen. Waar dat voor? vroegen de getuigen. Omdat, zei de Hodja, als de engelen komen om mij te ondervragen, ik dan zeggen kan dat ze er al zijn geweest." —

Hun climax vinden deze verhalen in het geheele opheffen van het zelf-besef. Het zijn er twee.

»De Hodja kwam iemand tegen. Zij keken elkander aan en gingen weerkeerig een weinig voor elkaar op zij. Mag ik zoo vrij zijn, zeide de Hodja, u te vragen wie ge zijt? — Als ge me niet kent, vroeg de ander, waarom zijt ge dan zoo verrast mij te zien? — Ik zag, antwoordde de Hodja, dat uw tulband en de mijne eender zijn en dat uw mantel gelijk aan den mijnen is: ik hield u voor mijzelf."

Hier is een uiterlijke gelijkheid voldoende om hem te doen besluiten tot innerlijke, óndanks zijn zelfgevoel. In het tweede dringt het niet tot hem door dat men niet op twee plaatsen tegelijk kan zijn.

»Op een avond wiesch de vrouw van den Hodja zijn kaftan en hing hem in den tuin te drogen. De Hodja meende in 't donker iemand in zijn tuin te zien, haalde zijn boog, schoot, en ging in huis om te slapen. Den volgenden morgen zag hij dat hij geschoten had op zijn eigen kaftan. — Geloofd zij God, zei hij, dat ik zelf niet in dien kaftan stak." —

* * *

Van het eene tot het andere einde: van de schijnwaarheid die zich van waarheid alleen onderscheidt door een zekere spitsvondigheid, tot den innerlijksten leugen, die ligt in het missen van het zelf-besef, heb ik u het wezen dat de Hodja is, voorgesteld. Die schertser is éen harmonisch gegroeide persoonlijkheid, éen geestesgroei, éen schepper van zijn spiegelbeeld. Ik verzoek u de eenheid van dezen kunstenaar en de eenheid van zijn kunstwerk niet te loochenen. Zij bestaat in het geheel begrepen schijnbare.

Als dit een arbeid was van scherpe fijnheid en weinig boeiende door lichamelijkheid: veel

werkelijke trekjes hebt ge gaandeweg kunnen vereenigen, en niet alleen de konsekwentie van het geestelijk, maar ook de beminnelijkheid van het lichamelijk beeld kan u zijn opgegaan. Want in tegenstelling tot Uilenspiegel, den harden, den hatenden, is deze Oosterling in zijn zachtzinnig voortglijden door zijn land en zijn omstandigheden bij uitstek beminnelijk. Bij zooveel konsekwentie van geest als ik hem toe mocht schrijven is niemand inkonsekwent in zijn daden als hij. Zijn tooneelspel is werkelijk in bijna al de gevallen een spel, speelsch en kinderlijk.

»De Hodja wou eens te paard stijgen, maar hij kon het geen baas worden. Vervloekt beest, riep hij. Toen keek hij om zich, zag dat hij alleen was, en zei: Laat ons erkennen dat er slechter lui bestaan."

»De Hodja trok eens op een wagen een lever achter zich. Een roofvogel schoot op de lever neer en nam ze mee. Toen de Hodja zich omdraaide was er niets. Hij klom toen

langs den weg op een hoogte, zag een man met een lever in de hand, griste ze af en klom ermee boven op de rots. Waarom gris je me die lever af, Hodja? riep de man. -- Ik probeerde, riep de Hodja terug, hoe ik doen zou als ik een roofvogel was."

«De Hodja zag een groot aantal eenden bij een bron spelen. Hij liep erheen om er een te grijpen, maar ze vluchtten weg; hij ging toen zitten, doopte zijn brood in de bron en at. Tegelijkertijd kwam er een voorbijganger die vroeg: Wat eet je daar? — Ik eet — antwoordde de Hodja — eendesoep."

Deze gelijkmoedigheid, dit kinderlijk nabootsen, dit dichterlijk zich troosten met de verbeelding van wat men niet krijgen kan — het zijn alles eigenschappen waaraan men den Hodja, als men hem eenmaal begrepen heeft, herkent. Er is in dit leven een lichtheid die als een geur door al zijn schertsen is.

Zoo ook in de verhalen van den os met de

schoongeplante horens, en van de maan die hij uit de put haalde.

«De Hodja bezat een os met zoo schoon geplante horens dat men er tusschen zitten kon. Telkens als de Hodja hem zag in de kudde dacht hij hoe gaarne hij eens tusschen die horens zitten zou. Tot, op een keer, de os vlak voor hem liggen ging. Dat was een gelegenheid die niet voorbij mocht gaan. De Hodja sprong tusschen de horens en zette zich. De os stond op en wierp hem oogenblikkelijk er tusschen uit. Hij herkreeg zijn bewustzijn juist toen zijn vrouw schreiend voor hem stond — Schrei niet, vrouw, zei hij, al heb ik me leelijk bezeerd, ik heb gedaan waar ik lust in had.''

»Ik heb me zeer gedaan, maar de maan staat weer op haar plaats'' zegt hij eveneens als hij, bij zijn poging om de maan uit de put te halen op zijn rug gevallen, haar weer in de lucht ziet staan.

Eens had de Hodja een troep studenten in de theologie mee naar huis genomen. Maar toen

hij thuis kwam verzocht hij zijn vrouw ze hem van 't lijf te houden. Zij ging dus naar voren en zei: De Hodja is nog niet thuis. Dat gaf een getwist, waarbij ieder beweerde dat hij hem zelf had thuisgebracht. Eindelijk stak de Hodja zijn hoofd uit het bovenraam en riep: Kan het huis dan geen twee deuren hebben? Kan hij de andere deur niet zijn uitgegaan? En nog niet weer zijn thuisgekomen?

In dit genoegelijk beeld, met zijn hoofd uit dat bovenvenster, wensch ik dat de Hodja u moge bijblijven. Hij is er in zijn rol van den virtuoos van het schijnbare. Hij vergeet er de waarheid bij, maar ook zichzelf, en dat is een deugd en een beminnelijkheid. Als hij zijn hoofd uit het venster steekt om u het bewijs te leveren dat hij niet aanwezig is, dan levert hij u de duidelijkste aanwijzing dat hij niet om de winst van eenig stoffelijk voordeel wil gelijkhebben, maar alleen, als elk kunstenaar, om de schoonheid van het spel.

1900.

DE WARE KARBONKEL OF DE SLANG MET DE KROON?

Peter Kolbe was een jonge geleerde die nadat hij zijn akademische studiën voleind had de betrekking van secretaris bij den Baron van Krosik voornamelijk aannam opdat hij met hem of in zijn opdracht zonder kosten vreemde landen en voorname hoven bezoeken kon, en alleen als hij niet op reis was de zonen van zijn meester, die buitendien hun eigen gouverneur hadden, drie uur daags in de wiskunde onderwees. Toen hij zoo ruim een jaar gediend en daarbij ook tezamen met zijn patroon de sterrekunde beoefend had, maakte deze — die een rijk en ontwikkeld man was en tevens naar den roem stond een beschermer te zijn van wetenschappen — de overweging hoe wenschelijk het voor de sterrekunde en voor hem zelf zou zijn indien in verschillende oorden met ge-

lijke instrumenten gelijksoortige waarnemingen gedaan werden, en indien dit geschiedde voor zijn rekening. De geschiktste plaats daartoe buiten Europa werd de Kaap de Goede Hoop geacht en den geschikten man vond de baron in Peter Kolbe.

Dit was de reden waarom Peter Kolbe in het voorjaar van 1704 naar Holland gezonden werd met brieven aan de bewindhebbers van de Oost-Indische Compagnie, en aan enkele andere heeren waarvan de burgemeester Nicolaas Witsen de voornaamste was. Daar de Baron van Krosik, nu geheimraad van den Koning van Pruisen, indertijd als Wolfenbuttelsch Gezant drie jaar in den Haag gewoond en den vredehandel te Rijswijk in die hoedanigheid had bijgewoond, was hij met die heeren goede vrienden geworden, zoodat hij op hun voorspraak kon aandringen.

Gevolg was — en dit vooral door de bemoeiingen van dien weêrgaloozen heer Witsen, zooals Kolbe zegt — dat de vergunning meê naar de Kaap te varen en daar voor zijn doel werkzaam te zijn, werd verleend, dubbele stellen instrumenten — een voor Kolbe en een voor

den Baron van Krosik — door den vermaarden kunstenaar Adriaan de Koning te Amsterdam werden gemaakt, en na veel heen- en weerreizen en menige beschikkingen, den 8en Januari van het jaar 1705 de reis met de Oost-Indische vloot van uit Texel werd aanvaard.

Het is een om veel redenen belangwekkend verhaal dat Kolbe van dien overtocht geschreven heeft. Met vroegere goede scheeps-journalen heeft het gemeen dat zijn schrijver met dingen en menschen in een *persoonlijk* verkeer staat en dus altijd uit een eigen en eigenaardige ervaring spreekt. Dit maakt dat als hij een gesprek meedeelt over verschijnselen in sterren of dampkring, men — de waarde van de verhaalde meeningen daargelaten — zich gerust erop voelt een werkelijk voorval te hebben bijgewoond. En hoezeer dit menschen van zulk een aanleg hoofdzaak is blijkt wel daaruit dat hij even gaarne als geleerde waarnemingen de kluchtige potsen en onfatsoenlijke avonturen van het scheepsvolk overbrieft. In rustig-levende menschen is deze onbevangenheid tegenover de gebeurlijkheden van het leven een groote kracht; recht hol-

landsch; en nog tot in onzen tijd een eigenschap van die kolonisten waarvan Kolbe er éen ging zijn. Wie zelf een vasten stand heeft en de neiging en gewoonte zich door omgevende wezens niet te doen verschrikken of afstooten, maar altijd kalm ze op zich toe laat treden en hun waarde schat zonder miskennen of overdrijven, — die heeft van nature een levenshouding waarbij een zuiver inzicht zich zonder moeite paren kan aan een zékere daad. Dat is het Boeren-karakter, en het geheim van hun onoverwinnelijkheid.

Kolbe, een Duitscher, was van dienzelfden aard. Maar bij hem ontwikkelde die onbevangenheid tegenover alle verschijnselen zich al stelselmatig tot den waarnemingslust van den geleerden natuurvorscher. Uit dienzelfden aard die al in zoo menigen strijd zijn onafhankelijkheid tegenover meer dogmatische machten gehandhaafd heeft ontstond immers geheel en al de ervarings-wetenschap — en al de werken waarin deze overgang van natuurlijken aard tot geschoolde wetenschappelijkheid valt waar te nemen zijn in hun soort grondleggend geweest.

Het boek van Kolbe is een uitvoerige beschrijving van al wat hij gedurende een verblijf van jaren aan de Kaap heeft waargenomen: land en kolonisten, inboorlingen zoowel als dieren, planten en delfstoffen: geheele beschrijvende lijsten heeft hij opgemaakt van de voortbrengselen die hij er heeft aangetroffen en het leven en doen van de Hottentotten uitvoerig voorgesteld. Het is het eerste groote werk dat over de Kaap geschreven is en nog altijd een schatkamer van waarneming.

Maar behalve dit algemeen en dit wetenschappelijk heeft zijn boek in sommige gedeelten óok een letterkundig karakter. Door zijn aard van landbeschrijving — en ontstaan in de eerste helft van de achtiende eeuw — herinnert het soms aan het genre van de Arkadia's, boeken waarin genoegelijk en geleerdelijk, liefst ook sierlijk, belangwekkende gewesten bereisd werden. Sierlijk is Kolbe zeer weinig, maar of het aan het beschreven gewest ligt dat men nergens een dichterlijker Arkadië vinden kan dan in deze bladzijden, in het beeld van de kolonie van de Kaap de Goede Hoop? — Zeker

hebben de uitgevers en lezers van de hollandsche vertaling dit wel ingezien: het gedicht bij de titelprent is van een bekend hollandsch Arkadia-schrijver.

Toen Kolbe aan de Kaap kwam bestond de kolonie reeds een halve eeuw. Hij kon nog van ooggetuigen hooren hoe in de eerste jaren van de zeventiende-eeuw de zeelieden van de Compagnie als zij landden een schans opwierpen waarachter hun tenten en schepen veilig waren voor den inboorling; en van de oudste kolonisten had hij zeker ook zijn dichterlijke voorstelling van dien wijzen en verstandigen chirurgijn Jan van Riebeek, die een groote kennis van de vrucht- en onvruchtbaarheid der landen en ook een groote kennis van kruiden had, en wist hoe en in welken grond zij best plegen te groeien; hoe die omtrent den Tafelberg wandelende onderzocht des lands vruchtbaarheid, en bevond dat alles schoon, vroolijk en weelderig stond. Van andere betrokkenen vertelt de vroeg-gevormde sage hem al niets meer. Het is Van Riebeek die de plannen voor een kolonisatie maakt, Van Riebeek die als

Admiraal en Commandeur met vier schepen die plannen gaat uitvoeren, Van Riebeek die al dadelijk voor een som van vijftig duizend gulden land koopt van de inboorlingen. Men ziet hoe eenvoudig en wettelijk, in de voorstelling van gevestigde kolonisten, nieuwe staten gegrond worden. En een waar Arkadië is nu de beschrijving van dit schoone land, dat, daar hij schreef, na omtrent 66 jaren, nauwelijks meer den naam van een kolonie voeren mocht, daar het zoo groot was als het grootste Hertogdom.

Kolbe, gekomen als sterrekundige, wordt na verloop van tijd secretaris van Stellenbosch en Drakensteen, twee kolonies die met de oorspronkelijk Kaapsche, en de Waversche, het eerste viertal vormen waarin de nederzetting verdeeld werd. En in deze betrekking wordt hij als verhaler van kaapsche toestanden nog betrouwbaarder.

»In den beginne" zegt hij, »ontbrak deze kolonie alles dat tot bebouwen en bearbeiden van het land diende. Daar was geen geld, geen brood, geen koren om te zaaien, geen wijnstok

om te planten, geen wagen of ploeg, ook geen ossen om beide dezelve te trekken; kortom allerhande boerengereedschap ontbrak; Edoch de goedheid van hunne voortplanters de Heeren Bewindhebbers in Holland, hielp hen wel haast tot dit alles. Zij bezorgden hen koren om te eten en te zaaien; zooals ook karren, ploegen, ossen, en wijders alles dat hen ontbrak, totdat zij eindelijk in staat kwamen om het geleende en verschotene wederom te kunnen geven; hetwelk zekerlijk al een somma van eenige tonnen gouds bedroeg, welke echter van tijd tot tijd weder afgedaan is, zoodat er in den jare 1712, wanneer ik Secretaris van Stellenbosch en Drakensteen was, nog maar vijftig duizend guldens in 't geheel ten achteren waren."

Een ander gebrek was dat aan vrouwspersonen. Maar ook daarop wisten de Bewindhebbers raad. Zij namen «zuivere, deugd- en eerzame vrouwspersonen uit de weeshuizen van Amsterdam, Rotterdam en uit andere steden, zonden dezelve met haar eigen wil en toestemming van hunne vrienden, met de eerste schepen derwaards, en recommandeerden dezelve aan den Commandeur

die naderhand Goeverneur van de plaats is geworden, en bezorgden voor het overige hetgeen haar toekwam in Holland, dat zij na een getroffen huwelijk zonder veel moeite aan hun erfdeel komen, en zulks uit de Compagnies kas ontvangen konden."

»Hierdoor" — gaat Kolbe voort — »werd het land in een korte omwenteling van tijd zoo volkrijk, dat men genoodzaakt was verder te gaan, en na meer landen om te zien. Gelijk dan hierdoor de vier gemelde kolonies niet alleen haar wasdom hebben bekomen; maar men vindt nog in de meeste huizen dikmaals 10, 12 of 15 kinderen, die alle gezond en frisch zijn, waaruit licht op te maken is, dat deze grenzen mettertijd verder uitgebreid zullen moeten worden; en de Compagnie heeft zulks zonder twijfel reeds in overweging genomen, omdat zij het land van *Terra du Natal*, tusschen Mossambique en de Kaap, ingelijks van de Lands-heeren of Hottentotschen koning voor 30 duizend guldens heeft gekocht."

De eerste kolonisten schijnen — volgens hem — goede en trouwe dienaren van de

Compagnie geweest te zijn. De eerste vrouwspersonen konden misschien aan hun latere kuische zusters niet gelijk komen. Daartoe leidt tenminste het vermakelijk verhaal betreffende de vrouw van den aanzienlijken kolonist Bouman. Deze zelf had haar getrouwd als weduwe, maar toen zij een meisje was moest zij zich op een schip van de Compagnie verscholen en zoo naar de Kaap hebben begeven; doch klaarblijkelijk was zij daar niet verscholen genoeg geweest. Want de Kapenaar, haar eerste man, die haar enkele maanden na haar aankomst trouwde, werd op de bruiloft door een eersten zoon verrast. Nu was zij hertrouwd met Bouman, die een vroom, eerbaar en dienstvaardig burger was en weldra commissaris van de huwelijkszaken, en er was geen reden waarom men van het — trouwens gestorven — kind nog spreken zou. Dit begreep echter niet de vrouw van den kleermaker Meyboom, die er op hatelijke manier nog eens van ophaalde en op het antwoord geen weerwoord schuldig bleef. Het gevolg hiervan was zooals dit in een reeds vergevorderden staat

past. De kleermaker met zijn vrouw werden veroordeeld blootshoofds en op bloote knieën God en de Justitie om vergiffenis te bidden; en omdat zij zich hiertoe niet verstaan konden in de vesting opgesloten. Eindelijk deden zij het dan: de vrouw op raad van den man en met de ontboezeming: »daar helpt toch niets voor, in Godsnaam dan! 't schijnt wel, dat ik een openbare kabelgats-hoer haar eer toch moet geven die zij anders van niemand krijgen kan."

Niets is aangenamer dan nu, om deze toestanden heen, de beschrijving te lezen van dit Kaapsche Arkadië. Een nauwkeurige beschrijving is het van rivieren, heuvels, lusthoven en openbare gebouwen, zooals noord- en zuidhollandsche dichters in die eeuw van hun dorpen plachten te geven, en van den beginne af gezet in het kader van een benijdenswaardige natuur.

Die natuur krijgt in de voorstelling van Peter Kolbe iets paradijs-achtigs.

»Ondertusschen" — luidt het in de hollandsche bewerking — »ondertusschen is dit groote land met hooge en groote bergen overal als opgevuld, welke meest uit opgehoopte en regels-

wijs op elkander leggende klippen schijnen te bestaan; zoodat men zoude meenen dat daar noch bloemen, kruiden, boomen of wortelen zouden kunnen groeien; nochtans vindt men op de kruinen der bergen de aangenaamste, zoetste en klaarste waterbronnen, die het gansche jaar door in zoodanige overvloed water geven, dat daarvan gansche rivieren afvloeien, die beide menschen en vee verkwikken; daar benevens zijn die bergen ook bezaaid en bedekt met de edelste kruiden en bloemen die een zeer aangename reuk van zich geven. Tusschen de valleien of dalen ziet men allerhande wilde groote boomen, welker hout tot velerlei konstige en nuttige huis-cieraden met veel voordeel gebruikt wordt. — Tusschen deze bergen vindt men zeer groote en wijduitgestrekte dalen, die overvloedig koren, wijn en allerhande boom- en tuinvruchten voortbrengen; daar benevens groeien daar ook allerhande kruiden, welruikende bloemen, en kostbare aloën, treffelijke medicinale gewassen, en wat het oog en het gemoed verder vervrolijken kan. Daar benevens is niemand in staat om eenige kruiden,

boomen en allerhande andere aardgewassen aan te toonen, die wanneer ze hier worden gebracht en geplant, niet even zoo wel zouden wassen als in de andere gewesten van de wereld, zij mogen komen van waar zij willen. Blijk daarvan zijn de specerij-boomen, het suikerriet, en vele duizend andere uitlandsche gewassen die hier geplant zijn. Ook verstrekken een overvloedig bewijs de Europeesche vruchten, als de Wijnstok, Appel, Peer, Amandel, Noot, Kastanje en vele andere herwaarts gebrachte boomen; zoodat men met recht mag zeggen dat de Kaap de Goede Hoop een land is, alwaar om zoo te spreken, melk en honing vliet; omdat het genoegzaam in staat is om alleen alles te gelijk voort te brengen, hetwelk alle andere landen ieder in 't bizonder zeldzaam en kostbaar bezitten en met veel moeite en kosten voortplanten. Daarenboven dient te worden aangemerkt dat vermits het aan de Kaap de Goede Hoop nooit winter is, of om beter te spreken nooit sneeuw of ijs wordt gevonden, de Europeaansche vruchten hier rijp worden wanneer men doorgaans in die landen gewoon is, de boomen

in de blossem of nauwelijks groen te zien."

Ik hecht eraan nu, in deze strijdbare maanden, den toon van verrukking te doen hooren waarmee deze eerste waarnemer sprak over Zuid-Afrika. De verrukkingen van de vaderen zijn de volhardingen van de kinderen. En Afrika is in de oogen van de Afrikaanders opengegaan met den gloed van dit vergezicht. In de verwachtingen van moedige kolonisten leven wondervolle droomen wier dracht de toekomst is. Onloochenbare gevoelens, onuitsprekelijke zekerheden openbaren zich in uiterlijke zichtbaarheid. Dit zijn dan wonderen. En als een wonder klinkt uit den mond van dezen zorgvuldigen, op iedere daagschheid verliefden waarnemer de volgende aanteekening in zijn beschrijving van den Tafelberg.

»Wanneer men denzelven van onderen op bezichtigt, schijnt hij gansch wild, dor en onvruchtbaar; aangezien men niets dan rauwe, uit velerlei verwen op elkander gestapelde steenen of klippen ziet, welke zoo vast op malkanderen leggen, dat zij alle een klip van velerhande couleuren vertoonen. Vele hebben mij

verzekerd, dat niet ver van de kruin van dezen berg, kort voor mijne aankomst, zich iets zoude hebben laten zien dat een karbonkelsteen niet ongelijk was, 't welk sommigen voor den Waren Karbonkel, anderen echter voor een Slang met een Kroon hebben aangezien; zonder dat nochtans iemand heeft geweten wat het eigentlijk was, wijl bij dag niets wierd gezien, en bij nacht niemand zich dorst wagen, om langs denzelven op te klauteren. Dit was zeker dat het zich reeds voor eenige jaren ook hadde laten zien, en zich ook zoolang als ditmaal, namelijk ruim een maand had vertoond. Edoch vermits ik zelf geen ooggetuige daarvan ben geweest, zoo kan ik het ook voor geen oprechte waarheid verkoopen, maar alleenlijk zeggen, dat ik zulks van geloofwaardige, eerlijke menschen gehoord heb.

De Ware Karbonkel, het stralende teeken, voor het volksgeloof, van geluk en heerlijkheid. Was het dat wat hun opging bij hun ontginning van Afrika? Of was het de Slang met de Kroon misschien, de geheimnisvolle geest van dat duistere werelddeel, in de toekomst tot zijn heerschappij geraakt? In elk geval een feit is

het, dat dit de droomen van beginnende volken zijn en dat zij ze met oogen hebben gezien.

Het Kaapsche Arkadië, door Kolbe even genoegelijk en nauwkeurig beschreven als een zuid-hollandsch rijmer het mijn dorp Noordwijk heeft gedaan, had haar oorsprong op het strand vóór den Tafelberg, die links den Duivels- en rechts den Leeuwenberg naast zich heeft. Op Kolbe's kaart ziet men vóór den Tafelberg naar den Duivelsberg toe vesting en aanlegplaats, vóór den Leeuwenberg de Compagniestuin, door Van Riebeek aangelegd, en tusschen dezen en de eraangrenzende Leeuwenschans de woningen van de Hottentotten. Vanuit dus de Tafelvallei vóór den Tafelberg is het verdere land in bebouwing genomen en lustelijk is het te lezen hoe achter dien berg eerst de schans *Keer de Koe* werd aangelegd die het gekochte vee beletten moest tot de Hottentotten terug te keeren, dáárnaast een Ruiter-stal waarvan de ingezetenen ook wel tegen de Hottentotten zelf dienden, waartoe zij met paarden voorzien werden die, volgens Kolbe, uit het Koninkrijk Perzië werden aangevoerd. Dit is het vlugge

paardenras dat zich daar zoo vermeerderd heeft. Schans en stal vervielen toen de kolonie voorwaarts drong, maar langs de Zoutrivier, een oude en een nieuwe bedding, die beide in de Tafelbaai uitloopen, werden tuinen en wijnbergen aangelegd, en langzamerhand was het geheele land uren in de rondte, dalen en heuvelen, bezet met wijn, koren en vruchten, en verhieven zich hoven en speelhuisjes. Genoegelijk en landelijk worden de schoonste buitenplaatsen en hun eigenaars opgenoemd, die van Jan Pfeiffer, Wijn en Brood genoemd, die van Jacob Bouwens, »een wel geordineerd Brouwhuis", het treffelijke Constantia dat de Gouverneur Simon van der Stel gebouwd en naar zijn gemalin genoemd had »ofschoon zij hem niet tot aan het Voorgebergte heeft willen vergezellen, maar liever te Amsterdam blijven," en uit de vensters waarvan men het landgoed van den heer Ortman, de Buffels-vallei en de Baai Falzo zien kan. Tusschen de Tafelbaai en deze baai Falzo ligt nog de Houtmansbaai, en ook daar waren al lust-huizen, evenals landwaarts-in bij de Tijgerbergen, waar Kolbe twee en twintig

plaatsen of hofsteden telde, welke eerder den naam van aanzienlijke heerlijkheden of riddergoederen dan boerewoningen verdienden. »Het moet al een arme aanlegger zijn, die niet ten minste 600 schapen en 100 stuks grof vee bezit." En gaat het hem beter, dan dikwijls 1000, soms eenige duizenden schapen en 200 of 300 stuks grof vee. Van vier tot zes mijlen ver van de Kaap liggen die Tijgerbergen, en acht mijlen ver ten noordoosten de Blauwenbergen; en dit gansche distrikt werd kort na de eerste verdere uitbreiding door kolonisten bevolkt, aan wie door de Compagnie 60 morgen land werd afgestaan. Dit was de eigenlijke Kaapsche Kolonie, waaraan in 1670 het aangrenzend land als Stellenbossche werd toegevoegd. Vijf jaar later begon de ontginning van de Drakensteensche: bevolkt in den beginne door Fransche vluchtelingen, na de herroeping van het Edikt van Nantes uitgeweken. Van deze beide werd Kolbe in 1711 tot Secretaris benoemd, en kort vóór zijn komst, in 1701 namelijk, werd de Waversche kolonie aangelegd, die 25 à 30 mijlen van de Kaap ligt. Aldoor was dit een

terugdringen van inboorlingen, een uitroeien van wilde dieren, een schoonmaken en ontginnen van den bodem en een aanleg van vee en kweekerijen en lusthoven, en aldoor is het dezelfde uitvoerige en aangename beschrijving ervan door Peter Kolbe.

Dit is de grond en bebouwing van waaruit Afrika veroverd is. Meest Hollanders, maar overigens volk van alle landaarden, vond men er, — alle talen werden er dan ook gesproken en naast de Hollandsche kon men met de Portugeesche en de Maleische zeer goed uitkomen, — maar gaandeweg bleek het hollandsche element het krachtigste, en de verovering van Afrika gebeurde onder de leiding van een volk van hollandschen stam. Dit was het voorgeslacht dat bijna een eeuw hierna nog onder hollandsche oppermacht de kolonie heeft bewoond en in stand gehouden vanwaar de koloniseering in déze eeuw een aanvang nam.

Het engelsch bestuur — tijdelijk in het begin van de eeuw, in 1814 voor goed gevestigd — kon door volk van dit slag noode geduld worden. Ondanks de vermenging zelfs met de

engelsche emigranten van 1820 en '21 hoopten hun grieven zich op, en begon in 1836 de eerste uittocht, de groote trek, waarvoor een engelsch schrijver de goede en geldige redenen voor het grijpen heeft. Een bestuur dat onbemind bleef, uitsluiting van hun taal in de gerechtshoven, politiek-drijvende zendelingen, voortgezette laster in engelsche verslagen van liefdadigheidsgenootschappen, vrijmaking van de slaven tegen een vergoeding die onvoldoende bleek en tal van gezinnen, weduwen en weezen tot armoede en ellende bracht, een gekleurde bevolking aan hen gelijk gesteld en zonder wet die hen beschermde tegen landloopers, stelselmatig in stand gehouden onveiligheid op de grenzen. Deze en vele andere.

Onder ontzettende ontberingen trokken zij op naar wat nu de Oranje-Vrijstaat is. Op *dat* land maakte Engeland geen aanspraken. Nadrukkelijk en herhaaldelijk had het dit te verstaan gegeven. Dáár zouden zij kunnen leven onder een eigen bestuur. De eerste afdeeling werd door wilden en ziekten geheel uitgemoord. Een tweede stond onder Hendrik Potgieter.

Na een strijd met de Matabelen wist deze zich te vereenigen met een derde onder Gerrit Maritz. Na een overwinning op hun vijanden en de aankomst van een vierde troep die door Pieter Retief werd aangevoerd, verzamelden zij zich op de plaats die tot aandenken Winburg werd genoemd. Na een nieuwen tocht onder Potgieter en Pieter Uys tegen de Matabelen onder Moselekatse, werd door Potgieter een proklamatie uitgevaardigd waarbij het land van dien stam werd in bezit genomen. Het bestond uit het grootste deel van wat nu de Transvaal heet, de helft van den tegenwoordigen Oranje-Vrijstaat en geheel zuidelijk Betsjoeanaland.

In de geschiedenissen van Zuid-Afrika leest men verder na welken oorlog met de Zoeloes onder Dingaan de republiek Natal gegrondvest werd. Ook hoe schijnheilige vroomheid, verontrust door den dood van zooveel Zoeloes, Engeland dreef tot haar inbezitneming. De oorspronkelijke bevolking onder het beschermheerschap van Engeland ging de band worden waar het de kolonisten in bekneep. Het gevolg was

dat de trekkers hun voornemen niet opgaven, maar zich door Engeland voelden getergd. Hopeloos was het pogen van engelsche bewindslieden engelsche opperheerschappij op te leggen aan Boeren en Inboorlingen. Pretorius, in Augustus 1848 verslagen te Boomplaats, en uit den Vrijstaat geweken naar de Transvaal, sloot 17 Januari 1852 met Major Hogg en Mr. Owen de Conventie van de Zandrivier waarbij dit gewest werd vrijverklaard. 23 Februari 1854 kreeg de Oranje-Vrijstaat zijn soevereiniteit terug.

Ieder weet hoe na dien tijd ondanks het verzet van Engeland het hollandsche element gewonnen heeft. In 1882 moest in het Kaapsche Parlement de hollandsche taal worden toegestaan; de poging Transvaal weer onder engelsch beheer te brengen was na de gevechten van Bronkhorstspruit, Laingsnek en Majoeba geeindigd met het terugtrekken van de Engelschen in het begin van 1881. »Engelsche suzereiniteit" — zegt de engelsche geschiedschrijver — »was vervangen door een simpel veto op verdragen met vreemde mogendheden. In

al wat zijn binnenlandsch beheer betreft is het land nu volkomen onafhankelijk."

»Vier jaar daarna" — laat hij er beteekenisvol op volgen — »werden rijke en uitgebreide goudvelden ontdekt in het distrikt Lijdenburg, en een weinig later in het hoogland dat de waterscheiding vormt tusschen Vaal en Limpopo." Dit was het begin van den strijd dien het trekkers-volk te bestaan zou krijgen. De landen om hen heen werden almeer in bezit genomen. Hoewel de lijnen van hun tochten doorloopen en den Atlantischen Oceaan bereiken door Damara-land, bestond er geen mogelijkheid meer tot nederzetting voor een onafhankelijk volk. Op hun eigen grond verrees de goudstad Johannesburg. Op grond gestolen van den Vrijstaat stond de diamantstad Kimberley.

Was dit de Ware Karbonkel die de eerste kolonisten gezien hadden op den Tafelberg? Een doode stad lag dit diamant-oord op hun grenzen, rijk alleen aan schatten voor europeesche eenlingen. Of was het de Vrijheid en Onafhankelijkheid van een volk dat tot

zending had de bebouwing van een werelddeel?

De groote tegenstellingen ontwikkelen zich altijd in de wereld en wat lang in de gedachten sluimert blijkt telkens onverwacht uit een stoffelijken strijd. Het feudaal monarchisme streed in de achtiende eeuw zijn doodstrijd tegen het opkomend vrijzinnig burgerdom. In de gedachten bestond die strijd: op het onverwachtst kreeg hij scherpe en volledige uitdrukking in den Vrijheidsoorlog van Amerika. Een monarchaal voorrecht, van belastingheffing buiten opzicht van de betalenden, verkeerde in vijanden menschen van éenzelfden stam, maar die burgers waren van den nieuwen tijd. Het wereldbeheerschend burgerdom met zijn geld en zijn handel eischt het recht van bestuur over een volk dat met de aarde en haar voortbrenging in verband gebleven de toekomst in handen heeft, en hun weerstand vormt den oorlog waarin al onze gedachten hun kracht vinden: den vrijheidsoorlog van Afrika.

Het is de vloek geweest van geldmacht en nijverheid dat zij, hun hoogste ontwikkeling en verfijning bereikt hebbend, het ver-

band hebben verloren met de bronnen van het menschbestaan. De mensch in zijn verkeer met de aarde — dat is de kern van altijd blijvende gezondheid, die de geheele menschheid sterker maakt. Handel en nijverheid, beschouwd als de middelen waardoor dat verkeer geleid en belichaamd wordt, zijn prachtige machten die het een heil is beleefd te hebben. Maar handel en nijverheid, gedacht op zichzelf, als verstandelijke bedenksels die beheerschen willen dat waar ze uit voortkomen — ze zijn de retoriek van ons maatschappij-leven. Inhoudloos en leeg berust hun glans op het besef van een overheersching van al het aardsche, dat een klaterend en ijdel verzinsel is.

Stralend en voos is de valsche karbonkel van de kapitaalmacht in Afrika opgegaan; de werkelijkheid van een volk, in gemeenschap met de aarde, de krachten waaruit het leeft dagelijks voelend, ligt neven haar. Was er grooter dwaasheid van Engeland dan het volk te willen dooden dat de sterkte van de aarde is! Dat een roeping heeft die van eeuwen is, die door niets is geknauwd, die in strijd met mensch en dier in

een gemeenschap van verwanten en verspreid over een werelddeel een geloofs-formulier geworden is! En dat alles op grond van een geld- en nijverheids-overmacht, die zoo groot over de aarde gestegen zijn dat alleen een volk als dit allerkrachtigste ze beheerschen kan.

Want geloof niet: een volk van landbouwers. Een volk van aan de aarde verbondenen en daardoor sterken, zeg maar; en die geld, handel en nijverheid ten slotte de plaats zullen aanwijzen die hun in de heerlijke menschen-samenleving behoort naar hun wezen, die van middel en niet van doel.

Ik voor mij, of het de Ware Karbonkel van het geluk zijn zal die opgaat over een overwinnend Zuid-Afrika, — ik zou het niet wagen het uit te spreken. Maar de geest toch van dat laatstbebouwde werelddeel, geraakt tot zegepraal — de Slang met de Kroon? —

1899.

JAC. VAN LOOY:
SCHILDER-SCHRIJVER

— »Es tonto," zei de jonge vrouw met een lage stem, „es tonto!"

Een Dag met Zon.

In een rammelende armelui's, vermomming staken zij; met den dollen en bonten smuk van hun grove vinding was hun lijf getooid; de uitingen van hun beschaafden barbarensmaak hadden ze met het pleizier van kinderen en kleingebleven geesten over hun arme lichamen uitgestrooid.

De Nachtcactus.

Mijn God, wat een land, wat een jammerlijke ellende.... En door zoo'n oord nu doolde die onsterfelijke dwaas Don Quijote.

Brief over Don Quijote.

— mijn vleeschgeworden angsten —

Gekken.

Welk een aangrijpende gedegenheid geeft het aan ons bewustzijn, zulk een zaal vol schilderijen van een zelfden schilder.

Wanneer die schilder ook een schrijver is

en wij in de meer verspreide ruimten van onzen geest zijn verbeeldingen gevolgd hebben, dan is het of al onze innerlijke kennis van zijn wezen nu in eens buiten ons saamgevat en zichtbaar wordt, en met verrassing en goedkeuring zeggen we: zie, zoo was het dan toch waar: onze gedachte blijkt werkelijk.

Maar wij hebben de zaal rondgezien. Wij verdiepten ons in elk schilderij; en wat blijkt ons? Elk schilderij vraagt voor zich zijn eigen ruimte; oneindige mogelijkheid van geestverdieping erin doet het ons doorgronden als op zich zelf een wereld; de kleine afstand tusschen doek en doek schijnt ons een afgrond als die twee sferen scheidt, twee kernen van leven, twee sterren, van één gesternte wel, maar van eigen licht, eigen kleur. Niet in een zaal van vatbare afmeting, maar in de oneindige ruimte van onzen geest vinden we de scheppingen van den schilder, nevens die van den schrijver weer.

Er is in Van Looy één leven, dat in al zijn werk, het geschrevene en het geschilderde zichtbaar is, éénzelfde leven maar dat zich

aldoor anders vertoont. Van den Dans om het Draaiorgel dat ik jaren geleden zag, tot het Meisje met de Geit dat ik nog niet kende, — van dien Dag met Zon die in een Nieuwe-Gids-nummer van 1886 staat tot de laatste Feesten in het Tweemaandelijksch Tijdschrift, — het is altijd hetzelfde in de meest verrassende andersheid; éénzelfde geest die zich in de verst van elkaar liggende vormen vernieuwt.

El tonto, de idioot uit Een Dag met Zon was er de eerste verschijning van: het onbewuste verkreupelde leven ontvlamd aan den goudgloed van de middagzon.

Wat is die Dans om het Draaiorgel, geschilderd binnen een paar jaar daarna, anders? Het kleine pleizier — muziek en dans — waarmee op een lichtplek in hun steeg de kinderen van het volk de poverheid vergulden van hun bestaan.

En is hetzelfde niet dat Kind met Geit — de zilveren pluisjes wegblazend van dat kaarsje, de uitgebloeide paardebloem, — die Man, luid zingende op zijn doodsbed in het éene Feest, die Kinderen, verliefd loopende door den Zondag van hun kleine werkweek, in het andere? —

Ik laat hier de Idee maar blinken aan de polen van zijn veeljaarschen arbeid. Overal stroomt zij er doorheen.

Van Looy is een man die niet door waagzieken geest of veelheid van avontuur, maar alleen door de eigenheid van zijn wezen, zich een leven geschapen heeft met zijn hoogten en laagten, zijn donkers en afgronden, een leven rijk aan gebeuren, maar innerlijk, en verborgen onder het burgermansbestaan, alleen geuit in verbeeldingen.

Lees zijn boek Gekken eens: zie zijn schepping van den mensch Vogel daar: wat bezielde hem toch om dat te schrijven? Iets heel eenvoudigs: de erkentenis dat het groote Leven tegelijk heerlijk en rampzalig is. Ziet ge de heerlijkheid, wees dan zeker dat de rampzaligheid haar keerzij is. Wentel te snel niet, schild met twee kleuren: heerlijk rampzalig heerlijk rampzalig. Die erkentenis werkt verbrijzelend: wee nu ze in één mensch voor hem belichaamd wordt. O, mijn vleeschgeworden angsten! gilt hij zijn schepping toe.

Zie het zelf-portret met de kraag dat nu op

Arti hing. Flink in elkaar gesmeerd, kloek gedaan, meent ge? 't Mocht wat! Zie die oogen eens. O mijn vleeschgeworden angsten, hoor ik hem murmelen.

Vandaar ook zijn liefde voor Don Quichot, den held die klein van verstand de heerlijkheid van het leven in zich had en de ridder werd van de droevige figuur.

Schreit door onze kleinheid niet altijd het leven omhoog naar een gedroomde heerlijkheid en verheft zich tot den strijd tegen windmolens? Is het geen straal van gouden waanzin die zich uit ons opwringt en die altijd weer — en hoe natuurlijk — uiteensproeit tusschen de bleeke sterren van spot en hoon?

Zie toch die blinkende komedie van de verdoolde ridderschap over de heiden van La Mancha!

Is het zoo vreemd als dat leven dat toch het besef is van zijn eigen heerlijkheid, een verlangen wordt in de lijven van ons menschen, en dan, losgelaten in de kleinen van geest het uitbrult in de oranje vermommingen en onder de laaiing en den walm van de vetpotjes voor

een Oranje-feest? Rampzalige heerlijkheid, heerlijke rampzaligheid, die hun apotheose kregen in zijn schildering en in zijn schriftuur.

Slaap maar, slaap! »Wel is 't van steen zijn zoet!" zei Michel Angelo. En indien de keerzij van menschelijke ellende, menschelijke illusie is en het leven altijd zichzelf herstelt door zijn tegendeel, — zoodat de povere kleine kinderen moedertje spelen tegenover de nog kleinere en de ernst van de kleine daad wel opweegt tegen den druk van het zwaarste lijden; — er zijn oogenblikken dat alleen de onbewustheid de smart van de bewustheid heelt.

Dit zijn gedachten die opkomen als men den Slapenden Jongen ziet, en de Reizigers in den Spoortrein, en de Kinderen op den Stoel en de Kinderen met het Avondbrood, en ook het Wonderkastje waar voor het eerst in dat armoedige leven de Illusie zichtbaar gloren gaat.

Wat in het werk van die jaren de Vrouw met de Kat beduidt? Zaagt ge ooit een schilderij waarin het leven van mensch en dier elkaar zoo na zijn; — waarin zoo een onbewustheid naarvoren dringt die het leven is ontdaan

van het zelf-besef? — Zie den bleeken jongen met de harmonica in den spoorwagen die het in de moeheid van zijn droomen zoekt, zie den weerbaren man daar voor het raampje die het van het landschap vraagt.

Van Looy is de schilder van de instinkten,— en van hun dramatiek die een strijd en een deernis is.

Wat zal men anders doen, in dien strijd, dan sterk te staan als de Dorpstoren.

Het is een groote rust als men die kracht zich ontplooien ziet. Niets anders dan oost-indische-kers-velden, Tuin en Augustus: daar wiegelen die vormen-schrale, maar sterke en fijne en bloeiende wezens op den wind aan hun ranken, en niet één ervan heeft de levende kunstenaar minder lief gehad, niet één ervan droeg en volmaakte hij met minder zorg. Als een stille idylle verschijnt nog een mensche-figuurtje in het eerste veld, in het tweede leven zij zonder gedachte voor zich alleen.

De Idylle van het huiselijk leven is weer in die vrouw die bij de lamp een dichter leest. En een groot, rijp en sterk symbool is die Juli als over den tuin vol violieren en de haag de

beladen hooiwagens uit de boomenlaan en zonsondergang aankomen in de schemering van de dorpsstraat. Haalde gijzelf ook de vruchten van uw leven binnen, o kunstenaar, in den vrede en de vreugde van een oogst vóór het schemeruur?

Zeker is dat de kennis van de verdeeldheid in hem niet meer een storm wekt, maar met kalmte wordt aangeschouwd.

In elk schilderij, ook in het idyllische, wordt de tweeheid uitgesproken: er is overal een karakteristiek tot in het ruige, tot in het zeer grijpbare, — het harde leven klaagt men, ook al betreurt men niet, — maar er is evenwicht met den troostenden droom, schijn van lamp, gas of avondlicht moge die dan zijn.

Het Bruggetje toont het minst daarvan: de grauwe lucht, het koude water, de spookachtige sier van de witte leuning die haast ironisch lijkt. Maar wat daar troost is de vastheid.

De werkelijkheid van koppen en kleeren is duidelijk daar in die groote-menschen-betoovering, het opzettelijke sprookje van het London-Empire. De blauwige flonkerdans in het kleu-

rig duister van het Theater heeft nog het gruwen van de erkentenis.

Maar er is eenheid van gedegenheid, van kracht die metalig wordt in die opera: zoo het leven niet genoten wordt, het wordt beheerscht.

Tot de vreugde-voor-zichzelf kwam dit leven zeker niet. De magere grootoogige man die met zijn vleeschlooze vingers dorre blaren bij duizenden op zijn wagen hoopt in het najaarsbosch, roode blaren in het roode najaar, — zijn dit de oogsten van ons leven, vriend, dacht ge wel? –

Berusting. Het kind met haar eenige vriend en armoedje buiten, het Kind met de Geit in het kalme groene, blaast de pluisjes van haar kaarsje weg: — laat ze vliegen, de zaden voor volgende zomers, laat ons spel en onze ontbladering een troost en een bevruchting zijn. Zie, wij zijn het wel die ondergaan, maar ge weet toch: het Leven leeft! —

En uw Maaier maait en heeft al de kleuren van stof en koren in zijn verschijning die één met de Aarde is. En de aren storten neer en

zijn arbeid is een oogst en een troost en een ondergang, en de schoven zullen worden ingehaald door hem-vreemden en het graan zal voeding zijn voor menschen die hem niet gekend hebben, maar hij zal het doel vervuld hebben dat ons stervelingen gesteld is en dat de verzoening is van heerlijkheid en rampzaligheid: dat wij afziende van ons zelf het leven zullen ten eigen zijn.

Ziedaar hoe ik niet gerust heb voor ik die heele zaal vol schilderijen heb doorgedroomd. De schilderijen van Van Looy zijn de stilstaande oogenblikken die hun vergezicht van zin hebben, de opstellen van Van Looy zijn landschappen van zin met menig schilderachtig oogenblik. Deze het algemeene en daarin het bizondere, — gene het bizondere dat het algemeene verbergt.

Die eenheid te toonen was wat ik me voorstelde. Die eenheid is Van Looy, de schilder-schrijver, en niet meer dan billijk is het dat als een kunstenaar zich uit op twee wijzen, die twee wijzen gebruikt worden tot verklaring van elkaar.

Een mensch is nu eenmaal geen klok met

twee werken: of hij speelt of slaat het is alles dezelfde muziek.

Dat hier het te verklarene hoofdzakelijk de schilderijen waren is duidelijk. Indien woorden het algemeene zijn dan hebben zij hun zin in zichzelf en met een weinig aandacht kan die gezien worden. Maar geeft een schilderij het bizondere dan kan zijn zin door woorden worden uitgelegd.

Dat die zin in een schilderij niet alles is, — dat de beoordeelaar het zelfs afgescheiden van zin erkennen en schatten wil, — niemand eer dan ik zal het toegeven, niemand meer dan ik zal mij verheugen als het gebeurt.

De mogelijkheid tot een gehééle waardeering van Van Looy's kunst is door deze voorstelling van zijn persoon dan misschien naderbij gebracht.

Zelf ben ik hem dankbaar, meer nog dan voor het genot van kunst en geest dat hij mij gegeven heeft, voor deze nieuwe en inniger aanraking met een leven dat ik zooveel jaar heb liefgehad.

1901.

EEN GLANZEND MISVERSTAND

Over de Materialistische Opvatting van de Geschiedenis door Dr. G. W. Kernkamp.

Ik heb de rede van Dr. Kernkamp »Over de Materialistische Opvatting van de Geschiedenis" met genoegen gelezen.

Wie zou haar niet met genoegen lezen, waar zij als een zachte beek heenglijdt over zooveel stronkelige onderwerpen waar onze haastige voeten zoolang in geward hebben, waar zij werkelijk glanst van het genoegen van haar helderheid.

Wat hebben wij ons niet geplaagd — en als wij het ons zelf niet deden hoe plaagden anderen ons — met die hardtermige onverbiddelijkheid: welke gevolg, welke oorzaak heeten moet van dat tweetal, idee en materie, — en

hoe blij waren wij als wij de te lichaamlooze gedachten tot een gestalte verdicht hadden, en als de tegenstelling in hollandsche woorden ons helder werd. En wat blijkt nu dat plagen nutteloos. De idee is er, ja, de »allerlaatste reden" is »het verlangen naar het geloof in een idee", zegt Kernkamp, — maar »voor de praktijk der geschiedvorsching en der geschiedschrijving komt het er bitter weinig op aan of in abstracto de materie den geest beheerscht of niet". O wijsheid van dezen vluchtig voortspoedenden Mercurius, die een inaugureele oratie wel plechtig vindt, maar zijn geloofsbelijdenis er niet in wenscht af te leggen.

Wij daarentegen, waarde Hoogleeraar, verlangen van u alleen dit ééne: een belijdenis van uw geloof.

* * *

De zachte glans van helderheid die de volzinnen van deze rede begeleidt is zoo zeer schijnbaar, doet zoozeer gelooven aan overwonnen moeielijkheden terwijl in waarheid elke klip zichtbaar ligt onder de oppervlakte, dat

ik die rede terecht niet anders kan noemen dan »een glanzend misverstand". De schijnbare gemakkelijkheid die hier in éénen adem fameuze schriftgeleerden van de sokken slaat, spelenderwijs netelige vraagstukken van de baan schuift, vaderlandschen en tijdgenootelijken geleerden een goedkoop recht verschaft en den redenaar en zijn gezin door hartelijke gemoedsuitstortingen tegenover goede vrienden de kwalijkstnemende aula doet verteederen, — die schijnbare gemakkelijkheid laat zooveel onbegrepen moeielijkheid onder en achter zich dat ik niet nalaten kan het genoegen dat zij mij bij de lezing gaf te betalen met een blootlegging van zwarigheden. Te meer is dit voor mij noodig omdat goed en kwaad hier zoo innig dooreengemengd zijn dat zij op elkaar afgeven, het goede de kleur van het kwade aanneemt, en omgekeerd, zoodat een onachtzaam mensch ten slotte meenen zou het goede te hebben overgehouden terwijl hij het kwade in de hand hield en het kwade te hebben uitgestooten terwijl hij werkelijk het goede van zich joeg.

Dit zijn uiterst onredzame verwarringen, die

het gevolg zijn van den lust de betrekkelijke goedheid van het kwade en de betrekkelijke kwaadheid van het goede aantetoonen en te doen zien dat tegenstellingen eigenlijk niet bestaan. Ik ben daarentegen van meening dat het goede goed en het kwade kwaad is, en dat goed en kwaad elkanders tegenstelling zijn.

* * *

Er is nog een reden waarom ik, nadat ik de eerste paragraaf van dit stukje geschreven heb, ook deze derde schrijven moet. Ik sta namelijk bloot aan het verwijt dat mijn eerste aanhaling onvolledig is en ik bij de tweede niet voldoende gelet heb op twee kleine woorden die erin voorkomen. Maar juist dat deze opmerking met recht te maken is en toch in beide gevallen het verzuim niets toe of afdoet, levert mij het eerste bewijs voor mijn bewering dat stijlwendingen en uitdrukkingen die op een lichte wijs moeielijkheden schijnen op te lossen, dit inderdaad alleen schijnbaar doen en er in werkelijkheid niets aan gelegen is of zij er zijn, al dan niet. Want wat bewijst meer dat

een volzin schijnbaar is, dan dit: dat de beperking die die volzin in een gedachte aanbrengt, door een volgenden volzin wordt opgeheven? En wederom: wat bewijst meer dat een uitdrukking schijnbaar is dan dit: dat een veralgemeening die die uitdrukking voor de gedachte te weeg brengt onmiddelijk daarop wordt gelijk gesteld met, neen vervangen wordt door, een verbizondering?

Het een en het ander zijn het geval met de aanhalingen waarvan hier sprake is. De Heer Kernkamp zegt niet, zooals ik het deed voorkomen, *in het algemeen* dat de »allerlaatste reden" »het verlangen naar het geloof in een idee" is. Hij zegt alleen: als allerlaatste reden, waarom zooveel duizenden werden meegesleept door de ideeën der hervormers, zie ik het verlangen van de menschelijke natuur naar het geloof in een idee". Ziehier dus de gedachte tot een bizonder geval beperkt? Zoo meent ge, maar let op dat niet van *een* verlangen, tijdelijk en in bepaalde omstandigheden, maar van *het* verlangen, blijvend en onveranderlijk, gesproken wordt, let op dat de volzin onmidde-

lijk nog meer wordt uitgebreid door een toevoeging: »zie ik de psychische eigenschappen van den mensch". Met deze toevoeging gaan wij over naar een nog verdere afdwaling waarvan ik eerst aanstonds spreken zal. Mijn tweede aanhaling moet worden blootgelegd.

»Voor de praktijk der geschiedvorsching en der geschiedschrijving komt het er bitter weinig op aan of in abstracto de materie den geest beheerscht of niet". *In abstracto.* Dat is: in het afgetrokkene. In het allerverst afgetrokkene, zoo ver en zoo verneveld dat er van lichamelijke, laat staan menschelijke verhoudingen niets meer te bespeuren valt en zelfs de begrippen tot de soort hooren waar ieder van maken kan wat hij wil. De materie — de geest, — de geest — de materie, — ja, het is waar, hier zijn wij aangeland in die luchtledige sfeer waarin »de praktijk der geschiedvorsching en geschiedschrijving" ongetwijfeld geen adem haalt. Zoo schijnt het wel. En met aandacht leest ge de uiteenzetting die verder volgt. »Wanneer iemand van meening is dat de ideëele motieven, die wij in de geschiede-

nis zien werken: religie, vrijheidszin, rechtsgevoel, onbewuste weerspiegelingen in 's menschen geest van gelijktijdige of vroegere economische toestanden zijn, dan moge het onderzoek naar deze meening den philosoof interesseeren, de historicus vraagt liever naar de motieven waarvan de menschen zichzelf in meerdere of mindere mate bewust zijn". Oho! niet waar? Dat is wat anders dan de luchtledige afgetrokkenheid waarin wij zoo aanstonds ademloos rondhapten en maar al te graag alles toegaven wat de heer Kernkamp van ons verlangde. In abstracto! wij gevoelen pijnlijk dat wij midden in een zeer tastbare konkreetheid zijn overgebracht! Of religie, vrijheidszin, rechtsgevoel al of niet onbewuste weerspiegelingen in 's menschen geest zijn van gelijktijdige of vroegere economische toestanden? — dat blijkt de vraag die ons als historici, — als onfilosofische historici, laten wij erbij voegen, — niet interesseeren, vergissen we ons niet! — niet zoo zeer als iets anders interesseeren mag.

Dit proza is glibberig. Wanneer de redenaar — ja, en dat dit een rede is maakt de

zaak dubbel bedenkelijk! — wanneer hij *schijnt* u te doen instemmen met de juistheid van een bizonderheid, blijkt het dat hij uw instemming gevangen nam voor een algemeenheid. Wanneer hij *schijnt* u te winnen voor het zeer algemeene, is het inderdaad om u te betrekken in zijn getuigenis voor de waarheid van het bizondere.

En dan nóg, als ge niet aandachtig luistert, ontsnappen u links en rechts kleine uitbreidingen en beperkingen.

Wat wil Dr. Kernkamp eigenlijk! Het komt mij voor dat ik hem geen onrecht doe als ik hem geen andere motieven toeschrijf dan waarvan hij »zichzelf in meerdere of mindere mate bewust (moet) zijn". Hij wil door den schijn te vestigen dat de moeielijkheden tusschen materialistische en andere geschiedvorschers door hem zijn opgelost den strijd over die moeielijkheden als niet meer noodig doen voorkomen.

Daartegen nu juist protesteer ik. De slagboomen van dit toernooiveld b l ij v e n geopend. Largesse, largesse, braves chevaliers!

* * *

Ik gevoel mij ook persoonlijk getroffen door de poging van dezen ridder ze te sluiten.

Zooeven schreef ik een toevoeging af tot mijn eerste aanhaling. Niet enkel het verlangen naar het geloof in een idee heette de allerlaatste reden, ook heetten zoo »de psychische eigenschappen van den mensch". En daarop volgt, ten overvloede: «Van de laatste instantie, die de socialist vindt in de wereld buiten den mensch, beroep ik mij in allerlaatste instantie op den mensch zelf". Dit ten overgang naar déze uiting: »En de verklaring van het mysterie van zijn wezen ligt voor mij buiten het menschelijk begrip".

Waarde Hoogleeraar! en waarde hoorders van den Hoogleeraar, indien ge ook mij hooren wilt! deze glijdende volzinnen betrekken, alweder zonder dat dit zoo *schijnen* zou, in eenzelfde glanzend misverstand een nieuw en groot beginsel. Er is in deze rede sprake van de materialistische opvatting van de geschiedenis. Daar staat tegenover, ook uit de rede is het duidelijk, de idealistische opvatting. De grond van beide deze opvattingen evenwel is een

stelsel, is het Materialisme, is het Idealisme. Maar daarneven, of daarboven zoo ge wilt, staat de niet naar de lijnen van een stelsel, maar naar de noodzakelijkheid van de Verbeelding werkende, scheppingsdaad van den kunstenaar. Duidelijk is de menschelijke aanleg, de verstandelijke: alle gedachten te doen volgen uit één gedachte, alle vormen te ontwikkelen uit éénen vorm. Duidelijk is ook de daad van den kunstenaar: gedachten en vormen te doen volgen en te ontwikkelen in geen ander verband dan dat van de in hem levende Verbeelding. Voor hem, kunstenaar, is werkelijk de mensch, — vol tegenstrijdigheid, toch één door zijn persoonlijkheid, — het middenpunt, het zichtbare, van alle geschiedenis. Maar *hier* is niet sprake van verbeelde, hier is sprake van opgevatte, van doorvorschte, van beschreven Geschiedenis. Deze nu regelt zich naar niets anders dan naar de in den mensch aanwezige, verstandelijke opvatting. Tenminste — als zij zijn wil van hooger, van *geestelijke* beteekenis. Niet de kroniekschrijver, die alle feiten verzamelt en aanteekent, weet ervan. Het dagelijksch leven, even-

min als de dichter, laat zich leiden door groote geestelijke splitsingen. Maar eenmaal in die sfeer geraakt waarin de bewustheid van onze dagen haar gebracht heeft, ordent de geschiedschrijving alle gebeurtenissen in de hoogste geestelijke schemaas waartoe de geschiedschrijver in onzen tijd machtig is. Materialistisch of Idealistisch, dit zijn de vormen die de tweeheid van het leven aldoor aan de hand doet. Ruimtelijk is het heelal, ééne uitgebreide Materie, — Geestelijk is het heelal, ééne eeuwige gedachte: onscheidbaar voor het besef van den normaallevenden, onscheidbaar voor den dichter, die uit zijn gevoel van de eenheid in de verschijnselen, nieuwe verschijnselen schept in hun eenheid. Maar het Verstand dat de verschijnselen niet herschept maar ordent, moet wel als eerste daad van ordening, tusschen Idee en Materie een band leggen van oorzaak en gevolg.

Ziehier dus den Dichter geplaatst in de eenige sfeer waar hij leven kan. Ziehier voor de verstandelijke geschiedschrijving de noodzakelijkheid aangetoond van de keus: Materialist of Idealist?

Wat deed nu de heer Kernkamp? De onder-

scheiding van materialistische en idealistische geschiedschrijving tracht hij uit te wisschen: dat idealistische geschiedschrijvers ook wel eens stoffelijke invloeden als oorzaak en geestelijke als gevolg aanwezen, — het betoog ervan is bij hem schering en inslag. Wij gelooven het gaarne, maar dáármee is de tegenstelling niet opgeheven. Dat de dichterlijke schepping nog iets anders is dan de idealistische beschrijving — in het voorbijgaan wordt het door hem geloochend, waar hij dien idealistischen beschrijver toeschrijft wat alleen des Dichters is.

Glibberig — dit proza. Nauwelijks den dichter als afzonderlijk wezen buiten vraag gesteld, of: »ik haast mij den voet terug te trekken van dit terrein" roept Kernkamp uit. »Hoe plechtig een inaugureele oratie ook zijn moge, mijn geloofsbelijdenis wensch ik er niet in af te leggen."

Och, of hij het gedaan had en niet enkel getracht had den schijn te vestigen alsof er ook bij anderen geen geloofsbelijdenis waarvan het de moeite waard was kennis te nemen, bestond!

* * *

Spinoza had de twee zijden waarin het menschelijk verstand de verschijnselen splitst, — denken en uitbreiding — vereenigd in het wezen dat hij God noemde, Het Leven zeggen wij. Hegel verbond al zulke tweeheid in Het Worden. En waar Spinoza in zijn wijsbegeerte van het Zijn logischen, stilstaanden samenhang zag, bespeurde Hegel symbolischen, ontwikkelenden samenhang; en Ontwikkeling werd het woord dat door heel Europa den voortgang van het leven aanduidde die in wenteling en omwenteling zoo koortsachtig werd gevoeld. Hegel was een wijsgeer: hij werkte met gedachten van alleen algemeene geldigheid. De schakels van zijn redeneering zijn van dat geestelijk goud dat niet afslijt en dat de aardedingen wel vertegenwoordigt maar dat de aardedingen niet is. Er ontstond na hem een wijsgeerige geschiedschrijving.

Marx, Hegel's leerling, in zijn denken geschoold, maar die dien aanleg tot geestelijk bankier niet had, werd een man van de menigte, in politiek zoowel als wetenschap. In politiek sprak hij voor de velen, in

de wetenschap onderzocht hij het bizonderste.

Niet uit de edele denkerszaal van Hegel maar uit de volksvergaderingen en de werkkamer van den volkshuishoudkundige kwam zijn leer op van de materialistische geschiedstudie. En zij kwam op zooals de leer van iederen waarlijk grooten: als de zeer persoonlijke uiting van wat hij voor zich, in zijn ekonomische studiën, proefhoudend bevonden had, als een werkmethode, die hij uitsprak met schroom, en die hij niet onmiddelijk zou willen geven als algemeene regel van geschiedschrijving.

Ik doel hier op de veelaangehaalde plaats, ook gedeeltelijk door Dr. Kernkamp afgeschreven, die in de voorrede van de *Kritik der politischen Oekonomie* voorkomt, en die aldus luidt: »Das allgemeine Resultat das sich mir ergab und, einmal gewonnen, meinen Studien zum Leitfaden diente, kann kurz so formuliert werden: In der gesellschaftlichen Produktion ihres Lebens gehen die Menschen bestimmte, nothwendige, von ihrem Willen unabhängige Verhältnisse ein, Produktionsverhältnisse, die einer bestimmten Entwickelungsstufe ihrer

materiellen Produktivkräfte entsprechen. Die Gesammtheit dieser Produktionsverhältnisse bildet die ökonomische Struktur der Gesellschaft, die reale Basis, worauf sich ein juristischer und politischer Ueberbau erhebt, und welcher bestimmte, gesellschaftliche Bewusztseinsformen entsprechen. Die Produktionsweise des materiellen Lebens bedingt den sozialen, politischen und geistigen Lebensprocesz überhaupt". Hierop volgt dan de volzin door Dr. Kernkamp aangehaald: dat het niet het bewustzijn der menschen is dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn dat hun bewustzijn bepaalt. Waarop ik de aandacht vestig is de aanhef: »Das allgemeine Resultat das sich mir ergab und, einmal gewonnen, meinen Studien zum Leitfaden diente". Dit is niet de toon van iemand die een ontdekking aankondigt, veel minder van iemand die een leer predikt waarmee hij de wereld denkt te veroveren. Het is de toon van den gewetensvollen geleerde die, beschroomd, in het kort wel wil uitspreken dat zich hem een zeker algemeen resultaat uit zijn studies heeft aan-

geboden, dat voor verdere studies dit resultaat hem een leiddraad is geweest. Marx die zoozeer belezen was, en niet enkel in de bizonderheden van zijn vakkennis, maar die dichters las, Dante en Shakespere en hun uitspraken gaarne placht aan te voeren, — die bovendien zich leerling noemde van Hegel en omgang pleegde met Michelet en Heine, — Marx was er wel de man naar om op te merken dat het onbewuste willooze wezen dat uit zijn ekonomische studiën de mensch hem scheen te blijken, niet ieder, als de wereld ook van andere zijden en in andere tijden bezien werd, zoo verschijnen zou, en dat wel voor den ekonoom, maar niet voor den wijsgeer, niet voor den kunstenaar, een werkmethode van goeden dienst kon zijn die zoo volle almacht toekende aan het ekonomische. Marx mocht er wel de man voor zijn, hij die een groot man was, een man van zelden overtroffen denkkracht, van reusachtig werkvermogen, van verscheurend sarkasme en van een bijna lichamelijke machtigheid in zijn stijl die, ernstig en geharnast, daarom een stijl is, omdat een warmbloedig mensch dat harnas vult en draagt.

beseft hebben buiten die te gaan ons stervelingen alleen in droomen gegeven is. Maar ook hier, voelde hij wel, was zijn betrekkelijke waarheid de geloofde van den komenden tijd.

* * *

Ik wenschte dat Dr. Kernkamp ons dit beeld van Marx uitvoeriger dan ik het schetsen kan, geschilderd had. Zijn gehoor zou er de persoonlijkheid in ontmoet hebben in wie zooveel revolutionnaire krachten uit de eerste helft van de negentiende eeuw tezamen kwamen, een persoonlijkheid die door haar aard en den aard van haar werkzaamheid toen zij zich tegenover groote tijdgenooten stelde, daarmee tevens de tegenstelling Idealisme en Materialisme weer gelding gaf. Dat gehoor zou hebben ingezien dat kritiek op het Idealisme van dezen geest de natuurlijke uiting was, — het zou zich hebben afgevraagd of die kritiek in onze huidige samenleving haar recht van bestaan nog heeft. Met andere woorden: of er een waardevoller

Idealisme in ons leeft dan in de burgerij van de dagen van Marx. Het antwoord, als ik gissen mag, zou niet bevredigend zijn geweest. Dat gehoor zou begrepen hebben dat de materialistische geschiedschrijving die is van geheel een in verzet gekomen bevolking, kleingehouden en worstelend over de geheele aarde. Het zou, vaag misschien, maar het zou hebben gevoeld, dat een idealistische geschiedschrijving van de burgerij van tegenwoordig, aan overmaat van idealisme wel niet lijden zou.

Dat is het: alleen uit waarlijk idealisme ontstaat idealistische geschiedschrijving. Uit den nood van de materie ontstond en zal ontstaan de materialistische.

Ik voor mij, het toernooi geopend latende, hopende op idealistische kampioenen uit die zelfde bevolkingen die nu door den nood van de tijden materialistisch zijn — want daaruit alleen verwacht ik ze — handhaaf voor den dichter het recht de poëzie van zijn tijd uit te drukken in gedichten, dat is in verbeelde scheppingen, die materialistisch noch idealistisch, die, zoo ge wilt, beide zijn; en wijs af,

zooals ik hoop dat ook gij zult afwijzen, die schijnbare verzoening van tegenstellingen, die ik wenschte dat u zooals mij voorkwame te zijn *een glanzend misverstand*.

1901.

BRIEVEN VAN EEN LANDBEWONER

I

Gij vraagt mij, waarde vriend, — aan mij die op het land woon, en de jarenlange rust heeft mijn zenuwen onvatbaar gemaakt voor de koorts van de steden, — wat ik denk van de gebeurtenissen die zich in onzen leeftijd op de aarde afspelen en wat ik geloof dat hun verder verloop zal zijn.

De vraag is zoo groot dat ik mij zou kunnen verontschuldigen met de bewering dat mijn gedachte daarover te beperkt en mijn geloof te vaag is dan dat ik ze met eenige hoop op een treffenden indruk onder woorden brengen kan; maar dat wil ik niet. De bewegingen van de bewuste natuur — de menschenwereld — hebben mij altijd minstens zoo belangrijk ge-

leken als die van de minder bewuste die mij hier buiten in haar telkens terugkeerende en toch altijd weer andere seizoenen zoo boeiend blijkt en wie, die over die natuur zoo gaarne zijn woord doet, gelooft dat hij er meer van kent dan een onuitsprekelijk nietig deel?

De menschenwereld en het maatschappijleven zijn bovendien zoozeer de bloem en de verklaring van het heelal- en aardeleven waar ze uit voortkomen, dat ze onderhoudt en dat zijzelf in tal van zijn andere verschijnselen beïnvloeden, dat ik over die andere verschijnselen niet denken kan zonder te gelijk, en veel, te denken aan hen.

De natuurlijke machten zijn van den beginne gesplitst geweest in twee: den mensch, en de andere. Gedeeltelijk strijdende, gedeeltelijk zich met elkaar verstaande, leiden krachten en schepselen in het heelal hun leven en elk van hen is te gelijk beheerschende en beheerscht, doende en lijdende. Kinderen van de aarde zijn wij, zijn alle wezens die de aarde bewonen, maar de aarde zelf is het kind van een zonnestelsel en de zonnen zelf zijn manen van

luisterrijker werelden, heerscheressen over hun kleiner sfeer. De sterrekunde die het Geheim verdringen wou uit de ruimten om de aarde heeft het alleen dieper verborgen en glanzender omzwermd doen erkennen in de helderheden van de hemelsche afgronden; voller dan ooit zijn de Hemelen met de goddelijke tegenwoordigheden die onze aarde beheerschen. En de Opperheerschappijen in die sferen en de Ordening van hun grootste Machten blijven voor ons die aan hen gehoorzamen na als voor Ondoorgrondelijk. Toch — wat is er grooter dan dit inzicht, dan de wijsheid waaruit het ontsprongen is, dan de levensdaden waartoe het opwekt, — wat heeft het Heelal tusschen zijn elementen en zijn lichamen heerlijker en ontzettender voortgebracht, dan dit element boven alle andere, dan dit lichaam alle lichamen overtreffende in volheid van wezen: de Mensch in zijn majesteit.

Al de andere natuurlijke machten zijn eenerzijds: anderzijds staat alleen de mensch. Zijn Geest, zijn Wil zijn elementen, onmiddelijke levensmachten, wonderbaarlijk in hun oorsprong

en onweerstaanbaar in hun werkingen, als welke ook ge noemen wilt. Zijn gestalte is de schrik en de bewondering geworden en gebleven van alle aarde-schepsels. Onderworpen of geleid regeert hij wezenlijk alle aardsche verschijnselen tot doeleinden, vreemder en verderstrekkend dan eenig aardsch schepsel zich denken kan. En de verborgenheid van het heelal-leven heeft hij ingezien zóó dat ze geen angst en donkerheid, maar dat gevoel van gelukkige afhankelijkheid in hem heeft achtergelaten dat bij tegenspoed zich in vertrouwen op het goede leven omzet, en het onmogelijke mogelijk doet worden als hij in oogenblikkėn van hoogste wijding zeker weet een dienaar van het Levenzelf te zijn, zeker weet dat de Wil van het Leven nu in hem spreekt.

Dit geheele wonderlijke wezen dat in zijn fijnste gewaarwordingen met de uitersten van het heelal gemeenzaam schijnt en door de onsterfelijkheid van zijn daden de tijden opheft, zoodat de gedachte niet kan opkomen dat dit lichaam alleen zou bestaan zulk een kleinen tijd in zulk een kleine ruimte, — dit wezen

welks werkingen zoo groot en veelvuldig zijn dat zij van alle levende wezens op aarde de eenige mogen genoemd worden, — dit is er geen dat men anders dan tegenover alle andere levensverschijnselen begrijpen kan.

Eenerzijds het Heelal, blind of strevend naar gedeeltelijke bewustwording, — anderzijds het Heelal dat is bewustgeworden: de Mensch.

Zij hebben deze verhouding wel zeer uit het oog verloren die, uit lichamelijke gegevens de verwantschap tusschen mensch en dier vaststellend, meenden dat zij daarmee over den mensch iets dan van zeer geringe beteekenis hadden gezeid. Overeenstemming is er, zoowel als verscheidenheid, tusschen alle verschijnselen, en niet dat er tusschen den mensch en andere wezens overeenstemming kan worden aangetoond is wonderlijk, wonderlijk zou het zijn indien zulke overeenstemming schijnen zou niet te bestaan. Maar indien, wat tot nu niet is gebeurd, tusschen aap en mensch zoo groote overeenstemming ware aangetoond dat er aan hun verwantschap niet viel te twijfelen, wordt

daardoor dan het wonder van de menschelijke Bewustheid, van zijn Wil, het geheim van zijn Heerlijkheid verklaard?

Ook wij gelooven dat geen levensverschijnselen ons anders dan als groei, als ontwikkeling begrijpbaar zijn, — maar wat geeft het uit gissingen, hoogstens uit uiterlijke gegevens, een ontwikkeling vast te stellen die alleen bevredigend zijn kan voor een gering verstand. Het menschelijke wezen zooals dat voor het groote verstand geopenbaard is, zal zelfs in zijn onbeteekenendsten aanvang altijd onvereenigbaar blijven met het meest ontwikkelde wezen van den ontwikkeldsten aap dien men kent of zich denken kan. Wie de vereenigbaarheid vaststelt en met uiterlijke bewijzen meent te staven, bewijst enkel zijn kleine besef van menschelijkheid. Het Menschelijke, begrepen in zijn wezen, kan door niets buitenmenschelijks worden verklaard.

Deze splitsing, die tusschen den Mensch en het Andere, is, naar mijn meening, het eerst waarneembare aan den wortel van het Aardeleven. In al haar vertakkingen zal die plant

door deze allereerste splitsing worden beheerscht.

II

In mijn eerste schrijven heb ik u aangeduid hoezeer naar mijn meening het menschen-leven tegelijk met het Andere, eng daarmee verbonden en toch scherp daarvan onderscheiden, aan den wortel van de groote Natuur ontsprongen is. Het is, zeer bepaaldelijk, de bewuste Natuur, de Natuur zichzelf kennende, en die kennis als een nieuwen factor leggende op haar eigen verschijnselen. En welk een factor! Want geen macht in het heelal is sterker dan dit zich zien als in een spiegel dat de beweging van het doen dwingt tot evenwicht met de rust van het schouwen. In het zich ziende leven zijn beweging en rust gelijktijdig aanwezig en de tweede daad van het Bewustzijn is het tot-één-maken van die beide in de Gedachte. De Gedachte, iedere gedachte, heeft tegelijk in zich het Bewegende en het Rustende, het Voorbijgaande en het Blijvende, de wisselende kracht van het leven in al het Andere, de onverander-

lijke kracht van het Leven in den Menschegeest. De Gedachte, als de eenheid van beide, kan niet anders dan beheerschende factor zijn.

Beheerschend is dan ook tegenover elk verschijnsel waaromtrent hij zich zijn gedachte vormen kon, de mensch opgetreden. Hetzij hij de natuurlijke machten en schepsels die hij begreep, aan zich onderwierp, of, door dat zelfde inzicht, hun overmacht leidde, regelde, er zich tegen beschermde, of er zich aan onderschikte in de omstandigheden die hij het gunstigst vond. Zoolang de gedachte in hem helder bleef, wist hij dat hij de meester was.

De Egyptenaars regelden den loop van hun vruchtbaarmakende rivier naar de behoeften van hun landbouw, de Babyloniërs ontleenden aan de gesternten de kennis van de seizoenen tot het zelfde doel. Diezelfde gesternten volgden de Feniciërs de zee over. En rijken ontstonden over groote uitgestrektheden van Azië, rijken waarin de beseffen van orde en regelmaat, in de natuurverschijnselen gevonden, overgingen in de inrichting van menschelijke gemeenschappen. Overal werden daarboven de

beheerschende machten, die de gedachte niet dan duister begrijpen kon, goddelijk vereerd.

Aldoor werd door de heldere gedachte de menschelijke, door de duistere gedachte een bovenmenschelijke heerschappij uitgedrukt, en naar den aanleg van de volken werd de eene of de andere het meest liefgehad.

Doorgaans was er een streven ook die bovenmenschelijke heerschappij menschelijk te verzichtbaren: van daar de Faraonen en oostersche Koningen. Bij de Joden was een aanleg, sterk daarvan afgewend. Grillig waren ze, ijdel, en volgzaam naar vreemde zeden: geen andere reden hadden ze later voor hun wensch naar een koning als dat hij overal elders was. Bij hen alleen was hij van nature niet. Zij waren het wezenlijke godsvolk, het wezenlijke volk van de duistere gedachte, van de gedachte die niet kon worden afgebeeld, die niet te brengen viel in heldere menschelijke verhoudingen.

Maar heldere menschelijke verhoudingen, en die enkel, zocht het Griekendom. Men begrijpt niet welk een uiterste, en welk een triomf tegenover het verbod van alle afbeelding het

beteekent dat ook de bovenmenschelijken, de heerschers over hemel en aarde, menschelijk werden afgebeeld. Maar, met onderscheid. De zoo afgebeelden, goden en nochtans helderen, werden getrokken in de tijdelijkheid: dat wat overbleef was de Chaos, de duistere gedachte bij uitnemendheid.

Als wij nu tot Europa komen — wie zal het uitspreken wat aan Grieken en Joden dit werelddeel te danken heeft. De winst die van de Grieken kwam was de grijpbaarste: menschelijke verhoudingen, maar dan alle, en in hun schoonste bouworde, waren door dat volk tot stand gebracht: staatsinrichting en maatschappij-leven, zede en kunst, poëzie en wetenschap: alles zooals de mensch het wenschen kon was door hen voorgewerkt. Nog altijd is er geen afwijken, dat zich niet wreekt, van hun voorschriften. Maar de Joodsche winst? -- Een volks- en staatsleven dat de schimp van de wereld werd, zede en kunst een bespotting of een onmogelijkheid, poëzie en wetenschap naar grieksche opvatting nergens aanwezig. Toch een volk dat door zijn verbijsterend besef van

de onvatbare gedachte, van een eindelijke macht, die alles beheerschend onverklaarbaar blijft, als diamant in de beddingen van de stroomen iets blinkends en onvergankelijks verbergt. Meesters tegenover al het begrijpbare zijn de anderen, door hun heldere gedachte van elk ding en elk wezen het bestaan beheerschend, meesters tegenover het onbegrijpbare zijn zij, die in hun hart al de houdingen gevonden hebben waarmee de mensch het onbegrijpbare nadert, de vernedering, en de deernis, en de zelfbeschuldiging, en de dankbaarheid: de priesterschap zonder den overmoed.

Nadat de romeinsche macht: aanwending van Grieksche werkdadigheid op éen doel, met meer kracht schoon minder gratie, een groot deel van Europa had in kultuur gebracht, begon die langzame samensmelting van barbarendom met grieksch-romeinsche en joodsch-christelijke denkbeelden die de geschiedenis is van onze voorouders.

En nu eerst werd het duidelijk hoezeer op bevolkingen als deze langzaam en moeielijk de heldere gedachte van menschelijke aarde-be-

heersching doorwerkte, maar snel en als met blinkende verrukkingen de duistere van die onkenbare oppermacht die het heelal beheerscht.

Toch was er bij de Barbaren zelf een beginsel dat aan het grieksch-romeinsche evenzeer als aan het joodsch-christelijke aansluiting vond. Terwijl de grieksche gedachte zich op het kenbare, de joodsche zich op het onkenbare richtte, zoodat beiden zich buiten den mensch bewogen, richtte de germaansche gedachte zich op den mensch, op zijn innerlijk. De verhouding van persoon tot persoon, een gemoedsverhouding, klaarblijkelijk een levenstoestand eigen aan de germaansche kampen, woog mee in de europeesche ontwikkeling. De Burger, niet lostemaken van zijn staat, de Christen, lid van een gemeenschap van gelijkgezinden, kregen hier hun werkzaamsten bondgenoot in den in gemoedelijke verhouding tot anderen tredenden germaanschen Man.

Wat hier door de Gedachte genaderd werd en beheerscht ging worden was niet het menschelijk-kenbare of bovenmenschelijk-onkenbare in de verschijnselen, maar het was het men-

schelijke Innerlijk, het was de Gedachte zelf.

De mensch, zich bewust geworden van zichzelf, van zijn denkend zelf, van zijn Persoonlijkheid, en die gaarne saamordenend met andere persoonlijkheden, — dat was de nieuwe daad waarmee het Bewustzijn, dat is de Gedachte, zijn macht over het Andere handhaafde en het Zelf als Bewustzijn begreep onder dat Andere nu ook nadrukkelijk het Zelf als Bestaan.

De eerste vorm waarin dit besef zich zoo scherp mogelijk tot uiting bracht is de feodaliteit geweest. De verhouding van man tot man doordrong alle vormen van burgerlijk, kerkelijk en krijgs-leven.

Hoe zeer de bevrijding van den mensch eenerzijds en de gemeenschap van alle menschen anderzijds verder is nagestreefd, hoe zeer de kennis van de aarde, van de elementen zelfs en hun toepassing en de beheersching van al het aardsche tot in het fabelachtige is toegenomen en tegelijk daarmee de verplaatsing van het onkenbare naar grondelooze hemelen en naar de diepten van het Bewustzijn-zelf een feit

werd, — dit weet elk en kan er den voortgang in bewonderen van dat eene streven: het Bewustzijn dat het Andere beheerscht.

III

In het vorige, mijn vriend, werd het ons duidelijk hoezeer het menschelijk bewustzijn een beheerschende macht in het leven is. Tegelijkertijd zagen we, in het overzicht van gebeurtenissen dat diende om ons dit te doen blijken, wat de groote daad van de Europeërs geweest is, de ontdekking van de Persoonlijkheid. De persoonlijke verhouding was de cel waaruit zich naaronder en naarboven het reusachtige lichaam van de Feodaliteit ontwikkelde, een bondgenootschap waarin elk tegelijk beschermer en beschermde was. Hoewel aan grieksche en joodsche en keizerlijk-, zoowel als burgerlijk-romeinsche vormen verwant en verbonden, waren al de gestalten van dit leven europeesch, vol van de groeikracht van in Europa wortelende volken, dringend tot ordening naar een beginsel dat hun eigen was. Uit hun eigen éene beginsel, de persoonlijke verhouding, hebben, met de bouw-

stoffen van vroegere werelden, de overwinnende barbaren hun wereld opgebouwd.

In de XIII^{de} eeuw was die wereld op- en uitgebloeid. De gedachte die, altijd verbandhoudend met Grieken- zoowel als Jodendom, haar vervangen ging, was die van het Algemeen-menschelijke: het Bewustzijn dat tot de kennis komt van zichzelf.

Wat de nieuwere geschiedenis kenmerkt is ordening naar algemeene verwantschappen: voorloopig vorming van natiën, met het doel te komen tot een menschheidleven.

Tusschen deze twee ideeën: het Nationale en het Algemeen-menschelijke beweegt zich de geschiedenis, ook van onzen tijd.

Ik behoef u niet uiteen te zetten hoe het Algemeen-menschelijke, in laatsten aanleg, niet anders dan het Bewustzijn, die beheerschende faktor in het menschelijk leven, is. Dat dus het Bewustzijn, komende tot de kennis van zich-zelf, de laatste daad is waartoe wij in onze ontwikkeling gekomen zijn. Dat dus niet, als tevoren, de persoonlijke verhouding, maar de

persoonlijkheid los van alle verhouding, de Enkeling, de cel is waaruit nieuwere maatschappijen worden saamgesteld; en dat dit te eerder mogelijk is daar het Bewustzijn zichzelf erkennende tevens daardoor zijn gemeenschap erkent met andere zichzelf erkennende Bewustheden, en dus te gelijk met dit stelligste Enkelingschap de wijdste Gemeenschap gegeven is.

De bewuste mensch, de grenzen en den aard van zijn bewustzijn erkennende, dat is wat in nieuwere eeuwen de ware Vrije heet. Die mensch, door die zelfde kennis zijn gelijkheid met andere menschen inziende: ziedaar de toekomstige Gemeenschaps-mensch.

Het Ideaal van dien Gemeenschaps-mensch staat onuitdoofbaar op onzen horizon.

Maar ofschoon het onuitdoofbaar is en ofschoon wij zeker weten dat eindelijk de winden uit alle windstreken ons dáár zullen doen landen, zoolang het duurt drijven wij door menigen tegenwind.

Niet tegen, in betrekking tot het Menschheidleven. Het geheel heeft zijn richting hoewel menig deel anders gaat. Maar in betrek-

king tot een hoofdstrooming is tegen niet enkel wat anders maar ook wat trager drijft. Tegen is in een tijd betrekkelijk weinig, maar haar zelf-geschapen vormen belemmeren de levenskracht in het verder gaan. Ook het Nationale is een vorm van algemeene groepeering, maar tegenover de Algemeen-menschelijke nog een bizondere. Vandaar tegenstand. Iets Algemeen-menschelijks ligt in het Christendom — iets algemeen-menschelijks ligt in het Griekendom zeg ik in éen adem —: maar christelijke zoowel als klassicistische vormen weerhouden het leven dat daar zoo schoon uit spreekt. Machten en Instellingen die die weerhouding bevestigen, gij zijt onze vijanden! Levenden die de schoonheid van het oude in het nieuwe herboren wenscht, voor u zijn we een bondgenoot!

Zie het Nationale, het verstijft in het besef van zijn voortreffelijkheid: een waanzin waar het zich in doodt.

Zie het Christendom, het verstelselt zich tot een maliënkolder die alle pijlen van wijshoofden opvangt, maar waar het menschehart in verdort.

Zie het Griekendom, versuft in duffe gehoorzalen.

Maar de levenskracht van al die beginselen liet de doode gedaanten lang achter zich: het leven van de heele wereld gonst de vernieuwing te gemoet.

Geloof niet, vriend, dat ik nu in bizonderheden spreken ga. Indien ik u wel ken bedoelde ge met uw vraag niet te hooren wat ik over sommige feiten dacht, maar de beginselen wilde ge waarnaar die feiten zijn te beoordeelen. Die heb ik in het kort voor u bij elkaar gesteld.

Ik hoop dat als er in mij eenige klaarheid was zij in u moge overgaan.

1901.

HET RAADHUIS TE AMSTERDAM

De metalen mantel van de klok hing los van de aarde, schommelde, en steeg. De toren stond recht, roze in het middaglicht, — van de lier, die twee mannen draaiden, liepen de trillende kabels, — éen man hield aan een koord de klok af van den torenmuur. Een grijzaard met doorgezakte knieën, maar met groote en krachtig blikkende oogen achter brilleglazen, had de koorden nagezien, liep nu rond, wees met zijn stok naar katrol of lier, tuurde dan weer naar boven waar de klok steeg, voor den rozen torenwand, blikkerend in het blauw.

Op een afstand stond de bouwmeester, met vrouw en kind, het aan te zien. Het was als een familiefeest. Voor hem waren het de wenschen en verwachtingen van zijn leven die omhoog stegen om een stem krijgen in dien klokkemond; — voor haar waren het de troost

en de blijdschap van het slagen, die hem toe zouden klinken uit die tonen; — voor het kind was het een klok die naar haar plaats in een toren steeg: of zij levenslang over *zijn* hoofd zou luiden, daaraan dacht het niet.

Wij beklommen de trappen van den toren om de klok te begroeten als zij aan haar verwulfsel kwam. De grijzaard met de brilleglazen kwam ook: de klim scheen hem niet vermoeid te hebben. Toen de klok verscheen zag hij toe hoe zij aan een nieuwe haak werd geslagen en op een wenk van hem trok een andere lier haar den toren in.

Wij zagen, over het IJ en groene weiden van den overkant, aan de eene zij. Aan de andere lag duidelijkst zichtbaar het dak van het Paleis: een dwarsdoorsneden raam: vanvoren boven de doorsnede de carillon-koepel, vanachter de Atlas.

»Is u ook er voor dat het Paleis Raadhuis wordt?" zei een stem naast me.

Ik had een vage gedachte: dat het oude, trotsche Amsterdam was voorbijgegaan; — dat een Burgerij van voor drie-, vierhonderd jaar

een andere gemeente was dan de vlottende, in tijdelijke belangen vereenigde bevolking die zich nu hier heeft opgehoopt; — dat een Stadsbestuur die Burgerij regeerend en vertegenwoordigend een vorstelijker lichaam was, een weidscher woning behoefde dan de vertegenwoordiging van die toevallig tezaamgedreven menigte, die, ja, gemeenschappelijke belangen door personen van haar keus moet verdedigd zien, maar het *gevoel* van bijeen te hooren nauwelijks heeft.

Een vage gedachte .... Maar op den toren van de nieuwe Beurs staande en de oude Stad overziende voelde ik dat de bouw waarop ik zoo hoog stond, monumentale uiting van een nieuw Amsterdam, ook de kracht van een stadsleven achter zich had, ook niet denkbaar was zonder een stadsbevolking en een stadsregeering, in hun soort even eerwaardig als vroegere.

Zeker, de zeventiende-eeuwsche gemeente met haar vroede mannen en erentfeste vaderen is voorbijgegaan; het Burgerschap van de stad en het Regeerderschap van de stad hebben niet

meer die vorstelijkheid tegenover de geheele wereld waarop Amsterdam eertijds prat mocht gaan. Maar de opgaaf een groote bevolking van bijeen-wonende Europeërs, — want tot het Europeërschap uitgebreid en niet tot het Amsterdammerschap beperkt gebleven, voelt men zich in onzen tijd, — zulk een bevolking te zijn, zulk een bevolking te besturen, is een opgaaf, niet zooals vroeger van plaatselijke, maar van europeesche beteekenis.

Vroeger mocht naar wetten en keuren geregeerd worden, alleen eigen aan de plaats waar men woonde. Landswetten, hoe langer hoe meer met die van andere volken in 't gelijk gebracht, besturen ons nu. Stedelijke eigenaardige grootheid was het die de Stad zocht. Stedelijke trots werd in haar Raadhuis uitgedrukt. Een deugdelijk ingerichte stadsgemeenschap van tegenwoordig is van algemeene, van europeesche beteekenis.

Het is dus niet op gronden als de volgende indien wij wenschen dat het Paleis weer Raadhuis wordt.

Niet op dezen: dat den Raad van Amster-

dam een weidsche woning past. Niet op dezen: dat het volk van Amsterdam recht heeft op het kapitool van zijn voorvaders en op een Gemeenschapshuis van aanzienlijk voorkomen.

Maar dit is de grond en reden waarom naar onze meening de teruggave van het Raadhuis niet langer mag uitgesteld: dat zóó schaamteloos sollen met het schoonste monument dat in een stad aanwezig is een schande is voor het stadsbestuur.

Die gedachte bewoog mij toen ik daar op dien toren stond, en »Hoe eer hoe beter!" zei ik.

»Hoe eer hoe beter!" dacht ik toen ik naar beneden klom, en naar het Paleis ging. De waarheid is dat ik, die vijf-en-twintig jaar in Amsterdam woonde, het inwendige van dat gebouw nooit had gezien. »Schaamteloos sollen" waren de woorden waarmee ik uitdrukking gaf aan het feit dat het schoonste monument van deze stad driehonderdzestig dagen van het jaar als een doode romp aan den Dam stond, om de vijf overige, bewoond te worden? — neen, tot herberg te dienen

voor den rompslomp van een hof in reisdrukte; — maar vrees voor de ervaring van schaamteloozer sollen had mij altijd weerhouden van er in te gaan.

Dagelijks was ik van kind af er langs gekomen. Gesloten vensters, een verlaten plein, schildwachten tot afwering van straatjongens op de klinkers, wachtaflossingen door aan- en af-marcheerende soldaten als ik uit school kwam.

En dat was het Raadhuis aan den Dam waar ik trotsch op was. Dat het Paleis werd — ik had het op school geleerd — was gebeurd onder Lodewijk Napoleon. Het feit van de fransche overheersching stond daar, vrijwillig bestendigd door een Raad en een Vorstenhuis.

Ik wist toen nog niet dat dit schoonste gesticht innerlijk verwoest was en met meubelen *Style Empire* fraaigemaakt door dienzelfden broer van Napoleon — Napoleon zelf als overwinnend Cesar op een uurwerk — en dat de leden van dit vaderlandsch Vorstenhuis de zelfbeheersching zoo ver dreven dat zij, ondanks noodzakelijke walging, niet weigerden vijf dagen van elk jaar tusschen die overblijfselen van

onze schande, uitterusten van vaderlandslievende toejuiching.

Als ik het geweten had zou ik geschreid hebben; — men bedenke dat ik een kind was en meende dat vorsten trotsch zijn, en niet graag herinnerd worden aan den tegenspoed van hun voorouders.

Nu ik er geweest ben kan ik verzekeren dat mijn lust tot schreien niet kleiner is. Mijn meegevoel met de regeerende familie steeg ook: in wat een verhanselde hokken en jammerlijk toegetakelde vertrekken hebben deze menschen de vriendelijkheid gehad vijf dagen van het jaar door te brengen. Als ik regeerende familie was had ik de heele noodelooze fraaiigheid allang er uitgetrapt. Maar wat de hoofdzaak is! . . . .

De hoofdzaak, dat is, het Gebouw zooals het door zijn Bouwmeester gemaakt werd, de zalen, de beeldhouwwerken, de wanden, de vloeren, de ommegangen, — dit heele voortreffelijke gewrocht dat een vroeger geslacht aan de zorg van een bevolking en haar bestuur tot een roem en een vreugde, tot een herinnering en

een leering achterliet — waaraan, Amsterdammers, heeft het deze hondsche behandeling van u verdiend?

Zalen, waardig de bewondering te zijn van Europa, door schotten in stukken gedeeld. Wanden, door schoone verdeeling van vlakken en lijsten modellen van bouworde, omlijnd en doorbroken tot een bespotting van den schoonheidszin. Vloeren, zuiver bewerkt uit marmer en ingeleid met figuren van koper, verborgen onder ruw-houten planken en kleurige deventersche vloerkleeden. Ommegangen, bewonderenswaardige wandelplaatsen, eigendom van een bevolking, door marmer-geschilderde schotten en lijsten afgehokt tot donkere kamers. Maar hoe schandelijk dit alles is weet ge ook uit mijn woorden niet.

Want beeldhouwwerk. — Ik heb met innige aandacht, in Amsterdam, in het Stadhuis op den Dam, een beeldhouwkunst bewonderd die ik zoo niet kende. Beelden, groot door hun behandeling van levende lichamen. Tafreelen, boeiend door kracht en zuiverheid en genietende verbeelding. Friezen en lijsten, geestig en fijn

en openhartig — zoodat het vooroordeel tegen het barokke dat dien stijl mag eigen zijn, ontdooide onder een warmen adem van waarlijk-menschelijk meegevoel. En al deze beeldhouwkunst, o stadgenooten, die openbaar moest zijn en een geluk en een les voor u en uw kinderen; — niet enkel dat zij in een gesloten, onbewoond huis u een eeuw lang onthouden is, — neen, verhondscht en gehoond is ze achter schotten en hokken en lichtbenemende ramen, zoodat men soms als een dief voor een glazenkast sluipen moet om achter de ruiten — en niet eens nog op de plaats waarvan men ze zien moet — de schoonste scheppingen te kunnen zien.

De vroegere Amsterdammers begrepen dat de kunst in het leven van de volken een macht is van heilige beteekenis. Zij, aristokraten, burgerij van handelaars, zij hadden — als we onszelf geloofden — niet zoo goed als wij moeten weten dat Kunst is uit het Volk, dóor het Volk, en vóór het Volk. Wij, die beweren hart voor het volk te hebben, wij onthouden het schaamteloos en schandelijk

dit schoonste dat voor het volk was bedoeld!

Want dit huis was een Raadhuis en open voor alle komenden. Die zalen waren ommegangen, galerijen van beeldhouwkunst, open voor iederen wandelaar. Wij hebben ze gesloten, ze verknoeid, ze gehoond, — ze ontstolen aan het volk waar ze aan behoorden, en het schoonste wat aan het volk behoorde hebben wij vermoord.

Er is één geluk bij dit jammerlijk ongeluk. Het is dat de schande niet onherstelbaar is. Het is dat wij, nu de schande éénmaal wordt ingezien, kunnen aandringen op teruggave van dit gebouw waarvan de gave in 1815 »provisioneel" genoemd is. Het is dat wij het voortaan weer kunnen doen dienen tot dat waarvoor het geschapen is, dat waarvoor het door de beste bouwmeesters ook nu nog bruikbaar geacht wordt, tot Raadhuis van Amsterdam.

1901.

DICHTERES EN PARTIJLEIDSTER

Kapitaal en Arbeid in Nederland, door
H. Roland Holst—Van der Schalk.

Er ontmoeten zich in Mevrouw Holst twee gestalten: dichteres en partijleidster. De eene heeft, haar van nature eigen, het juiste gevoel van de verhoudingen tusschen verschillende levensvormen, liefde voor en meegevoel met de werkelijkheid, kracht van gemoed om haar op te vatten en beeldend vermogen om haar voor te stellen. De tweede heeft de eigenschap konsekwente lijnen te zien in den loop van de verschijnselen, praktische doeleinden in het oog te houden, van begrippen leuzen te maken en die leuzen luid te doen klinken in de ooren van haar volgers.

Beide gestalten moeten aanvaard worden: maar voor haar zelf en haar lezers is het goed

dat zij niet met elkander strijdend maar elkander steunend optreden.

Het doel van de Kritiek moet zijn aan te toonen waar zij het eene doen, en waar het andere, — waar deze schrijfster wèl, en waar zij nìet, voldoet aan het doel dat ze zich heeft gesteld.

»Wel de bizondere vormen van geestelijk leven, niet hun bloei en schoonheid zijn afhankelijk van den bepaalden vorm der stoffelijk-maatschappelijke verhoudingen."

Deze uitlating (blz. 115) is even stellig als dichterlijk; d. i. uitgaande van een juist gevoel van de wijze waarop de ter sprake gebrachte levensvormen zich tot elkaar verhouden.

Ze komt geheel overeen met de voorstelling die zij vroeger (*Socialisme en Literatuur* p. 8) van dit verband gegeven heeft: »Het verband van moraal, godsdienst, kunst, met de (maatschappelijke) voortbrenging bestaat, maar het is een middelijk verband."

Ze komt ermee overeen, maar ze is helderder.

Vormen van geestelijk leven, vormen van

maatschappelijk leven, — indien ge de onderscheiding maken wilt, beken dan tevens dat elke van de twee groepen, en elke op eigen wijs, eenzelfde leven uitdrukt: dat zij verbonden zijn als bloemen door eenzelfden wortel, en niet als afstammend de eene van de andere.

Dit is de opvatting van den natuurlijken mensch en van den dichter: ze is niet die van den stelsellievenden, die hetzij de geestelijke uit de stoffelijke of de stoffelijke uit de geestelijke levensvormen volgen laat.

Leven moet er zijn, zegt zij, ook uit haar stoffelijke arbeid en voortbrenging moet blijken dat de »maatschappij *in beweging*" is; maar dan kunt ge ook zeker zijn dat de tijd haar eigen schoonheid zal voortbrengen, die in haar *vormen* zonder twijfel niet buiten den invloed blijven zal van andere haar omringende vormen, maar die haar opbloei tot schoonheid alléén ontleent aan het leven dat *allen* vormen gemeenzaam is.

De helderheid en stelligheid waarmee de schrijfster deze gedachte uiting geeft is van beteekenis. Ze is namelijk, omdat ze het tegen-

deel is van *alle* stelsel, ook onvereenigbaar met het systeem dat door de geschiedschrijvers van haar partij doorgaans beleden wordt.

Historisch-materialisme heet de leer die geestelijke uit ekonomische verschijnselen verklaren wil. Hier ontmoet ons dus het feit dat een woordvoerster van een partij welke die leer zoo veel malen heeft voorgestaan, niet van háár stellingen uit, maar met natuurlijken en dichterlijken blik op de werkelijkheid een Geschiedenis van Kapitaal en Arbeid in Nederland geschreven heeft, die een bijdrage zijn wil tot de ekonomische geschiedenis der negentiende eeuw.

Het lijkt ons een vooruitgang waarover ieder die het dichterlijk en geestelijk leven van onzen tijd lief heeft, zich verheugen moet. Want meer dan alle passen van de verschijnselen in verstandelijke begrippen en stelsels, meenen wij, is die vrije en levende afbeelding van de werkelijkheid, die uit menschelijk meegevoel en uit liefde voor iedere werkelijkheid ontstaat. Terwijl tevens de mogelijkheid erdoor zichtbaar wordt, dat een zoo groote beweging als die

van de naar hooger vrijheid strevende arbeiders niet *altijd* zal geboeid blijven aan de dogmata van verstelselende verstanden, die zeker haar sterkste baanbrekers en wegwijzers waren, maar die zelf niet kunnen bedoeld hebben dat hun de zwakken steunende en de vijanden wondende systemen staf en zwaard zouden blijven ook nadat de hoogte bestegen was.

Een vrijer, een dichterlijker houding is noodig, zal ook in de nu komende tijden, een wereldbeweging zijn wat ze wezen moet: draagster van een nieuwe vrijheid, en een nieuwe poëzie.

Droomen! hoor ik me toeroepen -- droomen! — en nog wel naar aanleiding van een enkel woord dat een enkele schrijfster uit dat kamp geschreven heeft. En het is ook zoo: ik droom gaarne; en in de schrijfster van wie hier sprake is, schuilt wezenlijk nog een andere gestalte, die — ik zeg het met smart — met de eerste nog niet in geheele eendracht leeft.

Gemeenschap is er wel tusschen de eene figuur en de andere, al herken ik ze maar daarin dat (p. 114—145) in een onafgebroken stroom van lenig en krachtig proza ekono-

mische en staatkundige, dichterlijke en godsdienstige verschijnselen als »Maatschappelijke Resultaten" worden saamgevat, en van elke soort, ongedwongen en met genegenheid voor hun wezen, geordend en afgebeeld, zonder dat het, dan door een enkelen wenk, ons wordt opgedrongen dat de eene soort afhankelijk zou zijn van de andere. En nog — die wenk zou niet teveel zijn, waar toch ook een maatschappij haar gang heeft en die gang haar ontwikkeling is, die wel degelijk afhangt van de heerschappij van één groep van verschijnselen over andere, — indien: die wenk werkelijk *onloochenbaar* in de richting van dien vooruitgang wees.

Die wenk, aan het begin van dat hoofdstuk, wijst — waarheen? — Naar het verschijnsel dat Industrialisme heet.

En dit nu juist is het woord dat in dit boek de aanhangster van een bepaalde partij doet naar voren komen op een wijze die haar met de onbevangener persoonlijkheid van zooeven niet vereenbaar toont.

De leer dat de Industrie de leidende macht

van onze maatschappijen is, — een leer, zeker waar in sommige landen, — een leer van stellige en duidelijke beteekenis voor de vorming van een partij die arbeidersbevolkingen vereenigt tegen bezitters van arbeidsmiddelen, — of die leer, onderdeel van een partij-overtuiging, met zooveel gezag als hier op mag treden ter rangschikking van de verschijnselen van het nederlandsch negentiende-eeuwsch maatschappelijk leven, — ik twijfel eraan.

Ik twijfel eraan — niet omdat ik van die verschijnselen de kennis zou bezitten die de schrijfster zich erworven heeft, maar omdat ik overal waar zij die leer tracht gelding te verschaffen, tegenspraak ontdek in haar beweringen, onzekerheid in haar opgaven, onduidelijkheid in haar voorstelling, en verachteloozing van andere mij wèl bekende verschijnselen.

Hier, denk ik bij mijzelf, is het punt waar de partijgenoote de onbevangene mensch parten speelde, waar de ruime, dichterlijke, rechtdoende geschiedschrijving wijken moet voor het partijdig pleidooi. Niet eenheid van mensch en partijgangster, maar strijd ontmoet ik hier. —

Tegenspraak: — pag. 7: »deze zwakheid der industrie schijnt ons de zwakheid der arbeidersbeweging voldoende te motiveeren." — pag 8: »Uit het kleinburgerlijk karakter onzer produktie en de achterlijkheid onzer industrie kunnen wij die zwakheden (van het proletariaat) niet voldoende verklaren."

Onzekerheid: — de gedachtengang van de schrijfster is deze dat de fransche politieke revolutie de voorwaarde schiep waaronder de engelsche industrieele revolutie kon worden toegepast. Maar de politieke revolutie, merkte ze, heeft in Nederland niets bewerkt dan centralisatie. Dat moest dus de winst zijn die de industrieele revolutie ten goede kwam. Maar centralisatie was juist wat Frankrijk al gehad had onder zijn koningen. Ergo: de fransche bourgeoisie onder de koningen was »zeer versterkt", de toestand van de hollandsche burgerij onder de stadhouders was »ongunstig en een economisch nadeel". Bestond er, voor die bewering, een steun in de nederlandsche geschiedenis? Neen; maar wel voor deze dat het gemis aan centralisatie een *krijgskundig* nadeel was.

»Deze toestand" dus — schrijft ze p. 20 — »was voor de ontwikkeling der burgerij in haar geheel, ongunstig en een economisch nadeel . . . , maar ook een politiek, ingeval van oorlog. Zoozeer werd dit nadeel gevoeld, dat telkens, wanneer oorlog dreigde of uitbrak, het centrale gezag van den stadhouder werd hersteld of versterkt, al was het dan maar tijdelijk en hoofdzakelijk voor militaire aangelegenheden."

Deze bewijsvoering is wat ik onzeker noem. Het is alsof iemand zeggen zou: Het was dom van A. dat hij zoo kort na zijn ziekte het huis verliet; want B. die hem vergezelde vatte kou en moest langen tijd het bed houden. En waarom dit alles: om de noodzakelijkheid te betoogen van de centralisatie die voorwaarde voor de Industrie zou zijn.

Onduidelijkheid: — wij zijn nog altijd in denzelfden gedachtengang. In een scherpe en heldere antithese moeten de karakters van de twee revoluties voor het laatst worden saamgevat. Pag. 27: »In Engeland was, in het laatste kwart der 18de eeuw, door de uitvindingen van Hargreave, Arkwright en Cartwright, en

het gebruik van den stoom als beweegkracht, de moderne textiel-industrie geboren. De politieke omwenteling in Frankrijk, haar dramatisch karakter en epische grootheid, hadden alle harten in spanning gehouden. Toen was Europa vol geworden van oorlogsrumoer en de dreunende stap der Fransche legers had alle andere geluiden overstemd, vorsten en volken hadden zich vernederd en gebogen en klein gevoeld voor den reus Napoleon. Maar intusschen was in Engeland de industrieele revolutie begonnen zonder geraas en zonder groote aandacht te trekken, want wie bekommerde zich om de duizende verhongerde handwevers en om het lijden der duizende kinderen uit de wees- en godshuizen? Aan een geslacht van goudhongerige kapitalisten verkocht en ter dood gewerkt door buitensporigen arbeid. vielen zij, hekatombe voor Engelands toekomstige grootheid."

Dit is nu zeer treffend en zeer agitatorisch; maar geeft het een duidelijke voorstelling van de verhouding tusschen de fransche en engelsche revoluties? Het voldoet aan het doel de Industrie

voor te stellen als de, om zoo te zeggen, bovennatuurlijk geborene, in stilte zich aan kinderhekatomben zat zwelgende Godin van moderne ekonomische stelsels, — maar is dit werkelijk haar ontstaan en haar verhouding tegenover den reus Napoleon?

Ziehier, van een franschen schrijver, een andere voorstelling:

»Napoléon règne; il croit se soutenir par la guerre, la guerre va le tuer. Pitt en Angleterre et Napoléon en France, soumettent l'industrie à de rudes épreuves; quelle est sa destinée dans les deux pays? En la privant des ressources de l'extérieur, nous la forçons à subvenir par des moyens artificiels à tous les besoins de la France. Pitt en décuplant les impôts, oblige la Grande Bretagne à produire outre mesure, mais à assez bas prix pour que les provenances anglaises puissent envahir tous les marchés: problème difficile, que Berthollet, Chaptal, Darcier, Fourcroy, Monge, Lavoisier ne résolvent pas en France, tandis que Watt, Arkwright et Davy plus pratiques le résolvent en Angleterre. Pendant quinze ans même

opiniâtreté chez les deux maîtres du monde; pendant quinze ans, l'industrie anglaise remplit avec une précision surprenante le rôle difficile qu'on lui avait assigné; et tandis qu'au retour de la paix, l'Europe consternée jette un regard d'effroi sur les immenses richesses que la lutte a dévorées, l'industrie de l'Angleterre s'occupe à créer encore de nouvelles ressources pour réparer tant de désastres. Elle y parvient; par elle seize milliards sont payés pendant le conflit; d'elle toutes les armées de l'Europe reçoivent nourriture et solde, armes et munition."

Deze bladzijden zijn van 1833; maar ik vraag: welke voorstelling is het duidelijkst? Of zou voor de hollandsche schrijfster deze duidelijkheid juist daarom een fout zijn omdat zij de geheimzinnige Godin van haar boekje doet te voorschijn springen uit het brein van den God der engelsche Politiek? —

Verachteloozing van andere verschijnselen noemde ik als de laatste fout die aan de uitsluitende aanbidding van de Industrie te wijten viel. Ik doel daarmee vooral op de weinige

zorg waarmee zij schrijvers en dichters van tusschen '30 en '70 in een stoffigen hoek laat staan. Niet alsof zij geen aandacht aan hen besteed had. Zij kent ze meer en beter dan men van een schrijfster over Kapitaal en Arbeid, maar niet beter dan men van *deze* schrijfster verwachten mocht. Zij kent ze; maar de held van die jaren, maar Potgieter, hoewel hier met een oprecht streven om billijk te zijn van hem gesproken wordt, Potgieter was toch wel een grootere dan waarvoor zij hem kent. Liet de gedachte dat Nederland als industrie-staat in dien tijd weinig beteekende, niet toe dat andere zijden van het nederlandsch leven bloeiend leken?

Hoe het zij: tegenspreken zal zij het zelf niet dat Potgieter nog wel wat anders was dan de trouwe, ietwat deerniswaardige afbeelder van klein-burgerlijke typen en toestanden, dat in zijn beste en grootste gedichten een europeesche literatuurtak bloeit en vruchten geeft, en alleen een krachtig en oorspronkelijk nederlandsch leven zich zóó in poëzie kon verheerlijken.

In deze veronachtzaming vooral en in het verleggen van het lichtpunt in onze letterkunde naar Multatuli, den man uit de jaren van het Industrialisme, wreekt zich wel het meest een voorstelling, die de partijgangster van haar voorgangers heeft overgenomen, die zij niet getoetst heeft aan den steen van den waarheidzoekenden dichter en mensch.

Poëzie en stelsel, waarheid en bedoeling, onbevangen geschiedschrijving en verkondiging van een partijmeening zijn hier niet in eendracht, maar gescheiden door de ten onrechte toegepaste leer van de alles-beheerschende Industrie.

Laat ik met een enkel voorbeeld, ook in het meer statistische, aantoonen hoe gevaarlijk het is voor eene van zoo dubbele geaardheid haar betoogende wezen niet in toom te houden door, niet in eendracht te houden met, dat dichterlijke en natuurlijke dat vóór alles liefde voor werkelijkheid en waarheid heeft. In allen betooglust is een geest van haast, die zelfs het gewetene voorbij doet zien.

Op pag. 73 wordt als bewijs van den nood

ten plattelande, nevens hongeroproeren, de landverhuizing genoemd. »De landverhuizing steeg tusschen '44 en '47 van 175 tot 5322 personen, een hoog cijfer voor een volk, nog vijf-en-twintig jaar daarna te gedemoraliseerd en apathisch om anders dan door den hoogsten nood gedwongen uit landverhuizen te gaan." Vergis ik me niet, dan was deze landverhuizing, anders dan de veel geringere van 1835, voor een groot deel eene van Afgescheidenen, die niet om den nood, maar om de geloofsvervolging uittrokken. Boeren en burgers, — en volgens een schrijver dien ik niet zonder leedvermaak ongenoemd zal laten, geen gedemoraliseerden en apathischen, maar »juist die mannen welke tot de kern van de eene en de andere klasse behoorden, niet slechts gespierde armen, maar ook flinke hoofden bij deze, en niet enkel enthusiasmus, maar ook energie bij gene." En dan hun aantal? In drie tot vier jaar noemt de schrijfster als veel een groote vijfduizend. Veel, als bewijs van de groote ellende. Maar op blz. 80 van haar boekje lees ik dat dertig jaar lang de landbouw in Nederland op rozen ging, en

dat dit na '47 „pas goed begon." Dat komt uit, zou men denken: tot '47 was ook die toename van landverhuizers. Doch neen, ondanks dat niet enkel de landbouw maar ieder bedrijf in die jaren voordeelig ging, beliep volgens een rapport van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, het getal landverhuizers uit Nederland in 1852 ruim elfhonderdtachtig, in 1853 bijna zestienhonderdvijftig personen. Uit armoede was het niet, — in het laatstgenoemde jaar slechts 21, — om godsdienstige begrippen ook niet meer: slechts 11, — maar uit hoofde van zucht tot standsverbetering 543. Ge ziet, niet de nood, maar een betrekkelijke welvaart bevordert hier de landverhuizing.

Ik bied dit onwaardig staal van statistische wijsheid der schrijfster niet aan als uit mijzelven: die cijfers staan hier maar als hulpmiddelen tot een in waarheid dichterlijken raad.

Haar zal niet, maar den lezer zal het misschien wel, als vreemd getroffen hebben, dat ik liefde voor werkelijkheid het wezen van den dichter noem, dat ik tegenspraak, onzekerheid, onduidelijkheid, verachteloozing van waardevolle

verschijnselen, en ten slotte gebrek aan nauwkeurigheid in cijfers op rekening schuif van het betoogend verstand. Zoo is het toch. Niet de dichter heeft reden de wereld anders te zien dan zij is, anders te beelden dan zij is, want indien hij ééne fout heeft, het is deze dat hij haar liefheeft in al haar uitingen. Maar het Verstand dat een doel heeft, dat gelijk wil hebben, dat overreden wil, dat begrippen wil doen klinken als leuzen, — het is een gevaarlijk leider. Het is mijn innigste hoop dat indien uit het volk persoonlijkheden stijgen die de menigte leiden, zij wel het Verstand zullen hebben dat daartoe noodig is, maar ook iets, zij het een weinig veel, van dien dichterlijken Geest die de werkelijkheid liefheeft om zichzelf. Een vereeniging van die beide naturen is mij altijd een feest waartenemen, en wanneer ik zulk een persoonlijkheid aan het werk zie en bemerk dat haar zucht tot betoogen haar aan het cijferen zet voor de toekijkende volgers, dan weet ik geen beter werk dan met de oogen van een dichter toe te zien of er geen fout is in de werkingen van haar verstand.

EVERHARDUS JOHANNES POTGIETER

Ik wil u bekend maken met een nederlandsch dichter die in 1875 gestorven is. Zijn naam was Everhardus Johannes Potgieter.

Toen hij geboren werd — den 27sten Juni 1808, te Zwolle in Overijssel — was Nederland een koninkrijk onder Lodewijk Napoleon; twee jaar later werd het een fransch wingewest. Toen hij, dertien jaar oud, naar Amsterdam kwam, in de leer voor koopman, regeerde sints zes jaar een koning uit het huis van Oranje over een rijk dat door europeesche staatslieden uit de twee ongelijksoortige deelen Holland en België was samengesteld. Amsterdam leed onder die vereeniging wat Antwerpen erbij gewonnen had; en, als menig handelaar, trok, in 1827, ook Potgieter naar Antwerpen, om er, in 1830, getuige te zijn van den Opstand en het Bombardement. In die dagen zijn de Zeven Provinciën

weer tot het besef gekomen van hun persoonlijkheid. In die dagen ontwaakte hun een dichter in den twee-en-twintig-jarigen koopman Potgieter.

Van Antwerpen over Aken naar Amsterdam terugreizend beplande hij het eerste gedicht waarvan ons sommige regels bijblijven en waarin hij het beeld ontwierp van den eigenaardigen dichter die hij heel zijn verder leven zou zijn. Het heet *Wilhelms Reize* en is onvoltooid gebleven. Van twee uitgegeven fragmenten is het volgende het belangrijkste.

Vlugger op, mijn vroolijk paard!
Dat in onherbergzame oorden,
En aan 's vijands oeverboorden,
Trouwer dan een vriend mij waart;
Vlugger nog, mijn vroolijk paard!
Heengedraafd langs veld en vaart.

Voelt gij 't aan de winden niet,
Nu zij met uw manen spelen,
Dat gij d' erfgrond der krakeelen,
Dat gij 't muitend Zuid verliet;
En nu, als in vroeger tijd,
Weêr op Hollands bodem zijt?

Ginder ligt de vette weî,
Waar gij op hebt rondgesprongen,

En mijn hand u heeft bedwongen,
Toen de liefelijke Mei
Hollands beemd en Hollands duin
Omschiep tot een bloementuin.

Hinnik dan uw blijdschap uit!
Hef den kop en spits uw ooren,
Of ge een wederklank mocht hooren
Van het liefelijk geluid,
Dat den vaderlandschen grond
Onze wederkomst verkondt.

Vlugger op, mijn moedig ros!
Nu de lachende landsdouwen
't Wit gewaad voor schooner houen
Dan den groenen blaadrendos!
Vlugger nog, mijn moedig ros,
Heengedraafd door beemd en bosch!

Ach, verstijfd zijn vaart en beek,
Waar ge uw leên in placht te wasschen,
Als de zon met gloeiende assen
's Hemels middenvak ontweek,
En ze een poos in 't rozig West
Nog haar zetel had gevest.

Ginder wacht de kribbe u af,
Na een rit van weinige uren,
Echter niet in de oude muren,
Waar mijn hand u haver gaf,
Toen ik nog mij zalig prees
En mijn lied ten hemel rees.

Op den drempel van de poort
Zal mij vriend noch lieve beiden —
'k Heb der mijnen droef verscheiden
Op den vreemden grond gehoord,
Toen ik in het dierbaarst hart
Allermeest bedrogen werd.

Vlugger op, mijn edel dier!
't Waar mij anders zoet te wijlen,
Waar ik 't eerst met boog en pijlen
Schoot naar taling en pluvier;
Maar nu verder, edel dier:
Holland heft de krijgsbanier!

Heeft de schorre krijgstrompet
De oude rust en vreê verbroken;
Zoo ze in Holland wordt gestoken,
't Is voor orde, recht en wet;
Want voor deze beide alleen
Vliegen wij naar 't slagveld heen.

Ginder ligt de fiere stad,
Die de keizerskroon mag dragen,
En van burgers blijft gewagen,
Als Europa zelden had,
En wier onverbasterd kroost
Bij hun marmren graf niet bloost.

Vlugger, vlugger op haar aan!
Van haar hooge torentransen,
Van haar wallen en haar schansen,
Wappert onzer vaandren vaan;
Eens, als koningin der zee,
Aangebeên van reê tot reê!

Zoo sprak, toen Amsterdam zich toonde aan 's jonglings oogen,
Terwijl aan zijne zijde, op 't zilveren tapeet
Des strooms, de dartle jeugd op vlugge schaatsen reed,
Hij vriend'lijk tot zijn ros; wel scheen zijn ziel bewogen
Bij 't weerzien van 't kristal, waarop hij vroeger [1]) gleed,
Toen 't honderd arren droeg en 't mocht op maagden bogen,
Wier wang voor anemoon noch rozen onder deed —
Maar vluchtig, als de wolk des voorjaars, was zijn smart,
De fierheid van zijn geest beheerschte 't krimpend hart.

Maar waar' de hooge poort, waardoor hij in kwam jagen,
Het ijzren hek geweest van 't huis van 't voorgeslacht,
Waarop zijn wapen stond — maar waar' de breede gracht
De lieve beek geweest, waarop, in kindsche dagen,
In ranke en kleine boot hij zich een zeeman dacht,
Die onversaagd den tocht om 't wereldrond ging wagen,
Als hij gebloemte en visch bij 't keeren met zich bracht,
Hij hadd', hoe trotsch hij 't hoofd, ondanks zijn rampen, droeg,
Het dorp een zucht gewijd, waaruit hem 't lot verjoeg.

Aandoenlijk toch is 't oord, waar ons een moeder leidde,
Waar, als het zonnelicht te fel zijn stralen schoot,
Haar teêr-bezorgde hand de wieggordijnen sloot,
De plek, waar 't eerst en 't laatst, ons oog onschuldig schreide,
De rozenknop het beeld van ons ontluiken bood,
De vreugde 't moede lijf een lieflijk leger spreidde,
Daar 't hart nog vreemd'ling was van wroeging, angst en nood;
En hij, wien al dat heil zoo mild'lijk werd verleend,
Hadd' wis bij 't wederzien een bitt'ren traan geweend.

Geen weemoed en geen smart benevelden zijn trekken
In Hollands rijkste stad. Een tint van zachte vreugd

1) In den kouden winter, ik meen 1823.

Hergaf hem al het schoon, in 's levens eerste jeugd
Hem eigen. Wat dien gloed op zijn gelaat mocht wekken?
Geen handdruk van een vriend wien de oude kennis heugt,
Den stoet die hem vergat zou hij zich niet ontdekken,
En ware vriendschap is zoo schaars als ware deugd.
Maar op der vaadren grond woont nog der vaadren trouw,
Die waarheid streelt zijn geest en lenigt al zijn rouw.

Wanneer er namen zijn die 't harte doen ontgloeien,
Wanneer er banden zijn die nimmer 't lot ontbindt,
't Is die des heilgen gronds, waarop we als dartel kind
In schaûw van orde en wet tot jongling mochten groeien —
Die alles in zich sluit hetgeen ons hart bemint,
Welks eer, welks roem, welks rang nog ons gemoed blijft boeien,
Als 't witte haar van 't hoofd het van den sneeuwvlok wint,
Voor wien, zoo 's vijands voet de grenzen overschrijdt,
De grijze 't wapen neemt en naast de vrouwen strijdt.

De band die 't harte bindt van jeugdige echtelingen,
Door liefde en niet door goud of oudrendwang vereend,
Zij heilig, rein en sterk — dwaas wie ze onschendbaar meent;
Wat hartstocht samenknoopt, kan hartstocht los doen springen.
Maar voor het vaderland was nimmer hart versteend,
't Zou niet meer menschlijk zijn, kon 't zich dien band ontwringen,
Wie 't ooit vermetel zocht, heeft lang die proef beweend;
Hij werd zichzelf een beul, na 't schenden van dit recht,
Dien band heeft niet de mensch, maar hooger hand gelegd.

De liefde en vriendschap eischt, bij blonde of zwarte haren,
Een opgeruimd gemoed, een hart, der vreugd gewijd,
Vandaar, dat zij weleer, in Wilhelms rozentijd,
De gidsen zijner jeugd, zijn lotgodessen waren;
Maar 't ruw en distlig pad verving het weidsch tapijt,

Zijn levenshulk ontvoer de zachte en effen baren,
En liefde en vriendschap werd hem vreemdling in den strijd;
Hij zag op bruid en lijk met de eigen koelheid neer,
Maar was in Amsterdam en minde 't leven weer.

't Is zoet bij Ruyters zuil en Heemskerks graf te schreien,
De borst klopt ruim en vrij bij zulker mannen asch,
't Is of ons Hollands maagd, zoo schoon als ze immer was,
Opnieuw naar Chattam's reê en Zembla's strand gaat leien,
Waar al de grootheid blonk der telgen van 't moeras,
't Geen op zijn vochten grond paleizen zich zag rijen,
Een raadhuis rijzen zag, vanwaar men wetten las,
Die 't halve wereldrond van Hollands maagd ontving,
Toen zij den drietand zwaaide en Maurits' hand de kling.

Maar niet om 't namental dat blinkt van marmren graven,
Omzweefde een hooger gloed des fieren jonglings koon;
Dient niet aan 's Tyber's boord het stof van halve goôn
Tot rustbed aan een schaar van lafgekromde slaven?
Heeft niet de vorige eeuw hier 't schouwspel aangeboôn
Van burgers die zichzelf aan 't juk van vreemden gaven,
Door dolle zucht verblind, gevoelloos voor dien hoon?
't Is door den geest alleen die nu in Holland blaakt,
Dat de oude zanglust weer in zijn gemoed ontwaakt.

Oud-Holland wankelt niet, al jaagt geheel het Zuien
Opnieuw de droomen na, in vroeger eeuw gevierd,
Door wie het stille veld een rookend bloedbad wierd
En 't harte kromp van schrik voor erger onweersbuien
Dan de opgestoken wind langs 't ruim der heemlen sliert,
Wanneer de Sint-Bernard de kloosterklok hoort luien
En op verdervings aêm de dichte jachtsneeuw zwiert!
Oud-Holland wankelt niet; dit denkbeeld vuurt hem aan,
En als in blijder tijd gaat hij de citer slaan.

Aan de Vrijheid.

Zie neer uit uw heiligen tempel daarboven;
O Gij die de hulde der Grieken ontvingt,
Wie Rome in haar heerlijke kindsheid mocht loven,
Die lang aan de spits harer dapperen gingt!
Zie, lieflijke Vrijheid, zie neder op aard,
Mijn volk is den roem van zijn voorgeslacht waard.

Laat zich met uw mantel de snoode bedekken,
Die dood en verwoesting haar zusteren heet;
Wij zien, trots de mom, haar afzichtige trekken,
Den dolk en de toorts in haar handen gereed.
Zie, lieflijke Vrijheid! zie neder op aard,
Oud-Holland heeft vlekloos uw outer bewaard.

Gij waart met ons erf in der vaderen dagen,
En 't zwaard werd gezwaaid tot het land was bevrijd;
Gij schraagdet hun schoudren om lasten te dragen,
Almachtig en goed, als God wil dat ge zijt!
Zie, lieflijke Vrijheid! zie neder op aard,
Wij staan als weleer om uw outer geschaard!

Die droom' dat uw voet op de kronen zou treden,
Hier hebt gij den vorstlijken zetel gevest
Voor wien wij den heerscher der Franschen bestreden,
Ten strijde nu snellen uit ieder gewest.
Zie, lieflijke Vrijheid! zie neder op aard!
Vorst Willem vertrouwt op het Hollandsche zwaard!

Zeg het aan hen die uw zalen betreden,
De schimmen der vaadren vereend in uw rijk,
Vervuld zijn hun wenschen — verhoord hun gebeden,
Het kroost is aan de oudren in deugden gelijk.
Het erf dat ze ons lieten, hoe vredig en klein,
Is nog als de parel, zoo zuiver en rein!

Terwijl de vooruitzichten in Holland slecht waren nam Potgieter, teleurgesteld in zijn verwachting te kunnen meê uittrekken, een opdracht naar Zweden aan. Daar leefde nog de herinnering aan dien hollander Lodewijk de Geer die de zeventiende-eeuwsche ijzerkoning geworden was en met zijn eigen oorlogsvloot de zee bevoer. Een ander koopman van die dagen was Elias Trip geweest. Tusschen zijne familie en de zweedsche regeering wachtten geldelijke verplichtingen op afdoening. Potgieter werd met dat doel door de familie Trip erheen gezonden. Voor ons is het alleen van beteekenis omdat in een kleurig prozawerk — *Het Noorden* — vele vertaalde en enkele oorspronkelijke verzen voorkomen die een nieuwe verschijning van zijn talent weergeven.

Van de vertaalde noem ik deze uit *Het Vogelspel* van Tegnèr: den strijd tusschen de twee vogels namelijk:

Maar wilder wordt op eens het lied
En grimmig, verstoord,
Gromt hij voort;
Hoort gij dien vloed van bedreigingen niet?

Hij moet weg, hij moet weg, over berg, over dal,
De meêminnaar vluchte of dė meêminnaar vall'!
Niet langer den folt'renden hartstocht bedwongen!
De krijgstrompet schettert door 't donkere loof,
't Is hier een oorlog en 't geldt hier een roof
Als de schoone en de krijg door Homerus bezongen!
Een blad, neen een zang viel het bloedig krakeel
In een woud-Iliade ten deel!

Vol eerbieds wijken de heiren ter zijde,
Zie, daar gaat Menelaus ten strijde
Met Paris, 't is oorlog om roem noch om eer,
Een schoone is het loon van den dapp'ren verwinnaar;
Zij ziet niet van den muur, uit de spar ziet zij neêr
Op het vrees'lijk gevecht tusschen echtvriend en minnaar,
En wendt er de blikken soms van —
Helene krijgt, hoe het eind zij, een man.
Helden gelijk in het strijdperk gevlogen,
Borst tegen borst, dient de wiek hen tot kling,
En om den appel der vuurschietende oogen
Welft zich een bloedroode kring;
Zie hoe dat klauwen en snebben zich weeren,
De ijverzucht laat, trots de smarte, niet los,
't Dropplende bloed en de stuivende veeren
Verwen het donkere mos!
Tot, voor de neerlaag beducht,
Paris ontvlucht.

Trotscher verheft bij de Achaïsche mannen
Thans de verwinnaar het hoofd; —
Dwaas wie zich veilig gelooft!
Pandarus heeft reeds de boge gespannen.

Oorspronkelijke zijn die tot *Afscheid van Zweden* waar het boek mee besluit:

Mijn boot ligt schommlende op de ree,
Maar eer de zee
Van u mij scheide,
o Land!
Waarin des winters hand
Zijn glinsterende tente spant,
En toch de geest van 't Oost mij beidde;
Die, schoon hij in uw barre lucht
Noch palmwijn heeft noch dadelvrucht,
Aartsvaderlijk mijn schreên behoedde
En in der vriendschap zoet genucht
't Gemis van 't lief tehuis vergoedde.
O Svealand! o gastvrij oord!
Uw lof galme in mijn afscheid voort,
Eer dat uw gordel bruine rotsen
In 't deizend blauw mijn blik ontschiet
En wufte golven om mij klotsen, —
Versmaad des vreemdlings offer niet!

Vaartwel! vaartwel! mijn ziel vergeet
In lief noch leed
U, verre Vrinden!
Mij heugt, —
Een blijde droom der jeugd! —
Uw heusche zin, uw gulle vreugd,
Elk uur dat ons bijeen mocht vinden,
Op grijs gebergte, in lomm'rig dal,
Aan feestlijk maal, bij hoorngeschal,
Natuur en weelde t'zaam genoten!

Of, liefste erinnering van all',
De harten voor elkaêr ontsloten!
't Zij spieglend meir of staatlijk woud
Getuige was van zoeten kout,
Getuige was van zoeter fluistren,
Als 't rijk gestarnte van uw trans
Een teedrer bede mocht beluistren
Dan loofgespeel of golfgedans!

Weest nog gekust, weest nog gegroet!
Laat uw gemoed
Mijn beeld bewaren!
Op zee
Ter Vaderlandsche reê
Drage ik de hoop des weerziens mee:
Onz' vriendschap trots' de vlucht der jaren!
Verrast mij! rust op reis naar 't Zuid
Een wijle in onze vlakten uit,
Mijn welkom zal aan de Amstelboorden
U streelen in het zoet geluid
Der zangerigste taal van 't Noorden! —
Koom tot mij, wie als balling zwerv'
Uit Svea's lucht, van Svea's erf,
Ik zal hem vragen noch verwijten
Wat drift hij boet,' wat kruis hij draag',
Maar van uw jongste beê mij kwijten,
Hem troosten als uw vriend, uw maag!

Dit laatste is al een geheel gedicht in eigenaardigen, voldragen vorm, met maar een of twee zwakheden. Levenslang behield Potgieter dien lust in lange kunstig-rijmende strofen,

eigenlijk een herleving van hollandsche renaissance-gedichten. Ik haal uit de gedichten van de volgende jaren den aanhef aan van het vers *Sancta Catharyne:* de martelares wier lijk door de engelen werd meegevoerd:

Een wacht van englen draagt
De maagd
Uit koninklijken bloede
Het offer van een gruwelmoord,
De martlares van 's Heeren woord,
Eerbiedig door het luchtruim voort.
Wat sluimert in hun hoede
Nu Catharyne veilig!
In 't: Heilig! Heilig! Heilig!
Ruischt om de moede leên
Des hemels voorsmaak heen!

En dezen anderen aanhef, van het *Oranjelied,* waarin herdacht wordt hoe Vondel, hier »de Zwaan" genoemd, Prins Willem III begroette, toen die als tienjarig kind Amsterdam bezocht.

Toen de Amstelvloed
Zijn ridderstoet,
De oranjesjerp om 't lijf geslagen,
De pluimen wapprende op den hoed,
In 't spoor van 't vorstlijk kind zag jagen,
Toen hief de Zwaan
Een lofzang aan:
Lang leve Oranje!

Juist door de volgehouden zuiverheid van zijn strofenbouw is dan het gedicht *Charlotte, Eene Herinnering uit de Duinen*, opmerkelijk, dat ik geheel overneem.

'tWas zomer tot op Hollands duinen;
  'tWas middag, enkel licht en vreê;
Geen windje voerde van hun kruinen
  Het blinkend zand ter vlakte meê;
  Geen koeltje rimpelde de zee:
En 'k smaakte er, in gepeins verloren,
  Half neergevlijd, het schaarsch genucht,
  Omhoog, omlaag, uit land en lucht,
De stilte huivrende aan te hooren,
  De harmonie van oceaan
  En westerkimme gâ te slaan,
Tot mij een lieflijk ruischen streelde,
  Tot gij verscheent uit de eikenblaân,
Gij, louter schoonheid, jeugd en weelde!

Uw blanke wangen zachtkens bloosden
  Omschaduwd door der lokken pracht,
Toen de allerliefste voetjes poosden,
  Die ik bedeeld met wieken dacht
  Wijl 't paar u zwevend boven bracht;
Uw blanker boezem mij deed dolen,
  En wenschen 't glanzig huifsatijn,
  Neen, 't luchtig zwierend gaas te zijn,
Waarin hij weeldrig lag verscholen;
  Uw hand, de blankste die ik prees,
  In 't mollig dons de plek mij wees,

U Koningin des Duins te groeten,
'k Haar toch niet kuste schoon ik rees —
U boeide een wereld aan uw voeten!

Ai! mocht de kunst haar voorhang scheuren,
Natuur doen zien in hoogtijdsdos:
Een zee van stralen en van kleuren,
De beemd, — het dal, — de vloed, — het bosch, —
Een blinkend zeil, een vliegend ros!
En naast het frissche groen der dreven,
En bij het spieglend blauw des strooms,
De bloemenkrans des oeverzooms,
De sikkels juichende opgeheven;
En tusschen 't graan, ter wederzij
Van 't wit kasteel, de woudpartij,
En in 't verschiet de torenspitsen,
Die, uit de grauwe wolkenrij
Van d' oostertrans ons tegenflitsen.

Uw blik zich in dien rijkdom baadde;
Wel wreed wie zulk genieten stoort!
Mijn phantasie sloeg de uwe gade,
Neen, streek met haar door 't heerlijk oord
Op d' adem van het windje voort;
Want nergens lustte 't u te wijlen;
Gij scheent van 't hooggetorend dak,
Dat door het zwaar geboomte stak,
Naar 't bruine mos van 't stulpje te ijlen,
En wenddet van zijn duivenpaar
Uw blikken naar den ooievaar,
En hieldt die straks weer neêrgeslagen,
Of niets ter wereld fraaier waar'
Dan 't vierspan voor den lichten wagen.

O tooverschoone luchtkasteelen
  Waarin de hoop de jonkheid noodt!
Hoe ik uw wederschijn zag spelen
  Om 't blinkend wit, het frissche rood,
  Van 't mondje dat zich half ontsloot!
Er woei een aâm van louter zegen,
  Er woei een aâm van louter min,
  Het landschap uit, het landschap in,
De vlakte langs, de duinen tegen;
  Een paradijsdreef loeg de baan
  Des levens der beweeglijke aan,
Die op driedubble gaaf mocht bogen, —
  Tot ze omzag naar den oceaan,
En tranen dreven in haar oogen.

't Was niet de melody der waatren
  Die 't lot van 't aardsche haar verried;
Geen weeklacht hoorde de oever klaatren,
  Geen wolkend schuim rolde in 't verschiet
  De donders aan voor 't plechtig lied.
Een heir van tintelende lichten
  Scheen over 't blauw tapeet verspreid:
  De beeltnis der oneindigheid
Deed blos en lach en vreugde zwichten,
  Verjoeg hare idealen-rij;
  Want anders klinkt de profeetsij
Der zee ons toe dan 't lied der gaarde:
  Jeugd, schoonheid, weelde gaan voorbij,
Voorbij de heerlijkheid der aarde!

Een huivring door uw leden trilde;
  Er sprak slechts eerbied uit dien schroom.
Wie 's levens gaven kwistte of spilde,

U, dartlende aan bebloemde zoom,
U bleef het spiegelklare stroom!
En daarom vouwdet gij de handen,
Toen de eeuwigheid haar sluier hief;
Gij hadt alleen onschuldig lief:
Het reukwerk dat de vromen branden!
Al hadt gij straks de bloeiende aard
Met gretige oogen aangestaard,
Al zou ze u niets dan wellust geven,
Gij waart gereed in vlugge vaart
Naar 's hemels Englen op te zweven!

Uw lippen plooiden zich ten: »Vader!"
Gij hebt hem onbespied geloofd;
Ik trad, u, Heilige! niet nader;
Mijn aardsche drift hadt ge uitgedoofd;
Ik smeekte zegen op uw hoofd!
Maar toen ik vele blijde dagen
En schoone jaren voor u vroeg,
Mijn oogen op een duinroos sloeg,
Waaraan een wreede worm mocht knagen,
De half geslaakte beê bestierf....

Schoon 't ouderhart u noode dierf,
Wie zou u weer op aard verlangen,
Wier onschuld zich de kroon verwierf
Die wij ten prijs van boete ontvangen?

Wij bereikten met dat gedicht het jaar 1840 en nu wordt met het meesterschap over de strofe een andere hollandsche trek duidelijk: de voorliefde voor de kleurige bizonderheid.

Waardig staat *Aan 't Vensterke van Elzemoer* aan het begin van deze werkstukken die meestal aan hollandsche kunst en hollandsche geschiedenis ontleend zijn. Door zijn onderwerp tot die europeesche Romantiek behoorend die haar fiere en teedere tafereelen zocht in de Middeleeuwen — de lotgevallen van de door een ridderboortigen bastert geschaakte deerne door hun grootmoeder verteld aan de dochters van die rampzalig gestorvene — is het in de behandeling van vers en taal zoowel als door het rustige weefwerk van treffende en kleurige bizonderheden hollandsch uit den renaissance-tijd, uit den tijd vooral van die groote kleine schilders die schoonheid deden uitstralen van de alledaagsche werkelijkheid. Aan den hunnen gelijk was in het begin van die jaren Potgieters eerzucht. Alleen was hun de werkelijkheid nabij, hem het meest geschiedenis en kunst.

Volkomen sprak hij dien eerzucht uit in de *Liedekens van Bontekoe* waarvoor hij ook zijn onderwerp uit de zeventiende eeuw nam.

Het was het verhaal hoe Willem IJsbrantsz. Bontekoe van Hoorn, in een schuitje met inboor-

lingen langs de kust van Sumatra zich het leven redde door het zingen van liederen. Een enkel moge hier plaats hebben: *Het Papegaaien-deuntje*.

Wat leide ik toch een leven,
Het prinsjen van de buurt!
Mijn stok is bruin gewreven,
Mijn kooi is glad geschuurd,
En ik kan klontjens krijgen
Voor 't praten en voor 't zwijgen.
Ai! Lorretjen,
Kaporretjen,
Kapoe, kapoe, kapoe,
Houd mij je bekjen toe!

En zou ik mij dan storen
Aan 't smalen van dien knaap,
Die steeds wat nieuws wil hooren,
Die me uitscheldt voor een aap.
En mij zoo graag zou dwingen
Een eigen lied te zingen?
Neen, Lorretjen
Kaporretjen,
Kapoe, kapoe, kapoe,
Is daar te snugger toe!

Ik ken wel mijns gelijken,
Die wandlen over straat,
Die met een degen prijken,
Die zitten in den raad;
Zij kregen 't beste hapjen,

Door krek te doen als Papjen.
Een Lorretjen,
Kaporretjen,
Kapoe, kapoe, kapoe,
Waar past die al niet toe?

Tot nu toe had Potgieter geen gedichten anders uitgegeven dan verstrooid tusschen proza of in tijdschriften. De *Liedekens van Bontekoe* waren zijn eerste bundel: genre-kunst, maar van een bizondere volmaaktheid, en waarin ook reeds het streven voelbaar was de krachtige schoonheid van Oud-Holland aan Jong-Holland voortehouden. Een ander stuk genre-kunst, maar forscher, rijper, waarin de schildering naar het leven was, en de bedoeling duidelijk merkbaar het portret tot een spiegel te stellen aan steile tijdgenooten, is *Meester Jochem* van 1842. Hij vond dit zelf goed genoeg om het optenemen in een bundel die eerst na 1870 werd samengesteld. En terecht. Het is het beste werk uit de eerste helft van zijn leven. De voorstelling van den ouderwetschen schoolmeester die op een heeten middag onderweg naar een buiten, geërgerd wordt door de dartelheid zoowel van zonnestralen als van vogels, van naakt-badende

jeugd als van vroolijk-reiende kinderen, — dat tafreel voorgedragen in den glanzig-vasten stemklank van Potgieters beste oogenblikken, en met een typeering die evenzeer luim als kleur is, behoort waarlijk tot het voortreffelijkste dat de voortreffelijkste Hollander van dit tijdvak heeft voortgebracht.

Het levert den overgang tot de eigenlijke Tijdzangen. Sints 1837 stond Potgieter aan het hoofd van een Tijdschrift waarin hij niets anders bedoelde dan naar alle zijden den maatstaf aanteleggen die de zijne was. Amsterdammer en Koopman wenschte hij in alles zoo te zijn als hollandsche burgers in de zeventiende eeuw plachten, zoo van ernst, zoo van degelijkheid, zoo ruim van blik over Europa, zoo vorstelijk en hartstochtelijk in het bij geen natie achterstaan. Met deze persoonlijkheid kon het niet anders of de verschijnselen van zijn stad en zijn land, zijn tijd en de wereld moest hij ook als Dichter tegemoet treden en hun schoonsten en krachtigsten klankbodem moesten zij vinden in hèm. Toen hij in 1868 voor het eerst een verzamelbundel van gedichten uitgaf,

bestond die uit een reeks »Zangen des Tijds" zooals hij ze noemde, waarin de gebeurtenissen van stad en land, maar dan ook van het buitenland, de heugelijke vormen hadden gevonden van zijn stijl.

Ik behoef niet te doen opmerken hoe die dichterlijke werkzaamheid met de herleving van hollandschen handel en hollandschen politieken zin samenvalt. In 1840 begon de beweging waarmee de hollandsche burgerij onder Thorbecke het koningschap aan een grondwet bond. Met die grondwet van 1848 begon een tijd van kracht en voorspoed voor die burgerij van kooplieden, waar de amsterdamsche koopman Potgieter één van was. In dit kader willen de gedichten van Potgieter gezien worden: uit den wortel van dien tijd zijn hun deugden en gebreken opgegroeid.

Maar de verslapping van dien tijd bracht geen verslapping voor Potgieter. Zij bracht alleen een breuk van hem, den krachtig-bloeienden, met anderer verwelkenden ondergang. In 1865 maakte hij zich los van zijn Tijdschrift dat in handen van het bloedeloos liberalisme bleef.

Dit was de gebeurtenis die hem tot het schrijven van zijn laatsten Tijdzang dreef. Het gedicht *Florence*, geschreven naar aanleiding van de onthulling van het standbeeld voor Dante, is in waarheid een antwoord aan hen die meenden dat éénige tijd door kleinen kan worden beheerscht.

Een hooger toon was er al sints een jaar in zijn verzen. *William Shakespere's Geboortedag* en *Eene Revue in het Bois de Boulogne* getuigen het. Een zekere volrijpheid — het was duidelijk — moest bij hem zijn ingetreden. Toen hij met den jongeren vriend om wiens wil hij met oudere gebroken had, de troostreis aanving naar Italië, en geheel hun korte verblijf in Florence, was dat gerijpte wezen in werkzaamheid. Het gedicht *Florence* was de hoogst-hangende vrucht ervan.

In hoofdzaak is dit gedicht een overzicht van het leven van Dante. Maar niet als verhaal, maar in beeld gebracht zooals vizioensgewijs de tafreelen zich aan het oog van den dichter voordeden gedurende die feestweek in Dante's vaderstad. Het is geschreven in terzinen

en herinnert ook daardoor aan Dante, meent ge. Zonder twijfel. Maar toch is het een terzinenbouw recht tegenovergesteld aan dien van de *Commedia*. Een omgekeerd rijmenkruis namelijk, alsof Potgieter — het zij gezegd zonder oneerbiedigheid — gelijk een tweede Petrus zijn kruis niet anders dan omgekeerd aan dat van zijn Heiland kon zien opgesteld. Iedere terzine van Dante toch is een strofe waarvan het middelste vers rijmt op het eerste en derde van een volgende. Hieruit volgt, ten eerste: dat het middelste vers zich als rijm eerst openbaart als de strofe gesloten is; ten tweede: dat elke strofe onmiddelijk, namelijk door haar eerste vers al, blijkt saamtehangen met de vorige. In zichzelve dus iedere strofe afgerond; als deel van het geheel iedere strofe zoo streng mogelijk gebonden. Bij Potgieters terzinen is het omgekeerd. Het middenvers rijmt op het eerste en derde vers van de *voorafgaande*. Wat volgt hieruit? Ten eerste: dat elke eerste regel een nieuw rijm brengt en dus de strofe niet dadelijk verband schijnt te houden met vorige. Dat in den tweeden regel dat verband even-

wel blijkt, maar dan, ten tweede, het optreden van dit schakelrijm den indruk van het stroferijm stoort en de afronding van de strofe breekt. — Bij Dante afgeronde strofen en dadelijk blijkbare aaneenschakeling; bij Potgieter gebroken strofen en achteraf blijkende aaneenschakeling. — Potgieters rijmschikking is inderdaad juist die waarbij géén rijm zijn echo vindt zonder eerst te worden onderbroken door een ander rijm.

Dante's gedicht is een gebouw waarbij ieder deel en de verbinding van alle deelen zuiver is waar te nemen. Potgieter's gedicht is een vlechtwerk waarbij iedere lijn wordt ondervangen door een andere en iedere knoop zich verbergt of verrast.

Het zou mij te ver voeren in dit onderscheid het verschil tusschen gotischen stijl en renaissance-stijl aan te toonen. Want dat Potgieter's stijl op dien van de renaissance gevormd is, ja een renaissance van de renaissance vertegenwoordigt, heb ik in ditzelfde opstel aangeduid. Het is een eigenschap die hij deelt met alle kunst-ontwikkeling, ja met

welke ontwikkeling niet in het negentiende-eeuwsche Europa, dat overal de vormen van de Renaissance nog eens herleven, nog eens zag aanpassen aan nieuwere neigingen. Wat mij uit de tegenstelling nu moet toekomen, is het juiste besef alleen van de *Florence.*

Florence! die me op eens uw tal van tinnen

  Van verre beurt in zuider voorjaarszon,
Gij brengt me geen mij vreemde wereld binnen,
  Ge biedt mij mild wat vroeg mijn hart al won.

Op vleuglen der verbeelding voortgedragen
  Van waar in 't noord de lange tocht begon,
Heb ik met Hooft toch vaak u gâgeslagen;

  Verbaasd hoe hij op nog zoo ruwe lier
Den eersten greep tot uwen lof dorst wagen, —
  Verrast toen straks, met schilderigen zwier,

Zijn stugge spraak in zachten vorm zich plooide, —
  Verrukt zoodra, geblaakt door minnevier
Dat gij ontstaakt, hij vonken om zich strooide,

  Het hart der jeugd nog prikkelend tot vlam; —
Een vorming die uw tooverstaf voltooide,
  Toen hij uw dochter voor Itaalje nam

En in zijn schets der ongelijkbre schoone,
  Zooals zij langs den Arno tot hem kwam,
Een myrth ter hand, een lauwerkrans tot kroone,

  't Geheim der kunst hem eensklaps bleek bewust,
Die beurtlings half verberge en half vertoone. —

Wanneer men nu het eerste volledige drietal aanziet en dan opmerkt hoe zijn rijmen zich verhouden zouden indien het terzet van Dante was. Het eindwoord van den middenregel »binnen" zou het eerste van een nieuwe rijmendrieëenheid zijn: het zou dus niet klinken als rijm, en de klanken »zon" en »won, zouden ongestoord hun rijm uitvoeren. Hier is dat niet het geval: »binnen" op »tinnen" rijmend, houdt het strofen-rijm een moment tegen. Maar zie nu de volgende terzine aan. Was ze van Dante, het schakelrijm »binnen" zou onmiddelijk in den eindklank van het eerste vers zijn echo oproepen: op de rustige uitzegging van het rijm »zon" en «won" zou een evenrustige volgen van een rijm dat op »binnen" antwoord gaf. Het tegendeel gebeurt: de klank »dragen" wordt opgeworpen, om op zijn beurt weer gestoord te worden door het derde »on"-rijm, »begon", dat terugwijst naar de strofe achter ons. Zaagt ge ooit een zoo vernuftig volgehouden wisselvalligheid? Ze zou volkomen zijn, als Potgieter niet kans gezien had er nog een werzkaam middel van afwisseling aan toe te voegen: Dante,

gebruikt enkel vrouwelijk rijm, hij beurtelings mannelijk en vrouwelijk. En, ter natuurlijke voltooiing van deze regelvaste ongeregeldheid, is het gevolg van dit rijm-verschil, toegepast op drieregelige strofen, dat de eene berust op een mannelijk, de volgende op een vrouwelijk strofe-rijm, en dat er dus tusschen iedere twee strofen een wezenlijk onderscheid bestaat. Het besluit zou voor de hand liggen dat men met meer recht de bouwkunstige eenheid van het gedicht in een dubbeltal van terzinen dan in de terzine zelf zoeken moest, indien het niet al lang duidelijk was dat de geheele aard van het rijmen-schema een bouwkunstige eenheid ondenkbaar maakt. Dat rijmen-schema is klaarblijkelijk in dit gedicht de wetgever, ik mag zeggen de dwingeland. Het onderhoudt een voortdurend gaan en teruggaan, een aansnellen en weerhouden worden, een vieren en intoomen, dat misschien het kenmerk is van *Florence*, het kenmerk van Potgieter.

»'t Geheim der kunst," luidt het aan het slot van den aanhef dien ik zooeven overschreef, »die beurtlings half verberge en half vertoone."

Het lijkt me een ongezochte bevestiging van ons onderzoek: ieder woord is hier vol van den zin dien we uit de rijmen van het *Florence*-vers trachtten te puren. Mag daaruit bijna zijn afteleiden dat deze eigenschap van het strijdende evenwicht, zooals ik ze noemen wil, heerscht over Potgieters heele wezen: thans is het voldoende vast te stellen *dat de eenheid van dit dichtstuk alleen ligt in een aaneenschakeling van verzen naar de wet van het strijdende evenwicht.*

En nu moet ik als deugd van dit gedicht noemen, wat u zonder twijfel prozaïsch klinken zal: de lengte. Ik bedoel de met de el gemeten lengte die de verzen-aaneenschakeling van *Florence* zich over honderdveertig bladzijden druks doet uitstrekken. Want het eerste wat die lengte veronderstellen doet als een gedicht van zulke aaneenschakeling en van zulk beginsel goed zal zijn is: adem en toonhoogte. Maar adem en toonhoogte, gevierd en getemd met zulke onverbiddelijkheid en over zoo groote ruimte, wat zeggen ze anders dan de tot kunst geworden hartstocht van een krachtige persoonlijkheid.

Het gedicht, zei ˙' , is in hoofdzaak een over-

zicht van het leven van Dante. Florence ingegaan, herdenkt hij Hooft, den zeventiende-eeuwschen dichter, die in zijn renaissance-droom van Italia als vrouw hem tegemoetkomend langs den Arno, de stad verheerlijkte, aan wie hij de ontwaking van zijn kunstenaarschap te danken had. Het oude Florence herdenkt hij, het twaalfde-eeuwsche, door Dante's betovergrootvader Cacciaguida in Il Paradiso geprezen en door Dante meer dan zijn eigene bewonderd; en de paleizen van Florence langs gaande doemt zijn eerste vizioen hem op: het feest bij Folco Portinari waar Beatrice Dante het eerst verschijnt:

Hoe in 't verschiet hier groep bij groep me boeit:
Een gastendrom, in vollen bloei der jaren,

Door ernst en schoon verwelkoomd gul en blij;
Harmonisch in gewaad als in gebaren
Met de eeuw wier kunst dees diepe gaanderij

Aan 't hoog gewelf opluisterde met bloemen,
Des beitels werk: mag niet de zware zij,
Die om ons ruischt, op keur van knoopjes roemen

Gedreven uit rood goud? En zweemt de schacht, —
Zoo 't levenlooz' bij 't levende is te noemen, —
Dier slanke zuil, door 't loof waarmee zij pracht,

Geslingerd of 't nog groende, in zwier van lijnen
Niet naar 't gewuif dier lokken glad en zacht?
Een mannenschaar als deze mag verschijnen

Aan zulk een disch, voor gulzaards niet belaên,
Noch 't helder hoofd bedreigend door zijn wijnen;
In elk van hen zit kunst, zit kennis aan.

De vreugde strijk' dier tronies plooien effen,
Hunne achtbaarheid is schuil, niet zoek gegaan, —
Maar zou van ver die zang uw oor niet treffen,

Ginds waar de zon, langs 't wapenschild gegleên
Dat naar zijn kruis den blik u op deed heffen,
Haar stralen op dien minnegod van steen

Verzamelt, tot uit dier fonteine waatren
't Van paarlen ruischt? mij trekt het hart erheen.
Alras verzaad, vermeidt zich in dat klaatren

De jeugd van 't feest, — zij danst het bloemperk rond,
Ze zingt, ze speelt! — Doch 't woelen en het schaatren
Heeft eensklaps uit! Bedacht hij nieuwen vond,

De knaap die straks aan 't hoofd der rei zich stelde?
Hij bloost — hij slaat zijn blikken naar den grond,
En 't kind in 't wit, dat blij hem tegensnelde,

Zij ziet zoo bleek hem worden als een lijk!
Geen vrage of ooit die krankte meer hem kwelde,
Een lachje, als eens ons dat der englen blijk',

Verkondt hem haar verrukkend mededoogen,
Verplaatst hem in een lieflijk tooverrijk!
Zie, beurtlings spreekt er uit zijn donkere oogen

Een hartstocht, als nog nooit hem heeft geblaakt,
Een eerbied, of ter kerk hij lag gebogen;
Wat drift, wat schroom is in zijn harte ontwaakt?

Hij moog' tot haar met open armen treden,
Niet eens de zoom haars kleeds wordt aangeraakt;
Al luistert zij, hij heeft geen kus gebeden,

Nauw antwoordt ze en voert toch den hemel in....
Gij, eerste Mei! die de aarde maakt ten eden,
Gij, 't Paradijs bezielende eerste Min!

Hoe zal weldra de zang van Dante u loven,
Tot Beatrice er aller hart door winn'!

Na dit tooneel van Kinderlijke Liefde wekken de vendels en tapijten van het feestvierend Florence in hem een ander gezicht op: een Hof van Minne is het zooals er in die tijden onder zang en spel door de stad togen, maanden lang feesten aanrichtend en een opgewekt leven om zich heen voerend van vreugde en vermakelijkheid.

Wat vendelpracht die wappert in den hoogen!
Waar 't oog zich richt hangt weidsch gebloemd tapijt
De muren langs en ruischen eerebogen;

Zag andermaal Santa Felicita
Zijn Hof der Minne, in feestdos uitgetogen,
Weerspiegeld door den Arno juichend na?

Sloeg oud en jong, door 't steken der trompetten
  Om strijd gelokt, hier 't lieflijk schouwspel gâ
Dier schoonen, op haar vurige genetten

  Voortzwevende in der jonge riddren drom,
Te dartel fluks het steigren te beletten
  Stoof rechts en links een bloesemregen om?

Was de Amor straks, aan 't hoofd dier edellieden,
  Den schalken stoet van deernen wellekom,
Tot hij haar koos die hem een kus moest bieden,

  En, marde zij, de pijl vloog van de pees,
En 't bruine kind, zijn hofnar onder 't vlieden
  Toch niet ontgaan, geen vrede vond door vrees?

Wat keer des wegs ons uit dien kring moog sluiten
  Sints zoet gekweel voor luid geschetter rees,
Die pracht, die vreugd, die cymbels en die fluiten,

  Die dubble lust betoovrende oog en oor
Troonde eer zij 't wist de menigt meê naar buiten
  Waar 't Hof zich thans vermeidt in schemergloor.

Hoe 't wemelt in deez' weeldrige bosschaadjes,
  De gangen dier kastanjedreven door,
Wier wuivend groen, of 't scherm waar der vrijaadjes,

  Een looverzee van iedren heuvel stuwt,
De bonte stoet van juffers en van paadjes,
  Het liefste plekje er zoekend in de luwt.

Een blijde kreet gaat op als klonk 't: gevonden!
  Waar frissche beuk aan forschen pijn zich huwt,
De klingen 't mos tot zachte zetels ronden

  En in die groep bevallig neergevlijd
Een schooner krans van bloemen blijkt gewonden
  Dan ooit u in een landschap heeft verblijd.

Aanvallig moog' dat jeugdig loof der wingren
  Dien ruwen tronk, den zijworm toegewijd,
In rank en lot steeds klemmender omslingren,

  Het paartje ervoor trekt meer de harten aan:
De jonker die zijn schuchter-schalke vingren
  Zoo gaarne om 't glad dier lage keurs zou slaan.

Laat Zefir zacht door dit citroenloof fluistren
  Zich badende in den geur dier bloesemblaên,
't Waar zoeter nog de bede te beluistren

  Des ridders, die bij zijner jonkvrouw lied
Eèn zweem van vocht zijne oogen voelt verduistren,
  Die dubbel diep nu in de hare ziet!

Schoon 't om ons heen van oleanders prijke,
  Schoon de iris ginds van verwe niet verschiet,
De lelie zwicht', de roem der rozen wijke

  Voor haar die zich den troon ziet toegereed:
In schoonheid is geen enkle haar gelijke,
  Toch vraagt zij nog: waarom zij Venus heet?

Och dat, eer zij den lauwer, dien ze plukte
En wond ten krans, aan mindre gaaf besteedt,
Hij hier verscheen, hij 't weidsch gehoor verrukte,

Totdat ook zij, een blosje op 't blank gezicht,
Het lokkig hoofd voor Beatrice bukte!...

Andere tafreelen volgen, naar een ernstiger houding van de menigte zijn stemming wijzigt. Tafreelen betreffende den Slag van Campaldino zijn het: de tijdingen van den aanval, geleid ook door Dante, de nacht vol onrust, het bericht van de overwinning en het feest van de terugkeerende helden: Dante een van de pijlers dragende van het verhemelte boven den vaandrig.

Tot de vaart van Dante's leven gestuit wordt:

Een lang vaartwel aan zoete erinneringen!

Als bliksemstraal uit wolkenlooze lucht
Blijft de eeuwen door de schrikbre mare dringen,
De stervensmaar van al zijn aardsch genucht;

Daar de englen die tot Beatrice kwamen,
Hosannah zingend bij hun hemelvlucht,
In stroomen lichts de dierbre met zich namen.

Strijd tusschen Witten en Zwarten:

Het plein der Trinità drinkt burgerbloed!...

Het begin van Dante's ballingschap; het begin van de *Commedia.*

O Dante! toen uw gramschap was geweken,
Wier vlagen in 't hartstochtelijk gemoed
De schichten van 't weldadig onweêr bleken,

Toen ge onverhoord toch vogelvrij verklaard
De tranen langs uw wangen voeldet leken,
Vol liefde als nog gij voor de ondankbre waart;

Toen uit een zee van bange twijfelingen
Aan 't lot, ons zondaars toebeschikt op aard,
Geloof en hope u onder de armen vingen

En gij de vreugd van 't jubeljaar gedacht,
Waarin ge van verlossing hoordet zingen,
Hoe klonk de kreet der geestdrift uit uw klacht!

Het pelgrimsheir geknield ter heilge stede,
Gekromd door schuld wier vloek het met zich bracht,
De handen heffende om verloren vrede;

Scharlakenrood als 't van zijn zonden zwol,
Zich badende in 't geheim van boete en bede
Tot vlekkeloos het werd als witte wol!

Gij voeldet u door die genâ verrukken,
Uw harte schoot van vrome vreugde vol,
In beeldend dicht de blijmare uit te drukken,

Voor dagen, jaren, eeuwen, voor altoos
De wereld aan haar foltrend wee te ontrukken,
Volzalig daar ze in 't eind Gods weg zich koos! —

Ach, stoute vlucht zelfs van de breedste schachten,
Waarom toch draagt ge ook de eêlsten maar een poos,
Tot schroom of schrik hen dalen doet in klachten?

»Een heiligheid als zulk een hymne vergt,"
Zoo vraagt hij zich, »durf ik mijn deel die achten,
»Dien lauwe tocht tot laai ontvlammen tergt?"

Het antwoord geeft den mijmraar 't boek der boeken
Waarin geen wolk de wraakfiool verbergt
Als koopren keel de boosheid heeft te vloeken;

Profetisch tuigt dier oogen schittrend licht:
„Het geldt alleen den Heere trouw te zoeken,
„Dan spiegelt zich Zijn aanschijn in mijn dicht!" —

Eens ballings leed moog' nieuw zijn alle dagen
En ballingschap verdubble 's nachts in wicht,
Hem faalt geen kracht tot dulden of tot dragen;

Hij voelt hoe wreed den eersten pijl zij schoot,
In 't vroeg verlies van vrienden en van magen,
In 't bang gemis van wat hij zoetst genoot!

Hij hoort er meer in haren koker klappen:
Den zouten smaak verknocht aan andrer brood,
Het stenend op- en afgaan van hun trappen!

Maar noch 't verzuim, waar eens hij hulde ontving,
Noch, zwaarst van al! der schaar meelijdend snappen
Vervoert hem meer tot verontwaardiging!

Kruip' de ochtend om in zorgen voor het heden,
Zie 't middaguur hem in geen blijden kring,
Als de avond daalt blijkt alle strijd gestreden:

Zijn stille cel verkeert in glansrijk hof,
Dat wemelt van wat groot was in 't verleden,
Der wereld laster en der wereld lof!

Eens anders blik zou 't schimgewoel vervaren,
Eens anders hoofd zou duizlen van die stof,
Hij ordent haar, hij vonnist hen in 't staren;

En als het oost van purpren luister gloeit,
Houdt nog het schrift dier geelgeworden blaren
Door 't lamplicht flauw beschenen hem geboeid. —

Een wreede hand storte alsem in zijn beker
Die reeds zoo lang van tranen overvloeit;
Hij, van de trouw geens lotgenoots meer zeker,

Daar ballingschap in bont gezelschap voert
En maar te vaak den schender en den wreker
Van recht en plicht ten weerkeer samensnoert:

Een kroes die ziedt van goddelooze twisten,
Waar dag en nacht zoo luim als lust in roert,
Tot, gruwlen zwaar, ze ontvlammen onder 't gisten.

Hij tart hun vloek door 't scheiden uit hun raad;
Niet hem, maar hen, als zij hun toeleg misten
Vlieg' 't rood der schaamte op 't schaamteloos gelaat!

't Wordt dubble weelde in de eenzaamheid te vluchten,
Waar voor zijn geest de schim des dichters staat
Dien burgerkrijg eens hem gelijk deed zuchten:

„Mijn rieten dak! zal 'k nooit u wederzien?
„Mijn vadererf! zult gij uw zoete vruchten,
„Uw wuivende' oogst een ruwen voetknecht biên?"

Wiens lofgeschal die weeklacht mocht vervangen
Als dra een god het monster dwong te vliên!
Der wereld vreê vereeuwigende in zangen,

— Een hooger licht weerspiegelende vloed, —
Of 't heidenhart in reinigend verlangen
Des Heeren dag hadde aan de kim vermoed!

Spelt Dante zich, bij 't opzien naar dien vrome,
Door hem of deez' zijn meester waar' begroet,
Een mare die op arendswieken kome,

De mare die de menschheid tegenhijgt:
Dat andermaal Augustus binnen Rome,
De olijf voor staf, ten keizerszetel stijgt?

Of huivert hij, bij 't strakker de oogen vesten
Op hem wiens vloed van melody nu zwijgt,
Als troont Virgiel hem meê ten schrikgewesten

Waar klacht en kreet in gilt uit klove en krocht,
Waar walm en stank de onaêmbre lucht verpesten,
Waarin door God de zonde wordt bezocht?

Het eene tafreel schakelt zich aan het andere. Het Klooster del Corvo, waar Dante den prior het handschrift van L'Inferno brengt, — Parijs en zijn arbeiden aan het Vagevuur: het Vagevuur zelf, — Dante's verwelkoming van Hendrik van Luxemburg als redder van Italië, zijn eerste verheerlijking van de

Italiaansche eenheid, zijn teleurstelling als Hendrik sterft, — eindelijk zijn brief aan de Florentijnen: zijn afslaan van een genade die zijn waardigheid krenken zou. De aanvang van zijn arbeid aan Il Paradiso: Dichterlijke Triomf.

»o Zorg voor 't aardsche! o valsche syllogismen!
»Om wie de ziel te vaak haar vlucht verlaagt:
»De een wijdt zich 't recht, en de ander d'aphorismen;

»De vrome dingt naar priesterlijken staf;
»Geweld verstrikt het volk in zijn sophismen;
»Aan weeuw en wees neemt roofzucht 't erfdeel af;

»Deez' gaat om winste op zee zijn leven wagen;
»Die zoekt een ambt schoon 't nooit dan ondank gaf;
»De luiheid rekt door niets te doen haar dagen;

»De lust verkort die, mits hij zwelgend leef;
»Terwijl ik thans van al dat wee ontslagen
»Met Beatrice in hoogen hemel zweef!"

Het pijnenwoud waardoor die woorden klonken,
Waarvan zoo flauw een wedergalm ik geef,
Scheen Dante's blik in 't mijmeren ontzonken:

Het kreupelhout, waaruit hij 't binnenging,
Dat heinde en veer met bloem en bes mocht pronken,
Toen de ochtendmist nog om deez' kruinen hing,—

De stilte, die hij onder 't oud geboomte
Gezeteld dacht, daar hem 't gewelf ontving
En fluks den tred verzachten deed van schroomte, —

Een geur zoo frisch als slechts de hars er slaakt,
Door veerkracht ons bevrijdende van loomte,
Die 't glijden over naalden weelde maakt, —

Het zoet geluid dat wijkt om weer te keeren,
'tGekir der duive op 't nest te vroeg ontwaakt,
Als 't gaaiken nog den kop houdt in de veeren, —

Een koelte, die zijn voorhoofd stralend kust,
Wat lommerscherm de suiz'ling zocht te weren,
Sints ze op de zee gewekt werd uit haar rust, —

Der hagedis verschijnen en verdwijnen,
Hervonklende als de stoornis is gesust
Die de appel stichtte ontvallen aan de pijnen,

Al wat op 't mos de schemering hem bood
Was weggebleekt tot wisschens toe der lijnen,
Hoe zoet hij ze in heur zachtheid straks genoot.

Een andre nu dan toen, voor tal van jaren,
Hij vaak het feest van 't weidsche hof ontvlood,
Om eenzaam naar den melkweg op te staren;

Of, langs den zoom der middellandsche zee
Te droomen dat het murmlen van de baren
Melodisch smolt in zijn verliefde beê!

Een andre nu dan die geloovig treurde
Tot lieflijk licht allengs den trans ontgleê,
En straks de verw der hoop het landschap kleurde,

Waaruit een vooglenzwerm, een vlindervlucht,
Een vesperklank zich zoo aandoenlijk beurde,
Als won de kunst haar lauwer in een zucht;

Geheel zijn ziel vervuld van hooger dichten,
  Door sfeeren voor wier omgang hij niet ducht,
Daar hem 't geloof van star tot star zal richten!

  Wat voorgevoel dier weelde schonk hem hier,
't Op eens het woud herscheppend morgenlichten,
  Die vista schittrend van veelkleurig vier!

Waar ginds het groen, door 't sterker overleenen,
  Van wederzijds hoog zwatelenden zwier,
Ten tempelpoort de twijgen mag vereenen,

  Daar was 't een wijl zijn fantasie te moê,
Als zag een drom Druïden hij verschenen,
  Als rustten zij ter offerand zich toe.

Een weerschijn vangt de dubble reeks van stammen
  Des fakkelgloors die naar de houtmijt spoe
En 't blanke span van stieren biede in vlammen!...

  Of thans nog spraak van gruwbre slachting waar',
Of langer 't bloed van geiten, vaarzen, rammen,
  De treden mocht bezoedlen van 't altaar!

Zoo menschenziel zich heffen wil ten hooge,
  Dat ze opwaarts dan met de eigen wieken vaar'
Die de ochtend beurt uit de ongekorven bogen:

  Het licht vloeit voort met onweerstaanbren drang
En 't lommer, van den goudglans overtogen,
  Wedijvert in gegeur als in gezang! — —

Ravennaas woud! dat hij tot kerk dorst wijden,
  Bij 't wandlen door uw hoogen zuilengang,
Altaren ziende in bloesems van weerszijden,

Als rozenboschje of kamperfoeliedreef
Langs duizend blaên de paarlen neer liet glijden,
Waarin het licht zoo gaarne vonklen bleef;

Gij, lommer! die de smeltendste der koren,
Hoe zacht de rei door heilge halle zweef,
Beschamen mocht, daar uit uw blanke doren,

Of 't wieglen langs van uwe acacia,
De nachtegaal zich niet bij wijl deed hooren,
Zijn dank en lof er beurt hield vroeg en spa;

Ravennaas woud! laat fier uw toppen rijzen,
Al deinst, al droogt het meir van Adria,
Uw groene kruin mag nimmermeer vergrijzen;

Ruischt, kronen! ruischt door wentlende eeuwen heen,
Het wereldrond heeft nog geen dom te wijzen
Waar als in u geloofd is en gebeên!

Sints, als haar Heer, van uit den nacht der graven
Onsterfelijk de Christenheid verscheen,
Om straks in basiliken hooger gaven,

Dan 's handels god daar spreiden mocht ten toon,
Dan 't recht er ooit bewaakte met zijn staven,
't Gemoed te biên, der trouwe waardig loon, —

En vroomheid fluks den breeden grondslag delfde
Voor bogenbouw, niet Hem bestemd ter woon,
Die 't hemelrond zich tot een voetbank welfde,

Voor trans, waaruit, onzichtbaar ons nabij,
Hij heden, morgen, eindeloos dezelfde,
Elk nieuw geslacht door Zijnen heildoop wij', —

En naast die vont zich vaak een toren beurde
  Wier klok weleer de koene burgerij
In 't wapen riep als twist de stad verscheurde,

  Maar voortaan boô des vredes dag en nacht,
Aan iedre ziel die hare ellend betreurde
  De blijde mare: „er is vergeving!" bracht, —

Sints groet de zon, zij 't wester- of zij 't ooster-,
  Geen landschap meer dat niet tot tinnewacht,
Het teeken heft in 't lijden ons ten trooster;

  Waar ook haar vloed van stralen blinkt in 't zwerk,
Daar beemd aan bosch zich schakelt rijst een klooster,
  Uit iedre groep van stulpen stijgt een kerk!

Wat offrental de verre tocht durf' vragen
  Noch alp, noch zee stelt langer 't Noorden perk,
In wedstrijd zich met Zuiderbouw te wagen;

  De rijkdom biedt zijn schatten ongevergd,
't Is de armoê lust haar penning bij te dragen,
  't Geloof verzet in marmer weer 't gebergt!

Geen siersel moog' die logge steen gedoogen
  Daar 't grove grein des kunstnaars beitel tergt,
Hoe willig welft hij in de lucht zijn bogen,

  Waarom de lent haar kransen schijnt te slaan;
De vrome zin geeft beeldend alvermogen
  Een heilgenschaar bidt uit de nissen aan!

En echter, schoon die templen zijn verrezen,
  Wijl 't menschenkroost ze eerst zuchtende ingegaan
Zich straks zoo blijd den heilweg zag gewezen, —

Schoon vaak de dank in tranen overvloot,
Als 't was of Hij wiens trouw de lippen prezen,
De toekomst voor der boete blik ontsloot, —

En de eêlsten van geslachte tot geslachte
Wier harte Hem zijn zoetste bloesems bood
De vleuglen des gemoeds en der gedachte

Verhieven in allengs meer stoute vlucht,
Tot hunne ziel niet maar getroost verwachtte,
Tot zij zich vast mocht baden in genucht, —

En enklen reeds, als hen de bloemfestoenen
Die 't kleurig glas er ophief in de lucht
Bij 't avondrood verlokten tot visioenen,

Een weergalm vingen van der englen wijz',
Een hooger beemd dan d'aarschen zagen groenen,
Er zweefden tot in 't hemelsch paradijs, —

Toch is geen heilige in zijn mystisch droomen,
Geen dichter, schoon met Miltons vaart die rijz',
Ooit zoo als Dante in waarheid opgenomen

Waar alles licht in laaien luister drinkt,
Waar door dien glans slechts hemelhallels stroomen
En wat zich ook bewege stralend blinkt!

Of houdt gij niet, door gulden wolk gedragen,
Waarlangs 't muzijk der heldre sferen klinkt,
Op Beatrice als hij den blik geslagen?

Er hoorend wat geen oor ooit heeft gehoord,
Er ziende wat geen oogen immer zagen,
Daar 't eeuwig heil in haar hem 't zoetste gloort?

Hij drijft op d'aêm dier onnavolgbre zangen,
Eerst de armoe, straks den ijver prijzend, voort,
Tot kiezend hoe den Heer gij aan zoudt hangen,

Den palm ge boodt wie biddend heeft geleên,
Vloog niet uw ziel, in harer waard verlangen,
Van 't dwaalgestarnt naar 't empyreum heen!

Na Dante's dood herneemt de feestvreugde van het oogenblik haar rechten. Santa Croce, de kerk waarvóór het beeld onthuld zal worden; de Optocht; het Beeld zelf eindelijk, omstuwd, in den droom van den dichter, door allen op wie zijn geest heeft nagewerkt; Ariosto en Tasso dan, en de Typen van Liefde, de vrouwen met wier lot dat van Dante verweven was. Eindelijk Dante's Zegen.

De aangehaalde plaatsen geven voorbeelden in welken toon, met welk een rijkdom van beelden en vooral met welk een nooit verflauwende zeggingskracht deze aaneenschakeling van verzen geschreven is. Vooral die zeggingskracht, door de dwingelandij van dit nooit rustende wisselrijm altijddoor geprikkeld, getart, en zich altijddoor weer de meerdere er van betoonend, vast zonder hardheid, bevallig zonder slapheid, is het waarlijk levende element

in dit gewrocht, dat zwaar zou zijn als het niet zóó doorzield was. Er zijn plaatsen in die studie vereischen, andere die tot studie aanzetten naar dat wat er buiten ligt en wat geweten moet worden voor men ze begrijpen kan, maar plaatsen die den geest niet in spanning houden, aanzetten of prikkelen zijn er niet. In den stemklank ligt altijd voor hem die verstaan kan, een zekerheid van deugden. Bij dit gedicht geeft de stemklank die zekerheid zonder ophouden. Hier is een van de schoonste organen, lenig en vast, zuiver en vol, open als een roos, en gesloten als een oesterschaal. Ingezet, aangezet, volgehouden, doorgevoerd, langs elke toonhoogte, met elke spanning, over elken afstand. Wie de gangen en wendingen van die stem verstaat, dien ontsluiten zich de kronkels van de gedachten, dien stroomt licht op de beelden die in schaduw staan, dien ontraadselt zich het verband tusschen den naar de eenheid van zijn verstoorde wezen hijgenden dichter en Italië het »voorgevoel van zijn eenheid vierend in zijn grootsten zoon.”

Het voorgevoel van zijn herwonnen eenheid

zich uitstortend om het gemartelde leven van dien Eenheids-held, dien Eenheids-strijder, — dat is Potgieter's onderwerp. Dat ontwaakte in hem met het voorjaar van 1865. Dat lokte hem, met den vriend om wien hij geleden had, naar dàt feest, naar Florence. Dat zuchtte en hijgde, dat klaagde en schreide, dat juichte, triomfeerde en boog zich neer tenslotte in den vrede van het Schoone, toen hij *Florence* schreef. »In Schoonheid zal het Heilige overwinnen" was Dante's zegen — op hèm. De Schoonheid wàs het Heilige, vertrapt, gebroken, omhoog gestreden en zich oprichtend aan dien grooten, — nu zegevierend en onsterfelijk.

In mijn jeugd mocht het mij lief zijn vele schoone plaatsen nog afzonderlijk aan te wijzen. De eenheid van het gedicht zag ik toen niet. Nu was deze te toonen mij het eenige, en noch van de verspreide schoonheden noch van dat barokke dat dezen stijl — dien nieuweren renaissance-stijl — soms eigen is, geef ik voorbeelden. Het gedicht is zonder twijfel, door die eenheid, geschapen uit dien hartstocht, het Monument dat Potgieter heeft voortgebracht,

het eenige dichterlijke Monument in Nederland, daarenboven, van de jaren waarin hij Dichter was.

Wij bereikten er van Potgieter's leven het hoogtepunt en de wending mee. In één grooten arbeid zullen wij de overblijvende kracht van dat leven zien saamgevat.

In de stille jaren voor zijn dood werd door Potgieter een tweede bundel gedichten bijeengebracht. »Gemoedsgetuigenissen" was de titel waaronder hij hier oude en nieuwe gedichten samenbond. Oude, van de alleroudste, verzen van 1827 — 1833, maar nagezien, goeddeels geheel omgewerkt. Nieuwe: éen reeks slechts: *De Nalatenschap van den Landjonker.*

De Nalatenschap van den Landjonker is geen titel die in 1874 voor het eerst in Potgieter's arbeid gehoord wordt. Juist veertig jaar tevoren had hij in een tijdschrift dat aan zijn latere voorafging en dat slechts een half jaar leefde — *De Muzen* heette het — enkele gedichten doen opnemen die als *De Nalatenschap van den Landjonker* onder een aangenomen naam en in een verbeelde rol van familieverwantschap door hem werden ingeleid. De Landjonker werd in

zijn prozawoord met enkele schilderachtige trekken den lezer voorgevoerd. Een nauwgezet en opmerkzaam schrijver die voor weinige jaren Potgieter's leven schreef ontdekte dat de Landjonker ook al in *Wilhelms Reize*, het fragment van 1831 aanwezig was. De lezer die dat gedicht in dit opstel gevonden heeft zal de waarheid van de opmerking bevestigen. Inderdaad is de Landjonker er ten voeten uit in en wanneer die aandachtige lezer zich tevens herinnert dat dit *Wilhelms Reize* door mij als Potgieter's eerste vers van beteekenis is aangehaald, dan zal hij bij zichzelf besluiten dat in Potgieter gelijktijdig de dichter en de Landjonker geboren zijn. In 1831 geworden, in 1835 in De Muzen verschenen, doet hij zijn bestaan in 1842 door *Meester Jochem* blijken, een tafreel waarvan de omgeving juist die is welke paste bij den Landjonker, in 1874 dan ook voorgoed verbonden aan die Nalatenschap die zijn aandenken onvergankelijk maakt. Levenslang, mag men zeggen, was de Landjonker Potgieter's dichterlijke — dubbelganger wou ik schrijven, maar bedenk me dat hij het woord leelijk vond

en schrijf evenbeeld, dat hij het betere prees. En onafscheidbaar van deze gestalte moet ik opmerkzaam maken op een andere, niet die van een mensch nu, maar die van Het Paard.

De lezer begrijpt haast waarom ik het fragment van *Wilhelms Reize*, dat nooit in zijn geheel herdrukt werd, in het begin van dit opstel overnam. Ik moet er naar verwijzen, niet eens, maar meermalen en ik neem van den lezer geen afscheid voor hij het herlezen heeft. Hij zal zien dat voor de helft ervan Wilhelms paard naast hem hoofdpersoon is. Hij spreekt het toe, hij herinnert het aan gebeurtenissen van vroeger en later, hij groepeert er omheen het landschap van zijn reis en de beemden van zijn geboortegrond.

Paardrijden was volgens een noot onder een van de stukjes in De Muzen de naam van een reeks waar dat stukje deel van was.

Gedroomd Paardrijden is de titel van het groote dichtwerk dat de *Nalatenschap van den Landjonker* van 1874 besluit.

Moet ik u nog verzoeken in te zien, lezer, wat Wilhelm, terwijl hij Amsterdam inreed, in

gedachten bezighield? Het Oud-Holland van De Ruyter en Heemskerk, antwoordt ge.

Een vizioen van de zeventiende eeuw is het *Gedroomd Paardrijden* van 1874, geef ik u voor weerwoord, en ik vraag of ooit éénige verbeelding trouwer een dichter heeft bezield.

Dat *Gedroomd Paardrijden* heeft een ondertitel: *Antwoord aan de Vrouwe van Meerhof* heet die. »Beau fils; laat door uwe voorspraak aanstaanden Vrijdag op de Burcht twee rijpaarden te onzer beschikking zijn.'' Dit is het motto, een briefje klaarblijkelijk van de Vrouwe van Meerhof aan den Landjonker, waarop de 384 strofen van het gedicht een antwoord zijn. Den opmerkzamen levensbeschrijver van wien ik sprak ontging het niet dat deze zesregelige strofen van alexandrijnen met drie rijmparen, in vorm niet veel verschillen, noch van de bespiegelende strofen uit *Wilhelms Reize* — den lezer zij aanbevolen ze na te slaan — noch van de vijfregelige alexandrijnenstrofen waaruit het stukje in De Muzen is opgebouwd. Niet alleen in de verbeelding dus, ook in den versbouw dit zich levenslang gelijk blijven.

Laat ik u tenminste inleiden tot dit gedicht, dat niet gekend kan worden dan door wie het bestudeeren wil. Een vizioen van de zeventiende eeuw is het, maar ook een antwoord aan de Vrouwe van Meerhof. Gehouden in den hoofschen toon van zulk een antwoord — lager dan die van *Florence* — zijn de vizioenen inniger, de gedachten om de vizioenen heen vertrouwelijker. Niet de in hoogste verrukking geziene gestalten, omjuicht en omklaagd door de spanning van den na harden strijd triomfeerende, — maar de in wijlende vervoering beminde droomfiguren die op stille avonden opdoemen voor het oog van den eenzamen dichter; en waaromheen beurte houden zijn scherts en zijn teederheid. *Florence* was Potgieter's heldendicht: *Gedroomd Paardrijden* is de idylle van zijn ouderdom.

Der liefde hemel wordt gewelfd door alle tinnen;

dit is de toon in den aanvang. En de laatste strofe zucht uit:

Ik lei de lieve voort waar mos den eik omzoomt,
Waar 't »duyster is in 't groen", waar 't »groen is in den duyster".

Daartusschen staat het gedicht met den grooten bouw van zijn gezichten: vooraan Hendrik IV die zijn intocht in Parijs houdt, Lodewijk XIV met Maria Mancini in het bosch van Fontainebleau; achteraan Willem III op de hei met zijn vriend Bentinck, Willem III met Johan de Witt in het Huis ten Bosch. Droom in, droom uit, dringen daartusschen en daaromheen de spelende beelden en gedachten: paarden van alle landstreken rennen in vurigen wedstrijd door de aldoor hun rijmen wisselende strofen. Aldoor gaat de scherts van den geestigen, de fluistering van den teederen dichter naar de geestrijke en beminnelijke wie hij zijn hulde brengt. De schoonste fransche, de schoonste hollandsche eeuw doemen beurt om beurt op met hun vorsten, hun staatslieden, hun dichters en bouwmeesters, de kleur en de zede van hun altijd nog bewondering gebiedenden tijd. En géén ding of het heeft den gloed en de fijnheid die alleen zoo zijn in de oogen van den minnaar van het bizondere. Geen bewondering ook mogelijk van deze duizenden schoonheden dan voor hem die met

zijn zelfde liefde zich verdiept in den glans van zijn al die schoonheden spiegelende taal. Niet in een opstel als dit, dat alleen inleidt, alleen aanduidt, alleen door het groote lokt naar het kleine dat lievenswaardig is, niet in dit opstel kan ik u die schoonheden voorleggen. Zij zijn het eigendom van dien droom die het proza niet kan oproepen, den droom waarin ze geschreven zijn. Ga erheen, geef u er aan over; laat de muziek die er klinkt u leiden door den luister van deze duisterheid. Er zijn in dit hollandsch schakeeringen wier zoet verliefd op hun geluid doet zijn.

Toch, — opdat ik u niet al te onbedacht aantrekke — gij zult in de laatste zaal van dit klankvolle paleis niemand anders vinden dan den Gelderschen Landjonker, dan den Amsterdamschen Koopman-Dichter, die in 1875 zijn eenzamen dood verwachtte, eer nauwelijks iemand het wonder van gemoed en geest in hem had erkend.

1901.

HOOGESCHOLEN EN GEESTELIJKE BEWEGINGEN

> Wij weten dat de akademische geleerdheid nooit tot roeping gehad heeft om datgene te vertegenwoordigen wat nog niet als de overheerschende meening is aangenomen.
>
> J. P. N. LAND: *De Wijsbegeerte in de Nederlanden.*

I.

Leven en Werken van Jonker Jan van der Noot is de titel van een boek waarmee Aug. Vermeylen een doktoraat van de Vrije Hoogeschool van Brussel verworven heeft. Dit werk is van beteekenis omdat het onmiddelijk voortkomt uit die geestelijke beweging die in Nederland eerst de poëzie hervormde en daarna ook op de beschrijving van de poëzie invloed kreeg; en de hoogeschool eerde zichzelve die als proefschrift dit geschrift aanvaardde ofschoon het onafhankelijk van haar was ontstaan.

Nu ik, hoewel hoofdzakelijk de bespreking van enkele pasverschenen geschriften bedoelende, de denkbeelden Hoogeschool en Geestelijke Beweging opzettelijk te zamen breng en er dit schrijven den naam van geef, stel ik er prijs op te verklaren dat ik het doe in dezelfde verzoenings-volle gezindheid die door die aanvaarding werd geuit.

* * *

Holland, in zijn krachtigsten tijd, had ook groote dichters; die door zeer enkelen onmiddelijk als zoodanig erkend werden. Langzamerhand ziet men in de geschriften van dichters en geletterden zich die erkentenis bevestigen: Vondel en Hooft worden sints de tweede helft van de zeventiende eeuw al meer genoemd als de twee grootsten; en de door Hooft als leermeester geprezen Spiegel wordt, uit een vroeger geslacht, aan hen toegevoegd. Dit is, zoolang het oorspronkelijke Holland standhoudt, de standhoudende overlevering omtrent de oorsprongen van de hollandsche literatuur.

Feitelijk ging, met dat Holland, in de tweede helft van de achtiende die overlevering onder. Niet

dat men een andere meening ervoor zou hebben in de plaats gesteld; maar men hield op haar gezag van invloed te doen zijn op eigen voortbrenging en oordeelen. Men vond dat niet langer Vondel en Hooft moesten nagevolgd worden, en men vond dat er schoons was in dichters op wie men sints of na hen niet had gelet.

Toen nu, na 1815, de volkskracht herleefde, gebeurde er tweeërlei. In de eerste plaats hadden de algemeenheidsneigingen van de verloopen jaren mensch en natuur, ras en verwantschap ontdekt achter de afzonderlijke volksopenbaringen. De middeleeuwsche literaturen, uitingen van europeesche volken-families, werden elders, en toen ook hier, nagespeurd; en er was geen denken aan dat deze beweging die de onderstrooming van den nieuweren tijd was, verloopen zou. Maar in de tweede plaats herleefde, hier zoowel als elders, met de volkskracht het volks-ideaal.

Gevolg was dat de geschiedenis van de middelnederlandsche letteren aan die van de latere werd toegevoegd op hetzelfde oogen-

blik dat voor die latere de oude overtuiging weer gelden ging.

Dit laatste evenwel niet zonder voorbehoud. De Republiek van de Zeven Provinciën had als Renaissance-staat den engen blik gehad die al wat tot de Renaissance niet hoorde, buitensloot. Geheel in overeenstemming met de erkenning van voorafgegane literaturen was het dat het nieuwe koninkrijk zijn zeventiende-eeuwsche zich ging voorstellen naar algemeener, naar negentiende-eeuwsche zienswijzen. De lijn Spiegel — Hooft-Vondel mocht behouden blijven: veel dat den geletterde van de Republiek onbelangrijk gebleven was bewoog zich, in al kleuriger lichamelijkheid, eromheen. Zie ik juist dan hebben, b.v. Coornhert, Brederoo, Huygens, in de oogen van onze tijdgenooten een belangrijkheid genoten, die ze voor de waardeering van de Renaissance-geletterden, onze voorgangers, niet hebben gehad.

Het spreekt vanzelf dat ook deze bespiegeling binnen haar tijd en haar grenzen bleef. Evenmin als voor een schrijver van de zeventiende was voor een van onze eeuw in Noord-Neder-

land Van der Noot een dichter aan wien men aandacht schonk. Kleinere dichters in het noorden konden opnieuw worden genoemd en uitgegeven: hun zaak zat vast aan het volksideaal dat wij bewonderden; van Van der Noot kon noode een landgenoot, vanuit het in België benarde Brabant, den noordelijken broeders een kleine keus van gedichten doen toekomen, met een glossarium ter vleiing van hun europeeschen studie-ijver en een kreet van bewondering dien hun vaderlandsche smaak niet verstond.

Van der Noot's tijd kwam toen het volksideaal, nu vergroeid met algemeener denkbeelden, ophield zich in het verleden te spiegelen, en met eigen karakter in de europeesche gemeenschap trad. Het karakter van het laatste eeuwkwartaal is dat de volken zich die eigenschappen bewustmaken waardoor zij aan het wereldverkeer kunnen deelnemen. Juist als elk mensch hebben zij in zich hun geschiedenis, vast verzekerd dat haar richting hun doel bepaalt; maar zij zijn óók vast overtuigd dat wie gestadig vóór zich niet zooveel kracht verspilt als wie beurtelings vooruit naar zijn doel moet

zien en achteruit naar zijn ideaal. Deze gezindheid is sints verscheiden jaren ook in Nederland in de poëzie te vinden, die, voor het eerst, het bizonder-vaderlandsche alleen in zooverre wenschte uit te spreken als het in de wereld-literatuur belangrijk leek.

Dit is die geestelijke beweging waarvan ik in mijn aanhef schreef. In poëzie en smaak vertoonde zij zich en verder verkreeg zij naar alle zijden zulk een uitbreiding, dat ik nergens meer treden kan zonder dat ik haar ontmoet.

Door een verandering van den smaak, die ontdaan werd voornamelijk van vaderlandsche troebleeringen, werd het mogelijk Van der Noot, den zuiveren kunstenaar naar het type van de Renaissance, te verstaan. Gevolg daarvan was het inzicht, dat een zuid-nederlandsch dichter aan Hooft en Vondel was voorafgegaan. Belangwekkende studiën kwamen aan de orde naar deze wijziging van de eeuwen-oude voorstelling.

* * *

Toen Guicciardini in 1566 de laatste hand legde aan zijn beschrijving van de Nederlanden,

besloot hij zijn lof van Antwerpen met deze woorden: «et pareillement ha plusieurs ieusnes hommes doctes, et studieux, lesquels bien tost et avec grand louange (si ie ne me deçoy) se feront celebrer."

Niet onwaarschijnlijk is het dat hij onder die jonge mannen ook Jan van der Noot begrepen heeft.

En er waren er dan ook weinig van wie men zooveel verwachten kon als van dien jongen patricischen dichter, vriend en beschermer van kunst en wetenschap, die, sedert een paar jaar getrouwd, in zijn rijke en smaakvolle woning ongetwijfeld de edelste geesten van zijn leeftijd vereenigde, en zelf onder hen niet schromen hoefde te verklaren dat hij voor Brabant doen zou wat Ronsard voor Frankrijk, Petrarca voor Italië had gedaan.

Maar nevens deze had Jonker Jan meer wereldsche eerzuchten. Voor de eerste maal schepen in 1562 al, en in 1565 herkozen, had hij, toen de troebelen kwamen, het zoete van de heerschappij genoten, en als een naar den spaanschen koning gezonden aanteekening waar spreekt, hoopte hij in Antwerpen markgraaf te

zullen zijn. Een fel ketter toonde hij zich, die de psalmen van Datheen zong en verbeterde. Toen dan ook den 13[en] Maart 1567 de Calvinisten zich op de Meir opstelden was Van der Noot, lid van het Consistorie en markgraaf in hope, een van hun aanvoerders. Den 14[en] werd hij genoemd bij degenen die men in den raad wenschte. Den 15[en] reden hij en Fernando Bernollie «in 't harnasch met hellebarden en sinckroers op alle hoecken van de straten" om de Geuzen op te roepen tot beslissing door de wapenen. Dit openlijk optreden tegen de pogingen van Willem van Oranje, die diezelfde dagen de stad trachtte te bevredigen, is het hoogtepunt van Van der Noots streven naar wereldsche heerlijkheid. Als jeugdig schepen had hij in de vierschaar gezeten naast meester Jan Rubens, die later overspel dreef met Anna van Saksen: op andere wijs dan deze kwam ook hij — geheimzinnig gesternte dat die levens samenbracht! — kwam ook hij, haast ten top van zijn eerzucht, in botsing met dien onverbrijzelbaren Oranje, die in zijn voorbestemdheid tot den strijd tegen Spanje vaster stond en

veiliger door gevaren ging dan zij die de vaders van vlaamsche schilders of van brabantsche gedichten zouden zijn. De Prins volvoerde de opdracht die de Landvoogdes hem gegeven had; en Van der Noot vlood.

Dit was de gebeurtenis tengevolge waarvan Van der Noot «styf elf jaer" in den vreemde doolde en daarna als een behoeftig man terugkeerde. In 1581 bood de schrijver van het bovengenoemde boek over de Nederlanden aan den Raad van Antwerpen dat werk nog eens ten geschenke aan. Messire Lodovico Guicciardini was een aanzienlijk man gebleven die door «mijne Heeren de Wethouderen ende de Goede Mannen van den Maendaegschen Raedt" in raadkamer ontvangen, en wien besloten werd «mede regard nemende op andere syne vorige diensten der stadt in meer deelen bewesen" een gouden keten van tweehonderd gulden te vereeren. Dit was in Maart; en in Juli bericht Van der Noot den Raad dat ook hij aan een werk «grootelijcks tenderende tot eer ende nut deser stadt" bezig is, en vraagt honderd gulden te leen ervoor. De helft van die som werd, en

in hoffelijke bewoordingen, toegestaan. Maar het duurt niet lang of de laatste schijn van eervol leenen is weggevallen. De Heeren van de stad vinden goed den gewezen schepen «tot onderstant van syne behoefflyckheyt te gheven vyftich guldens eens". Nog iets later zijn het er vijfentwintig. Ook de gewezen schepen doet niet langer opgeld. De aalmoes wordt verstrekt aan Heer Jan van der Noot «tot syn onderhoudt ende nootelyckheyt".

Belangwekkend zou het geweest zijn in die jaren een gesprek bij te wonen tusschen Burgemeester Marnix en den schamelen dichter die straks voor eenige eeuwen stond verbannen te worden uit de geschiedenis van de nederlandsche literatuur.

* * *

Aug. Vermeylen die met smaak vernuft en ijver het leven en de werken van dezen miskenden dichter naar alle kanten onderzocht en beschreven heeft, maakt de opmerking dat eene Olympia als verpersoonlijking van de hemelsche liefde niet alleen bij Van der Noot

maar bij tal van dichters der Renaissance voorkomt, doch alleen bij hem eene Kosmica, verpersoonlijking van de wereldsche. Na vergelijking van verschillende plaatsen acht hij het niet onwaarschijnlijk dat Van der Noot met die Kosmica zijn vrouw bedoelde van wie men na een aanteekening omtrent hun huwelijk niets meer hoort. Mij komt het voor dat deze bedoeling nog waarschijnlijker is dan Vermeylen heeft aangenomen. In den *Lofsang van Brabant* namelijk leest men:

ick ben gheweest ghebannen, om myn deughdt,
Wt u schoon edel landt, en daertoe med cleyn vreughdt
Beroofdt van staet en goedt, en Kosmica misdadigh
Die myn welvaerdt en deughdt seer benydt ongenadigh:
Soo dat ick was benoodt te dolen, styf elf jaer . . .

Vermeylen, van deze verzen sprekende, zegt: Van der Noot vertelt hoe hij gebannen werd en »beroofdt van staet en goedt," en *toen veel te lijden had* van »Kosmica misdadigh." Maar dit *toen veel te lijden had*, men ziet wel dat het in die verzen niet staat. Hoe vreemd het ook klinke dat hij zich beklaagt van een misdadige beroofd te zijn, dat hij van haar beroofd werd

staat er letterlijk. En inderdaad, aannemende dat hij met Kosmica zijn vrouw bedoelde, is er in dat beklag niets vreemds. Het leert ons, naar het mij voorkomt met vrij groote zekerheid, juist wat wij uit belangstelling in zijn lotgevallen en zieleleven wenschen te weten: Van der Noot verloor toen hij vluchten moest zijn vrouw, die hij hierom misdadig achtte omdat zij het met zijn opvatting omtrent deugd en welbevinden niet bleek eens te zijn.

Das Buch Extasis, die kostbaarste van Vermeylens vondsten, bevat verscheiden plaatsen die, als we dit aannemen, een bizonderen zin krijgen. »Voller Unmuts ist auch stetz der Ehestand" heet het op de eene plaats. »Kein Lieb ohn Argwohn findet man auff Erden" leest men op de andere. Een persoonlijken klank krijgen de verzen waar van zijn »falsches Weib" gesproken wordt; ook deze:

du wirst von thoren
Dich einen losen fantast nennen hören
Und für einen unlieben man veracht,

en de volgende:

man kan nicht genugsam haben lieb
Noch schetzen wie man solt ein frommes Weib
So man die böse vor nit hat versocht
Die übermutig stetz scheltet und fluchet
Ich meyn die ungetrewe Cosmicam.

Wij kunnen ons Van der Noots gemoedservaringen nu zeer goed denken. De jonge vrouw die hem uit Leuven gevolgd was had in den schoonen patriciër, schepen van zijn stad, dichter en gevierd beschermer van kunsten — een Leuvensch student was het die hem als zoodanig bezongen heeft — niet voornamelijk den ketter en zeer zeker niet den man die al zijn hebben en houden op een omwenteling stelde liefgehad. Losse fantasterij vond zij dat bouwen op het niet-aanwezige; een onlieven man vond zij hem die om zúlk een roem haar geluk in de waagschaal stelde; zij had hem niet vertrouwd, zij had op hem geknord, gevloekt, gescholden; toen hij vluchten moest en huis en goederen prijsgeven had zij geweigerd van de partij te zijn.

Alleen (of moeten de verzen: »Gott hat von dir den Bock genommen hin, Das ist dein weltlich Lust, und Fleischlich sin, und hat

Isaac dein Son dir lassen bleiben" ook letterlijk verstaan worden?) alleen, laat ons aannemen, ging Van der Noot naar Londen, en dóor *deze* bitterste ervaring werd in de nu volgende jaren de bouw van zijn geestesarbeid bepaald.

Niet enkel dat Kosmica erkend wordt als werkelijk; maar in tegenstelling tot háár ontstaat de Olympia die hem troosten moet, en begrijpelijk door háár worden die allerzonderlingste figuren van Chrysea en Argyrea (gouden-zilver in één woord) die hem ten dubbelen troost door Olympia moeten worden toegevoerd.

Men ziet hoezeer een werkelijk gegeven hier de basis van een verbeelding geworden is. Met dit aan te toonen wordt die verbeelding niet verklaard; verklaard wordt alleen het minst eigenaardige; maar belangwekkend is het aantezien hoe een werkelijke toestand aan een ver boven en buiten die werkelijkheid reikende aandoening en bedoeling zijn vormen en tegenstellingen leent. Kosmica is de werkelijkheid, bij Van der Noot hoofdzakelijk dienstig om in hem de verbeelding te ontwikkelen, de eenige die zijn leven zou verheerlijken: van Olympia.

Maar de eigenaardige verhouding waar die werkelijkheid hem in bracht tot zichzelf, die namelijk van volkomen onvermogen tot verschaffing van de noodigste middelen, kan hem Olympia niet doen aanvaarden zonder voorbehoud. Chrysea en Argyrea zijn de nymfen die zij hem moge nabij brengen. Levenslang blijft hem Olympia: ik geloof graag dat hij, oud al, haar nog bezongen heeft. Kosmica, zoowel als Chrysea en Argyrea, verliezen hun lichamelijkheid; maar zijn wereldsche toestand niet veranderend blijft het mokken tegen die wereld en het wenschen naar zilver en goud voortduren. De éene menschelijke ervaring van zijn leven die in enkele jaren de verbeeldingen van Van der Noot hun vasten vorm zou geven, heeft al de verdere jaren van dat leven vervuld.

* * *

Naar het mij voorkomt zal *Das Buch Extasis* dat de duitsche bewerking is van Van der Noots *Olympiados* die in het vlaamsch zoover we weten alleen besnoeid verscheen, — naar het mij voorkomt zal dit boek nog lang van groote

beteekenis blijven voor de studie van Van der Noots leven en van voorstellingen die het eigendom zijn van zijn tijd. Wat de laatste betreft — mijn indruk van de lezing komt geheel overeen met wat Vermeylen zegt: dat men lastig een tweede voorbeeld van zulk onbekommerd en vermetel samengaan van christelijke romantiek met classische mythologie zal aantreffen. En de eerste — behalve wat er omtrent het gemoedsleven van Van der Noot uit blijkt, bevat het in een Inleiding van Dr. Hermannus Grenerus een reeks van belangwekkende bizonderheden die door Vermeylen uitvoerig beschreven zijn. Eene daarvan, te belangrijker omdat zij in de latere gedichten van andere zijde bevestigd wordt, is de mededeeling dat Van der Noot in de eerste jaren van zijn ballingschap *Bücher der Liebden*, *Ecclesiastica* en *Satyras* geschreven heeft. Vooral aan de eerste hecht ik, in het ideeënverband van Van der Noot, beteekenis. »Nach die Bossagien folgen die Bucher seiner liebdten auch drey oder vier: darinnen Er beschreibt denn lob, vnnd naturliche schonheit, die gute gratie, die

gute sitten, die Erbarkeit, weiszheit, belebtheit, vnnd tugent seiner alderliebsten welche er Olimpia nennet, vnnd was Er wegen jrer liebden musz leiden, sein hoffen, sein duchten, sein klagen, sein suchten, sein leiden, sein freud, sein singen, vnnd forth alles das ein Ehrlicher, gelehrter, vnnd verstendiger mann, wegen der liebden einer Erbaren vnnd verstendiger dochter solt mogen leyden, vnnd das alles in Oden vnnd Sonetten, so Gottlich, so ehrlich, vnnd meisterlich beschrieben, das ich mein tag niemals dergleichen weder gesehen noch gehort habe." Wat mij hierin treft is dat het zeer goed alles gezegd kan worden van de veel later uitgegeven gedichten die hetzij de naam er al of niet in voorkomt ter verheerlijking van Olympia geschreven zijn. Is het zoo zeker dat, zooals Vermeylen schijnt aantenemen, later uitgegeven verzen ook later geworden zijn? Ik ben aan de gedachte niet vreemd dat in die hartstochtelijkste jaren van de engelsche ballingschap tegelijk met het ontstaan van de geheele Olympia-verbeelding ook die later gedrukte Oden en Sonnetten te harer eer zijn gedicht.

Niet dat ik hier die stelling onbepaald wil uitspreken. Ik wijs alleen in een richting waarin naar mijn meening kan gezocht worden. Maar wanneer men bedenkt van hoeveel uitmuntende gedichten, zoo ook van de Ode aan Van Wonsel o. a., het duidelijk is dat ze ten tijde van de uitgaaf door een aangehangen strofe voor de opdracht zijn klaargemaakt, dan wordt een vroeger ontstaan al waarschijnlijker.

Wie weet of men, op deze wijs zoekende, ook de verloren *Ecclesiastica* en *Satyras* niet in de bekende werken hervinden zal.

* * *

De Ode aan Van Wonsel. Niet anders dan de Olympia-gedichten op den top staan van Van der Noots zichzelf vergetende neigingen, staat deze Ode saam met enkele andere verzen op den top van zijn zelf-gevoel. Verheerlijking van zichzelf en verheerlijking van een buiten hem geschouwde schoonheid zijn de elkaar in evenwicht houdende krachten waarin deze dichtergeest zich verdeelt. Het heele verschijnsel dat de Renaissance is draait om deze

tegenstelling. Zich zijn koningschap bewust te zijn in een schoone wereld. Wie van de Renaissance dat besef wist te handhaven beleefde er de grootheid van. Van der Noots droevige zijde was dat de wereld rondom hem hem dwong zich te vernederen. Niet groot genoeg was hij, niet sterk genoeg. Zelfgevoel dat bluf werd: een kunst die zich nederliet tot bedelen. Wien zou het verbazen zoo het blijken mocht dat in deze machteloosheid de dichter in hem zijn jeugd niet heeft overleefd!

* * *

Dit is het leven dat Vermeylen ons ontsloten heeft. Niemand meer dan ik verheugt zich over de deugdelijkheid van zijn onderzoek, rijk beloond door menige vondst en wetenswaardigheid, over de scherpte van zijn vernuft in het vergelijken en vaststellen, over de zuiverheid van zijn smaak in het opvatten en voordragen. Zoo alleen door de werkzaamheid van een voortgekomene uit de dichterlijke beweging van '80 deze verrijking van onze literatuur-beschrijving mogelijk leek, die beschrijving

scheen nog te zeer het erfdeel van hoogescholen dan dat ik ze van deze zijde had verwacht.

Maar het schijnt wel dat prof. Land gelijk had: dat de akademische geleerdheid alleen weet van gevestigde meeningen. Zij zoekt haar waarheid, zooals prof. Bolland zegt, voornamelijk daar waar die niet wordt aangevallen, dat wil zeggen daar waar ze buiten ons leven staat. Niemand beter dan de vertegenwoordigers van de literatuur-beschrijving aan onze hoogescholen kan weten dat geen arbeid op dit oogenblik zoo noodzakelijk en zoo doenlijk was als dit onderzoek. Maar het noodzakelijke is niet het gangbare. Zij missen den drang die doet gaan, het inzicht dat vinden doet. Zij missen de gemeenschap en het een-zijn met de hartstochten en behoeften van hun tijd. Dat een *dichter* te vinden was: zij zagen het niet toen ze Van der Noot vonden. Dat een leven te ontblooten viel: zij voelden het niet toen de dichter hun was getoond. Welnu, wij klagen niet om die tekortkoming. Meer dan wij vroeger ooit gewenscht hebben gebeurt er

door. Het feit dat de letterkundige fakulteiten van onze hoogescholen achtergebleven zijn bij het leven, is er voor dit onderdeel door aangetoond.

II

Of ik even moedeloos als prof. Land ben en meen dat het ten eeuwigen dage zoo moet zijn? Toch niet. Al weet ik wel dat de *beste* woordvoerders van Nederland geen plaats aan de hoogescholen gehad hebben, toch heb ik te veel eerbied voor vroegere en huidige akademische krachten, dan dat ik van de toekomst niet nog iets hopen zou.

Verscheidene geschriften die ik wenschte te bespreken doen mijn gedachten zich verdringen om dit onderwerp.

En dan eerst het nagelaten werk van Land: *De Wijsbegeerte in de Nederlanden*. Zeker is dit van Lands arbeid geen goed staal. Het is onvoltooid; er zijn bladzijden in opgenomen met in oogenblikken van geestesafwezigheid dwalerig beschreven volzinnen. Maar behalve dit verbrokkelde: ook het samenstel en het weefsel van

het boek komen aan het eigenlijke talent van zijn schrijver niet gelijk. Het samenstel: wonderlijk dat bij dezen omtrent de hoogere waarde van hoogescholen mismoedigen geest, de Hoogeschool zulk een groote plaats inneemt. Is hij mismoedig geworden door het opsommen van zooveel suffe hoogeschool-helden als hier in Nederland aan wijsbegeerte gedaan hebben? Of heeft hij omgekeerd uit tureluurschheid over ons zóó gezegend vaderland zich willen wreken door het wereldkundig maken van hun voorkeuren? Mij dunkt, er is iets als een droevige en welbewuste ironie in de nauwgezetheid waarmee deze man als laatste taak een gedenkteeken metselde voor wie hem voorkwamen altegoed dood te zijn. Hij had niet gehéél gelijk: zijn geest die met een bevriezende nuchterheid de vloeiende verschijnselen tot het krakende rijmkristal verdorren deed van een zeer veel spiegelende waarneming, boette bij dit voorrecht wel grootheid in. Het bevatten van een verschijnsel en zijn ontroering erover verbergen en het vermeesteren in een vorm waaraan het niet vreemd en die toch ons eigen is, is te dikwijls

alleen door geringheid van ontroering mogelijk. En zoo geloof ik dat er ook wel eenige zelfmarteling geweest zal zijn in de zorg waarmee hij zooveel kleine uitingen van vaderlandsche bespiegeling bijeen stelde... Maar gelijk in de hoofdzaak, in het besef van den benauwenden omvang, en de wanhopige middelmatigheid, van akademische wijsgeerigheid, had hij toch wel.

Een enkele plaats in het overigens te eentonig stramien van het boek herinnert mij aan een Land dien ik vroeger wel mocht bewonderen. Het is deze waar hij zegt dat evenals er «zekere processen in het laboratorium zich alleen kunnen voordoen zoolang de stof in een bizonderen toestand van verbroken evenwicht verkeert, die, eens voorbij, misschien nooit terug zal komen, er (zoo), naar het voorkomt, gewichtige veranderingen in den geest van een volk (zijn), die in tijden van gisting gemakkelijk genoeg zijn teweeg te brengen en nagenoeg onmogelijk wanneer het gunstige tijdstip eenmaal is vervlogen". De uitspraak herinnert me aan een andere die ik jaren geleden in zijn *Inleiding tot de Wijsbegeerte* gelezen heb, en waarvan de

zin deze was dat de grootste en klaarste bewustzijnsverschijnselen de uitingen van de grootste geesten zijn. Dat wanneer Shakespere in de diepten van zijn wezen de hoogten en laagten blauwen zag van een nieuwe bewustwording, al helderder zich klarend tot landschappen en steden vol levende, handelende menschen, dat dan werkelijk een bewustzijns-verschijnsel voorhanden was en zich openbaarde waarvoor het de moeite loonde stil te staan. Als zulk een man eens spreken kon! Als hij de werkingen van zijn geestesleven eens wou blootleggen! — Ik herinner mij geen woorden meer, maar ik weet dat ik tien jaar geleden, toen ik ze gelezen heb, naar huis ben gegaan met het gevoel dat Land bij ervaring iets van de diepere lagen van ons bewustzijn wist.

Het is zoo makkelijk te spreken over het Bewustzijn, maar wie voor de landschappen ervan gedroomd en voor zijn afgronden heeft stilgestaan bewaart in zijn spreken iets van dien droom en die huivering.

Indien het waar is dat ook voor Nederland in die jaren iets is gaan ritselen uit ongekende

diepten, indien wij toen, voor het eerst sints hoe lang! meer verwant zijn geworden aan het leven van andere volken, dan hebben wij het recht te verwachten dat daarvan ook bij wetenschappelijke beoefenaars van geestes- en zielsverschijnselen iets blijken zal.

Heeft de heer Jelgersma van hier bedoelde uitingen zoo ver gestaan dat hij voor de verplichting erdoor ontroerd te zijn, niets voelt?

Inderdaad, de heer Jelgersma die een professoraat in zielkunde aan de Leidsche Hoogeschool aanvaard heeft deed dat met een rede die zeer zeker *gevoel* voor ziels- en geestes-verschijnselen in de geringste mate niet toont.

Kent de lezer Dr. G. Jelgerma? Ik geloof dat hij de bescheidenheid zelf is. Plato, Descartes, Spinoza, Kant, »om geen minderen te noemen," schat hij dan ook niet gering, maar hij ziet op hen neer. Als »natuurwetenschappelijk geschoolde mensch" doet hij dat, als een professoraat aanvaardend leeraar in de »pathologische psychologie". Mag ik, om u niet te beleedigen, Hooggeleerde, de schim van professor Land oproepen opdat die over u hoofd het schudde?

Ziet ge, de heer Jelgersma onderwijst ziels- en geestesverschijnselen. Maar dat Kant het zóózeer boven alle andere uitmuntende werk over den menschelijken geest geschreven heeft, zóózeer dat de gedachten van gansch Europa hun architektuur ontvingen van zijn grondslagen, — hij schat het niet gering, maar hij ziet er toch op neer. Dat Plato dáárom ontvankelijke gemoederen schreien doet van bewondering en dankbaarheid omdat van dien menschelijken geest de bewegingen zoo fijn en zoo heerlijk kristalliseerden in zijn saamspraken, — het is hem niet opgegaan. Dat alleen aan Descartes, alleen aan Spinoza al wonderen van ziels- en geestesleven geopenbaard werden, zoodat hen te kennen ook voor den leeraar in van dat leven de verschijnselen wonderen van bewustwording en wetenschap zal dagen doen, — neen, daaraan heeft déze leeraar niet gedacht.

Welk een onnoozelheid! Welk een afwijzing van materiaal dat onschatbaar is. En welk een minachtende afwijzing.

Meent Dr. Jelgersma dat hij gekomen is tot

het leeren van waarnemingen en proeven naar hersen- en zenuw-leven? Mij is het wel. Ook tot het waarnemen en systematiseeren van waarnemingen omtrent wat wij ziel en geest noemen! Ik zal niet met hem twisten over de vraag of dit naar maat noch gewicht meetbare, of dit onderzoek naar wat als iets onstoffelijks benoemd en dus ook begrepen wordt, zich als natuurwetenschap bevatten laat. Ik twist daarover niet: al wat hij waarneemt, al wat hij probeert, moge hij vaststellen en voordragen: maar deze nuttige en schoolsche werkzaamheid had kunnen aanvaard worden zonder dat hij met zulke gevoellooze onwaardigheid zich tegenover dat ontzettende verschijnsel, het menschelijk Bewustzijn had gesteld.

Zeg niet, minder dichterlijk aangelegden die mijn verontwaardiging niet deelen kunt, dat de spreker op dien aanvaardings-dag behoefte aan een oratorische houding had en daarom die van dat »neerzien" koos. De heer Bolland zal het u wel anders bevestigen. Die dag was nauw voorbijgegaan toen die vertegenwoordiger van de wijsbegeerte een debat vroeg over een

soort-gelijke veronachtzaming. Niet over uw wetenschap hebt gij gesproken, zei hij, maar over al dat wat in het menschelijk bewustzijn nooit met waar- en proefneming te bereiken valt, over ziel en geest niet alleen in hun waarneembare wisseling, maar in hun eeuwig Bestaan.

Het valt niet te ontkennen dat Dr. G. Jelgersma met wijsgeerige begrippen zeer slecht beslagen is. Men rilt als men leest van de gewaarwordingen waaruit de geest is opgebouwd, alsof ooit zoo iets bizonders als een gewaarwording het deel kon zijn van iets zoo algemeens als een wetenden geest. Neen, eerst als al het bizondere van de gewaarwording is afgestroopt, levert zij dat algemeene waaruit de geest zijn weten bouwt. En bouwt naar welke regelen? Met welke vastheid! Hoe onfeilbaar trekt ons hier weer dat innerlijk zonder dat voor ons weten geen gewaarwording baat.

De heer Jelgersma hééft geen innerlijk. En hopeloos snuft hij van buiten af aan de geheimzinnige wereld van den door hem te kwader uur benaderden menschegeest.

Onverstaanbaar is het dat iemand die juist

dit eene mist zich genoopt voelt het bij anderen waar te nemen. Hij valt dan ook voortdurend in de zonderlingste verbazingen. Er is een patiënt die slapelooze nachten heeft. Hem plaagt een gedachte die hij niet kwijt kan raken, hij spint haar uit, overweegt voor en tegen, raakt ten slotte innerlijk of met anderen in twistgesprek. »Eigenaardig!" roept, volstrekt verbaasd, onze innerlijk-looze waarnemer. Toch zou men zeggen dat het natuurlijk is. Plato en Shakespere, ge ziet op hen neer, maar ik geloof wel dat ook zij op hun wijs het dwangdenken van uw patiënt hebben afgebeeld.

»Dwangdenken? Zij deden het toch in volkomen vrijheid!" Het veronderstelde antwoord herinnert me nog een punt waarop zijn innerlijk-loosheid onzen waarnemer parten speelt. »Het gevoel van vrijheid is een illusie!" roept hij. Ja, waarde vriend, en dat van onvrijheid ook. Het eerste een van den geest op zich zelf, het tweede een van den geest in de verschijnselen. Eveneens de ondeelbaarheid van den geest, zegt ge. Zeer zeker, maar niet min-

der uw besef van deelbaarheid. Of dacht ge dat ge van een Dubbel-Ik spreken zoudt als ge achter die dubbelheid u niet ook weer een eenheid dacht die maakt dat gij en ik ons over die dubbelheid verstaan?

Ik geloof dat ik te ver zou gaan indien ik deed wat de taak van den heer Bolland was. Hoe ondoordacht dr. Jelgersma zich uit den kring van zijn onderzoek gewaagd heeft aan algemeenere uitingen, zal hieruit duidelijk zijn. Ik wou dat ik zeggen kon dat hij door voorbeelden van zijn onderzoek grooteren indruk had gemaakt.

Want laat ons nu werkelijk voor een oogenblik alle geleerdheid op zij zetten en erkennen dat elk van ons met de klaarheden van zijn Bewustheid en de duisternissen van zijn Onbewuste dagelijks levend, in dit vak mede een arbeider kan zijn. Wat, als dat zoo is, wat beduidt dan een verklaring als deze: dat indrukken omdat zij ons niet bewust worden daarom nog niet waardeloos zijn? Ja, wij weten het nu *ex cathedra;* maar is er een hooggeleerde die meent dat déze waarheden niet het zonder moeite

verworven eigendom zijn van iedereen? Het is weer een van die allerkomiekste naiefheden waarmee alleen iemand uit den hoek kan komen die zelf geen innerlijk heeft, die de grommingen en schemeringen van het Onbewuste niet gedurig in zijn binnenste waarneemt of vermoedt. Weet gij niet dat in Europa, sints het eind van de achtiende eeuw al, oneindig veel literatuur en kunst alleen aan de diepste en fijnste erkentenis van dat waardevol Onbewuste haar ontstaan en beteekenis ontleent?

Niet aan de ervaringen van uw geringe praktijk en de proeven in uw schamele laboratoria, geloof mij, dankt de menschheid haar kennis omtrent déze verschijnselen.

* * *

Naar aanleiding van dr. Jelgersma's rede heb ik ook van prof. Bolland gesproken. Het is hier de plaats (waartoe mij ook het verschijnen van zijn *Roomsche Historie* gelegenheid geeft) iets meer te zeggen over zijn werkzaamheid.

Toen Bolland professor werd was dat voor

mij een hoopvolle gebeurtenis. Een hoogleeraar die niet enkel invloed zou oefenen door een doceerend optreden was sints lang een wensch van me. Het doet mij genoegen te zien dat zelfs prof. Spruyt, tegenover wiens doceerenden professor ik eens den geestdriftigen schetste, nu onlangs in zijn rede over Land de meening uitsprak dat men over de vraag of een van de laatste soort misschien niet de beste was, tenminste disputeeren kan. Zij hebben zijn voorkeur niet, maar Scholten, Fichte, Schelling, en Hegel zijn ook zulke *profeterende* leeraren geweest.

Mag ik hopen dat deze toeschietelijker houding voor een deel aan het optreden van Bolland te danken is?

Velen zullen misschien, als zij alleen mochten zien naar zijn onderwijs, willen toegeven dat Bolland nieuw leven in Leiden ontstoken heeft. Voor een groot aantal studenten, een grooter dan vroeger in zulke zaken belangstelde, is hij een levende verpersoonlijking van de wijsbegeerte. Maar hoe nu, vragen ze, nu Bolland op twee ongewone wijzen van den professoralen zetel het woord voert: ten eerste: in

twistschriften tegen onze roomsche landgenooten, ten tweede: in openlijk debat tegen een nieuwbenoemden ambtgenoot?

Mij komt het voor dat deze nieuwigheden niets verdienen dan toejuiching.

Zeker is het een rustig denkbeeld dat, zooals Land zegt, de hoogescholen alleen zouden ten doel hebben: »dat wat men als de wetenschap van zijn tijdvak beschouwt, conclusies en problemen, verwijzingen en methoden, zóo over te leveren dat de nieuweling het werk zijner vaderen met verstand leert voortzetten." Maar ik geloof dat ik al in die verstandige voortzetting Lands sarkasme proef. Stellig verschijnt die als hij van »den grootst denkbaren zegen" spreekt die onder de romeinsche heerschappij de hoogescholen moesten aanbrengen door »staatsambtenaren opteleiden en ordelievende leden der hoogere standen, die aan het rijk bestendigheid zouden verzekeren." Of de spot ook tegen onze hollandsche uiniversiteiten ging?

Al te zeer toch is het denkbeeld dat de Hoogeschool niets is dan een verzameling van vakscholen al doorgedrongen. Letterkunde, ge-

schiedenis, wijsbegeerte worden er onderwezen in die doode nuttigheids-gedachte die voor *die* vakken ongetwijfeld nootlottig gebleken is. Is dit voorkeur? Of gelooft niet menigeen met mij dat het machteloosheid is? — Of is het niet waar dat de hevigste voorstanders van de vakscholeninrichting — wij zagen het pas aan Dr. Jelgersma — dat die ook en die het meest in plechtige oogenblikken het paradepaard van de Wetenschap optuigen en orakelen voor de menigte over de hoogheid en heerlijkheid van hun ambt? Mij dunkt ook bij hen is onbewust de meening aanwezig dat de hoogeschool wel degelijk de burcht moet zijn waar wapenen van beschaving bewaard, het tournooi-veld waar ze beproefd, de toren vanwaar ze geworpen worden. Ook zij zouden niet durven verklaren dat alleen de gangbaarheid beslissen moet welke munt van waarheid men er zal stempelen. Ook zij zouden de geschiedenis niet durven oproepen om te getuigen dat de hoogescholen altijd van zúlke tamheid zijn geweest. Land — in het motto dat ik aan hem ontleende — heeft te veel beweerd. Of hij het deed om te prik-

kelen tot tegenspraak? — Want wat is het werkelijk dat Bolland, zijn opvolger, heeft ingevoerd? Wat anders dan het historisch bekende gegeven dat debatten weerklonken door de gehoorzalen, dat Europa daverde van professorale twistschriften. Vrees niet, dit hoorende, dat Leiden aan het zinken is. Het levens-teeken van Leiden is daar.

Prof. Bolland — in zijn *Roomsche Historie* — roept ook zijn collega's op schatten van geestelijke winst te verdedigen waar ze belaagd worden. Ik geloof niet dat velen zullen gehoor geven. Maar dat hoeft ook niet. Ieder heeft zijn eigen strijd, en Bolland staat voor den zijnen. Als men dan ook maar den strijd in zijn nabijheid niet vreest. Wat Bolland wenscht dat de Hoogeschool zijn zal, een parlement van wetenschap, een kansel van overtuigingen, dat zal niet de dood van de hoogescholen maar de voorwaarde van hun leven in dezen tijd van strijd zijn, en geen wijs hoogleeraar zal deze openheid van spraak en weerspraak voorbedachtelijk tegenstaan.

* * *

Een laatste verschijnsel dat ik in dit verband tenminste noemen wil is Dr. Kuyper's boek over het Calvinisme. Het is of in de gedachte daaraan al mijn gedachten samenkomen. Hier is een hoogleeraar, die zelf zijn hoogeschool is, en tegelijk de vertegenwoordiger van een geestelijke beweging. Tevens zie ik dat wat hier zoo volkomen optreedt het merkteeken heeft van het voorafgaand geslacht. Een wijdvertakt historisch gebeuren is hier saamgevat en verstelseld en tot voorbeeld gesteld ter bereiking. Deze geestelijke arbeid, laatste krachtsinspanning van het Calvinisme na een bestaan van eeuwen, werd het levenswerk van Dr. Kuyper. Beheerder en regelaar van geestelijke en maatschappelijke krachten, eer dan vrome of geloovige, schiep hij midden in de wereld zich een eenheid, waarin hij geloofde en waarbij hij vrede vond. Zwaar zou het zijn de tallooze elementen van innerlijk en uiterlijk leven te wegen die hij beproefd heeft, die hij ontleende aan het heele moderne europeesche gedachteleven om ze te doen voegen in het Calvinistische. Het eigenaardige is dat deze man van nieuwer-

wetsche staatkunde en wetenschap — deze man van de wereld zei ik haast — niet rusten kon voor hij een Calvinisme geschapen had dat als gelijke staan kon naast de groote geestelijke machten van zijn tijd. Het is een schepping die tot de bewonderenswaardigste van haar tijd en land zal gerekend worden. Een schepping evenwel die, naar het mij voorkomt, in dien tijd haar grens gevonden heeft.

Hier is het niet de plaats die grens aan te wijzen. Aan te toonen namelijk hoe het geheele aandoeningsleven dat door het geestelijk stelsel van het Calvinisme gedekt kon worden, zich in nieuwe levende vormen is beginnen uit te spreken. Met het omslaan van dezelfde gevoelssoort naar nieuwe belichaming ontgaat iedere tijdelijke schepping, of ze staat, stelsel of kerk is, haar bestaan.

Niemand intusschen die dit beter zal gevoeld hebben dan Dr. Kuyper zelf. Het Calvinisme nu het in zijn schepping vast bestand gekregen heeft stelt hij niet alleen tegen de nieuwe machten die het leven vervormen, maar naast zijn ouden vijand de Katholieke Kerk. Tegen

de nieuwe — dit was van nature zoo; en hoe ook vertrouwd met nieuwere denkbeelden: evenmin als in Bilderdijk, in velen deele zijn voorganger, kan in Kuyper het gevoel aanwezig zijn dat in de middelaarlooze liefde tot het leven — en dit is die hoogere levensdrang uit het Calvinisme voortgekomen en de plaats van het Calvinisme innemend — een heiligheid en heerlijkheid besloten zijn, krachtiger dan ooit door het Calvinisme werden geopenbaard. Tegen het nieuwe dus: maar ook naast de Katholieke Kerk. Van Kuyper was het woord dat Leiden aan het zinken is, naar aanleiding van Bollands strijd tegen Schaepman. Naast de Katholieke Kerk, hoe vreemd en onwaardig dit een strijder als Bolland schijnen mag. Naast het Romanisme het Calvinisme, niet uit innerlijke verwantschap maar als samen de vertegenwoordigers van het doorleefde Europeesche Christendom.

Andere toestanden, andere graden van ontwikkeling. In de Transvaal moge een volk, dat geheel ons hopen heeft, ook nu nog een kracht van Calvinisme zijn, in Europa is zijn ontwik-

keling voltooid. Wat het ons nalaat is die volkomenheid. Wij, van den nieuwen tijd, die voor onze overtuigingen de toekomst verwachten van Europa, zien in de geslotenheid van zijn historische, religieuse, wijsgeerige, estetische en etische denkbeelden, in geheel die Geestelijke Beweging die in een Hoogeschool te zamen komt, een voorbeeld van hoe het verbond tusschen die beiden moet zijn.

1899.

OUDEJAARSAVOND

Het eerste jaar van de nieuwe eeuw zal vannacht geëindigd zijn, en niet anders dan bij den uitgang van de oude gaan onze gedachten naar de wereldstreek waar de weeën van een volks-wording voortduren. Want dit, en niets anders, is het: in den schoot van aarde en hemel, van lot en leven, is zulk een kind voldragen dat een natie heet, en zoomin gij den bodem en de zon en de geschiedenis en de lotgevallen van Afrika dooden kunt en ongedaan kunt maken, zoomin zult gij erin slagen de geboorte te beletten van dit schepsel dat zij hebben voortgebracht.

De volken zijn de ware godenkinderen. De krachten van natuur en leven hebben in zulk een mate tot hun ontstaan medegewerkt, dat geen opzet van menschen hen dooden kan. De groei van eeuwen is in hen: wat wilt gij

ertegen met uw menschenmacht van één leeftijd? De donkere ernst van den Chaos is in hun harten en de door geen indrukken afgeleide onverzettelijkheid van het leven dat baren wil, werkt door hen. Wat verwacht gij daarnevens van uw blijmoedige luchthartigheid en van vermogens versnipperd naar duizend doelen? Zij zijn niet alleen: niet verlaten door de natuur, die in hen juist zich uitstort, niet los van de aarde, die door hen juist beploegd wordt, niet los van eigen leden, daar almeer, nu in den een, dan in den ander, het besef ontwaakt van saamhoorigheid, los van verleden, heden noch toekomst, omdat al die drie voor hen nog even bindend zijn. En gij? — Die uw nevelen verlaat voor de hitte en barheid van dat vreemde werelddeel, die niet ploegen maar wel oogsten wilt, die van niet één van uw huurlingen verwachten kunt dat hij zich anders aan u gebonden voelt dan door straf en belooning, die uw verleden vergeten hebt, wien het heden onzeker is, en die geen andere toekomst hebt overgehouden dan deze: dat elk een goed heenkomen zoekt uit uw ondergang. Want dit is het beeld

dat het groote volk nu vertoont naast het kleine: rijken zorgend voor de vermeerdering van hun eigen rijkdom, armen aangejaagd en opgezweept door vrees voor straf en lust naar belooning, regeerenden geplaatst voor de keus tusschen zekeren ondergang bij werkeloosheid en de kans op vreeselijker ondergang door het waagstuk van een krijg die een moord is, een geheele natie, zich gevoelende in de koorts van een langs afgronden verdwaalde en vreezende voor eigen nuchterheid. Dit is het groote volk, en zie daarnaast het kleine. Zonder kinderen, omdat ze vermoord zijn, zonder vrouwen omdat ze geroofd zijn, geslonken in aantal door sneuveling, moord of gevangenschap, — maar, hoe klein van tal, sterk en ontembaar, en meesters van het land dat de blokhuizen van hun aanvallers omringt.

Ik wil het einde van het jaar vieren met het boekje van »een oprechte Afrikaander." »Mijn commando- en guerilla-commando-leven door D. S. van Warmelo."

Wat is het dat ons eruit tegenwaait? Een geur als van droge boschblaren, hoefgeklop uit

de verte over een eindelooze heide, de heldere stilte van een ijlen hemel, geknetter van dor hout op het vuur geworpen, de klik-klak van een geweerhaan die wordt in rust gezet? Welke beelden het boek ook oproept, ze zijn alle van dezelfde orde, alle van dit getemperd, van dit sterkend vermogen op zintuig en zenuw, alle voller van zin dan van ontroering, alle meer daad dan woord.

Er is hier, zouden we zeggen, niets voor den nieuweren europeeschen mensch.

Waaraan wij lijden is onze onmatigheid. Onze veel te groote gevoeligheid voor indrukken, onze te teugellooze opgewondenheid, ons onbegrijpelijke neerslachtig zijn. En, in onze daden, laksheid en hevigheid. Zie daartegenover, in dit boek, de kortheid van iederen indruk. Vroolijk, ontroerend of pijnlijk, treft hij snel en juist, maar weerhouden als de doffe schok van een kogel die in hard hout smoort. Zie de kalme gestadigheid van de stemming die vast als een helder vlak de donkerder schaduwen van vermoeidheid, leed en teleurstelling in stilte door zich heen voelt gaan, maar altijd

dezelfde blijft. Neem waar hoe de heldhaftigste daden het voorkomen van alledaagsche gebeurdheden krijgen, en de meest gewone niet worden voorbijgegaan zonder een geweten dat ons kleingeestig lijkt.

Wanneer ik van al het persoonlijke afzie, dan treffen mij in dit werk — evenals in dat andere klassieke geschrift: »Een Eeuw van Onrecht", evenals in al de geschiedenissen van het Boeren-volk en in zoo menig aandoenlijk verhaal van hun lotgevallen en lijden — deze drie grondtrekken: geweten, kordaatheid, lijdzaamheid. Wat zij wagen durven is even verbazend als wat zij kunnen dragen, en nog verbazender dan beide is het geweten waarmee zij zich rekenschap geven van wat zij moeten en mogen. Het verslag van de laatste zitting van den Vrijstaatschen Volksraad te Bloemfontein, toen allen, ook die tegen het verbond met de Transvaal geweest waren, ook die van den oorlog niets dan slechts verwachtten voor hun vaderland, allen zonder één uitzondering stemden vóór het deelnemen aan den oorlog, *omdat* het verbond met de Transvaal bestond

en de verplichting tot deelneming daarbij was uitgesproken, — dit verslag dat als een monument van geweten verdiende te worden uitgebeiteld in de vergaderzalen van onze Europeesche Parlementen, was maar een gemeenschappelijk en in 't oog vallend teeken van die eigenschap die bij enkelingen en in groepen van Afrikaanders voortdurend zichtbaar wordt. En hun kordaatheid? Huiselijk verzinnebeeld door die Boerenvrouw — de moeder van president Steijn, zegt men — die zich neerzette op het gesmokkelde buskruit en er haar rokken over uitbreidde, zóó dicht bij het vuur dat geen van de onderzoekende soldaten op de gedachte kwam dat het dáár kon zijn, — is zij dezelfde die hen altijd weer weg deed trekken van Engelsche wetten en beschaving, leeuwen en wilden tegemoet. Maar hun lijdzaamheid was die welke een eeuw van onrecht duldde, en die de moeders de harten van hun ongeborenen voeden deed met de hoop op een toekomst waarin ze een groot en vrij volk zouden zijn.

Lijdzaamheid — ze hebben ze wel noodig

in hun kampen, de moeders van de gestorvenen.

Er zijn, in dit boek, van die drie grondtrekken menigvuldige voorbeelden.

Laat ons eerlijk zijn en bekennen dat de bladzijden waarin het vraagstuk van het breken van den neutraliteitseed behandeld wordt ons deden glimlachen. Welk een overbodige teerheid van geweten, dachten we. Maar wat is schooner: de wereldwijze geest die die teerheid overbodig noemt, of die teerheid zelf? Wat is wenschelijker: een maatschappij waarin ze een hinder is, of eene waarin zij natuurlijk schijnt? En nu moge het waar zijn dat het wikken en wegen van dergelijke vraagstukken een theologischen geest bewijst — den geest die ook hier vroeger voorbeschikking en uitverkiezing onderwerp van gesprek deed worden op markt en in trekschuit — is die geest zelf niet het teeken van een ernst die het voor en tegen van geen levenswaarheid ondoordacht wil voorbij doen gaan?

Ziehier de bladzijden waarvan sprake is:

»De Rustenburgers, die reeds bijna alle de wapens afgelegd en den eed van neutraliteit

gezworen hadden, kregen weder moed bij het zien van het groote commando van De la Rey en sloten zich eenparig bij ons aan. Hieruit leerden wij een grove karakterfout van onze menschen, dat zij zonder eenige gewetenswroeging eerst den eed van getrouwheid, die hen aan hun eigen land bond, en daarna den neutraliteitseed braken, terwijl het kontrakt, dat zij met den vijand gesloten hadden, door dezen toch in elk bijzonder geval nog niet geschonden was. Zij werden er door ons eenigszins toe gedwongen om de wapens weder op te nemen, want wij namen de geweren en paarden van degenen, die zich suspitieus gedroegen of zich onwillig betoonden, weg, en bestempelden hen met den naam van verraders, doch de meesten sloten zich uit eigen beweging bij ons aan.

»Ter hunner verschooning hebben enkele eedschenders het Jezuïtisch argument aangebracht dat zij bij het afleggen van den neutraliteitseed het in hun hart niet gemeend of de eeds-formule opzettelijk verdraaid hadden. Bij eene beoordeeling van het gedrag dergenen,

die vooral later den neutraliteitseed gebroken hebben, diene men echter ter verontschuldiging van velen vooral in het oog te houden, dat ook de vijand zijnerzijds zich veelal aan het contrakt van een neutraliteitseed niet hield, waardoor de andere partij gerechtigd was, om het contrakt als verbroken te beschouwen. Verder was immers, volgens W. F. Stead, het afpersen van den neutraliteitseed in ons geval in strijd met de Genève-conventie.

»Doch de kwestie is te netelig dan dat ik mij bevoegd zou achten, om er een uitgebreide kritiek over te geven."

Men ziet hoever deze schrijver af is van het woord waarmee wij ons de heele bespreking bespaard zouden hebben: *à la guerre comme à la guerre.* Het is waar dat dit woord de opheffing van alle fijnere onderscheidingen van het geweten zeggen wil.

»Hier — op de plaats van Mr. Brown aan de Wilgerivier — begonnen wij voor 't eerst draadpalen als vuurmaakgoed te gebruiken. Ik herinner mij nog goed, toen commandant Kemp ons verlof gaf, om palen uit te trekken,

hoe wij wachtten totdat het donker was, en hoe wij op onzen weg naar de palen er gedurig over spraken, hoe jammer het toch was, doch hoe noodzakelijk, en dat wij sinds dien tijd over onze bezwaren op dat punt heen waren."

Dit was in den tijd van hun grootste ellende toen zij met weinig dekking en nog minder voedsel de nachten op den natten grond doorbrachten. De draadpalen van de omrasteringen waren noodig opdat het vee zich niet verloopen zou, maar de eigenaars van dat vee waren burgers, die gehouden waren de commando's met alles van dienst te zijn. Voorwaar, fijne onderscheidingen van het geweten die hier deden aarzelen.

Een volk bestudeert men het best in zijn goede maar niet geniale enkelingen. Van genialiteit is er bij dezen schrijver geen spoor, maar hij heeft en belijdt de eigenschappen, die in zijn land voor deugden doorgaan. Wanneer hij ons dus verhaalt met welke tevredenheid hij en zijn strijdmakkers aan den bekenden aanval op Platrand bij Ladysmith *niet* deelnamen,

doet hij dat zeker niet in de hoop door ons bewonderd te worden, maar hij onthult ons den aard van het volk dat deze tevredenheid niet misprijst. Daarin, dat hij het zonder erg vertelt ligt de zekerheid, dat zijn omgeving het goed of ten minste natuurlijk vond.

»In dien tijd gevoelden wij ons nog eenigszins bedrukt, wanneer er een gevecht ophanden was. Toen wij eenigen tijd na onzen aanval op de Rooirandjes west van Ladysmith trokken, om Platrand aan te vallen, gevoelden wij ons volstrekt niet op ons gemak, ofschoon wij vrijwillig gingen. Wel was het een heerlijke rit in den donker, bijna aldoor in vliegenden galop, maar toen wij, bij Platrand gekomen, bevonden, dat het beloofde aantal manschappen er niet was, reden wij van daar weg, heel tevreden dat wij den aanval niet gewaagd hadden. Wij hadden ons immers voorgenomen, om een herhaling van het gebeurde bij de Rooirandjes te voorkomen."

Het gebeurde bij de Rooirandjes was een door de schuld van de aanvoerders al vooruit bedorven onderneming, waarbij de burgers

noodeloos aan groot levensgevaar hadden blootgestaan. Het is de bescheidenheid van den schrijver, die door zijn »In dien tijd" den schijn niet tegengaat alsof de bedruktheid waarvan hij spreekt aan ongewoonte te wijten was, maar de herhaalde verwijzing naar de Rooirandjes zegt zijn meening duidelijk. En nog duidelijker een volzin, die op de voorafgaande bladzij staat en die op menig vroeger bezwaar tegen de leiding het slotwoord is: »Het was opmerkelijk, dat de burgers van een flinken generaal moedig streden, en die van een slechten of onbekwamen zeer zwak werk deden."De zaak is dat wij hier weer een uiting waarnemen van dat geweten dat fijner dan het onze is: geen denkend wezen dat zich rekenschap geeft van zijn daden, volgt blindelings een onbetrouwbaren. Wij hebben hier een man in wien de liefde voor zijn land en de persoonlijke dapperheid zeker zoo sterk ontwikkeld zijn als wij van eenig soldaat kunnen verwachten: toch weigert hij te vechten onder een aanvoerder dien hij niet vertrouwen kan. Wanneer onze predikanten en beroeps-

strijders in de Tweede Kamer verlangen, dat wij onze zonen met liefde zullen doen opleiden tot soldaten, dan vergeten zij, dat alleen domheid of geweld iemand er toe brengen kan te vechten in een leger, dat alleen al door zijn inrichting geen waarborgen biedt van betrouwbaarheid. Zij zouden het lafhartigheid noemen, dat wegrijden van die burgers: ik noem het, zoo niet een deugd in dit bizondere geval dat ik niet kan beoordeelen, dan toch gevolg van een deugd: van het geweten dat zich van de verantwoordelijkheid voor eigen leven niet ontslagen rekent, zoolang niet een aanvoerder tegenwoordig is aan wien men met vol vertrouwen die verantwoordelijkheid overdraagt. Dat zijn bedruktheid geen vrees was, en minder nog dan hij het doet voorkomen de schuwheid van den nieuweling, blijkt ten overvloede juist uit dat gevecht bij de Rooirandjes: »zeer gewillig" waren de burgers die aan te vallen, maar de leiding, Generaal Erasmus of Veldkornet Zeederberg, was oorzaak dat zij kwamen toen de kans op een stormloop verkeken was. Niet persoonlijke vreesachtigheid, niet tijdelijke

schuchterheid is het, die ons hier zichtbaar wordt, maar de algemeene trek van een geweten-volle terughouding, die ook veel later zelfs, en onder een uitmuntend aanvoerder — bij Kaalfontein-station onder generaal Beyers — de besten van de burgers noode deed overgaan tot een aanval, die duidelijk ondoenlijk bleek.

Geweten. Vertrouwen. Ik kan niet helpen te denken, dat wij hier onder Calvinisten zijn, en hoe anders de ware werkelijkheid er uitziet dan ze ons door nederlandsche Calvinisten wordt voorgesteld. De Overheid is door God ingesteld, zeggen de mannen van het Calvinistische Staatsrecht. »De Boer is wonderlijk ongehoorzaam aan zijn overheden," glimlacht deze Transvaler. En in de heele geschiedenis van het Boerenvolk blijkt het, dat alleen het vertrouwen in den persoon van den leider deze Calvinisten van de verantwoordelijkheid tegenover hun eigen geweten ontslaat. Antwoord hierop niet met scherpzinnigheden. Het feit is dat de levende machten van geweten en vertrouwen de menschen sterk maken en saambinden, maar dat alleen de geweten-loozen van blinde ge-

hoorzaamheid weten en alleen slechte overheden de benaming behoeven: door God ingesteld. Niet Calvinistisch, want de kracht van het Calvinisme is het geweten, maar Katholiek en dogmatisch is het de heiligheid aan het ambt te hechten en niet aan zijn drager, priesterlijk-katholiek omdat het eenerzijds het afgetrokken bedenksel van een persoonlooze Overheid, andererzijds de leege huls van een mensch ontdaan van zijn geweten, gelding geeft. De Calvinisten hebben altijd gewurmd met die Overheid, die zij niet dorsten loslaten, maar hun wezenlijke kracht, de onbedwingbaarheid van het geweten, brak door tot oproer of revolutie als het noodig was, en zoo bracht de natuur de leer wel weer in evenwicht. Maar die leer *was* een rest van het Katholicisme, en dat onze nieuwere Calvinisten dat niet hebben ingezien, maar de Overheid door God ingesteld, tot een hoeksteen van hun hedendaagsche Staatsrecht gemaakt hebben, dat heeft hen met vrijen wil weer doen terugtreden tot een afdeeling van de algemeene Katholieke Kerk.

Zijn dit overwegingen op Oudejaarsavond? —

Ja, want ook van den staat van ons eigen land is er reden dat wij ons rekenschap geven. De geheele groei van het geestelijk leven na 1830 was hier zoowel als elders in Europa een bewust doen uitspruiten van de wortels van vroeger volksleven. Regentenpartij en Calvinisme waren hier de duidelijkst-zichtbare. De eene, met de kracht van handel en wetenschap, werd het Liberalisme, de andere trachtte uit te groeien tegen dien vijand met de kracht van het kleinere volk. Beiden, omdat zij niet groeiden zonder het voorbeeld van vroegere toestanden, brachten in leer wat vroeger leven was. Zij werden dogmatische partijen. En terwijl de eerste een ontwikkeling in vrijen weerstrijd nastreefde, zonder de verzachting die een krachtig en gemoedelijk ras erin had aangebracht, vormde de tweede een stelsel van godsdienstig en vaderlandsch bestaan, dat ook de fouten van het vroegere in bindende formuleering bracht. Want daar kwam bij: veel minder dan de Liberalen werden de Calvinisten geroepen tot zaken van grooten omvang. Veel meer dan deze moesten zij zich sterken aan een stelsel. Natuurlijk dat

hun voormannen menschen van bij uitstek verstandelijk leven, intellectualisten, moesten zijn. Zulk een was Dr. Kuyper, een man van onderscheidend verstand, meer dan van warm gemoed, en die de vormer en leider werd van een staatspartij. Katholiek, en nadrukkelijk geformuleerd voortaan, was Groen's beginsel van Staatsrecht, dat zeker scherp tegen het Liberale overstond, èn — dat een brug bood naar de Katholieke partij. Want ook die, vroeger teruggedrongen, werd voor den nieuwen Staat van beteekenis. Katholieke neigingen — in Bilderdijk al duidelijk — vonden in Kuyper den man, die ze omzette in daad. Een verbond tusschen Katholieken en Calvinisten, lang door hem voorbereid, moest volgen, en — hoe zeer zijn persoonlijkheid de overigen nog een tijd beheerschen moge — het Calvinisme heeft zich daarmee aan het Katholicisme onderschikt.

Is het niet begrijpelijk, dat ik mij zoo geheel thuis voel bij de vroomheid van de Afrikaanders, en zoo vreemd onder onze nieuwere Calvinisten? Dit intellectualisme dat alles verstelseld heeft, dat veel meer nog dan het Liberalisme een

gewrocht van het verstand is, — dat met de werkelijkheid van den gewetenvollen mensch evenmin rekening houdt als het Liberalisme met die van den minder-bedeelden, — dat zelfs als tegelijk en op denzelfden bodem van vroegere volksidealen opgewassen groep met dat Liberalisme meer verwant blijkt dan het weten wou, beiden kinderen van eenzelfde tijdperk van ontwikkeling, — en dat den faillieten boedel ervan overneemt en de zaken voortzet zonder merkbare verandering, ja de algemeene beginselen van het vroeger geslacht op *zijn* beurt, en met frissche kracht, gelding verschaft, — dit Katholiek-Calvinistisch-Liberaal intellectualisme dat voor de werkelijkheid van mensch en wereld geen gevoel meer heeft, — is het wonderlijk dat ik mij dáár niet verwant meê voel?

Zij, vromen? Zij, geloovigen? Geloovigen in hun zondige stelsel ja, maar niet in de eeuwige en schoone waarheden, die Jezus en alle dichters en wijzen leerden, en die ook zonder leering ons toe zouden stralen uit de heerlijkheid van het Heelal. De Vrije Mensch, verantwoor-

delijk aan zijn geweten, het doordringende vertrouwen dat menschen bindt aan elkander, — kinderlijke volken vinden ze en het hart van alle volken verlangt er naar. Maar hooren tot hún geloof die schoonheden? Integendeel: nadrukkelijk streken zij ze weg uit hun Staatsrecht. *Hun* geloof vergt een persoonlooze Overheid, tot meerder blinking »door God ingesteld," — hún geloof vraagt den gewetenloozen, den pop die in staat en leger gehoorzaamt tegen zijn ziel en zaligheid in. *On*geloovigen aan die goede en groote waarheden noem ik hen. Maar vroomheid is geloof in de heerlijkheid van het leven, vroomheid is werkelijkheid, vroomheid is het Geweten dat sterk en het Vertrouwen dat onoverwinnelijk maakt.

De avond gaat voort en ik zoek weer mijn onderwerp. Een ander teeken van dat geweten zie ik in de eerlijkheid. Het is diezelfde verbluffende eerlijkheid, die in het begin van den oorlog de Boeren-berichten de eenig-betrouwbare maakte, het tegendeel van dien ambtelijken leugen, die in Europa de pasmunt van de goevernementen is. Het is een eerlijkheid, die

niet grootspreekt, niet onder de verheffing van groote daden, — die niet verbloemt, ook niet het beschamendste.

»Het ontzet van Ladysmith vond op 27 Februari plaats, Amajuba-dag, de dag die op onze kalenders als een Feestdag met roode letters was aangeduid. Negentien jaar lang had onze vijand gewenscht, om de herinnering, aan dien dag verbonden, uit te wisschen, en hij heeft dat schitterend en venijnig gedaan. Sedert dien tijd zijn wij vernederd en verkleineerd geworden. Onze val was groot. Voor het eerst was er een algemeene paniek. De twee Republieken die, daartoe geforceerd, het gewaagd hadden, om een machtig rijk den oorlog aan te doen, voelden zich onder den zwaren slag wankelen."

Juist na dezen tijd komen, en niet alleen in dit boek, de schoonste voorbeelden van Kordaatheid.

Kordaatheid is niet moed: het is een wijze van optreden, die evenzeer getuigt van zelfvertrouwen als van bedachtzaamheid. Moedig zijn de ijdelen en aangehitsten, slaven van hun

driften of van anderen, dikwijls ook: kordaat zijn de onafhankelijken.

Kordaat was het doen van die zeven — waaronder ook onze schrijver — die in het gevecht bij Selikatsnek door de gelukkigste vereeniging van stoutmoedigheid en overleg erin slaagden den vijand in den rug te komen en hem noodzaakten zich over te geven. Voorzichtig wagende hadden zij hun post aan een uitersten vleugel verlaten en waren de vijandelijke hoofdmacht dichter dan iemand nabij gekomen. Achter de rotsblokken waarlangs zij wilden omtrekken scholen nog altijd vijanden.

»Wij konden den vijand op het witte kopje nu van veel nader beschieten, maar nog niet in den rug. Daarvoor moesten wij de volgende positie nemen, een rif, dat ongeveer tachtig treê verder, evenwijdig aan het rif waar wij ons tegen aan bevonden en aan een laatste rif op de helling, naar het kopje liep. Doch die positie konden we niet nemen wijl onze kanonnen van uit de vlakte, schuin achter ons aan onze linkerhand, bom op bom daarop wierpen, zoodat de klippen in de lucht vlogen.

Daarbij liepen wij het gevaar van door onze vrienden voor khaki's aangezien te worden, daar niemand van onze beweging wist. Daarom zond de kapitein een rapport naar beneden, dat de kanonnen op moesten houden met die positie te• bombardeeren daar wij die nemen wilden.

»Middelerwijl bleven wij naar het kopje schieten en schoot khaki naar ons.

»Ten einde de khaki's van achter de rotsblokken uit te krijgen, liep iemand zoo hard hij kon naar een groote klip in hun nabijheid en legde op hen aan. Dan gooiden sommigen hun geweren weg en staken de handen in de lucht, anderen gaven zich meer bedaard over. Zoo liet hij somtijds vijf à zes zich overgeven zonder dat zij een schot op hem losten. Alleen van het witte kopje kwam er dan een hagelbui kogels, maar doordat hij zich snel en onverwacht bewoog, hadden zij geen goed mikpunt op hem. Een van de khaki's zei toen hij zich overgaf: »It is better to surrender than to be a dead man!" Een ander: »Just fancy! in the hands of the Boers, I wonder what poor mother 'll say."

»Intusschen hadden de kanonniers het rapport van den kapitein ontvangen en hielden op met het rif te bombardeeren, dat wij wilden bestormen. En daar het laat begon te worden en er niets anders op was, liep een onzer zoo hard hij kon voorwaarts, van elke kleine dekking gebruik makende, terwijl de rest op het witte kopje bleef schieten, om den vijand, in het vuren dat hij op hem richtte, te hinderen. Achter dit rif waren niet.vele khaki's en zij vuurden ook niet op hem. Bij tusschenpoozen volgde de rest hem nu, terwijl die welke op het rif aankwamen, weer naar het witte kopje vuurden, ten einde de anderen te dekken. De weinige khaki's die zich bij dit rif overgaven, lieten wij, na ze ontwapend te hebben, zich achter de klippen voor de kogels van hun vrienden verschuilen.

»Van deze positie konden wij den vijand nu op het kopje in den rug zien.

»De zon nijgt zich ten onder en als de vijand nu niet tot overgave gedwongen wordt, zal hij in het donker ontvluchten. Er is nog een positie, het laatste rif, waarheen de meesten van

den vijand zich van de positie die nu in ons bezit is, teruggetrokken hebben, die noodzakelijk genomen moet worden. Een onzer laat derhalve de zes anderen salvo's naar het kopje maken en loopt zoo hard hij kan naar een klip, die op een afstand van 25 treê voor hem, ongeveer halverwege naar het laatste rif, ligt. Maar nu schieten de vijand van het kopje en onze eigene burgers onder commandant Coetzee, die hem van een van de schouders van den berg voor retireerenden khaki aanzien, zoo vinnig op hem, dat het hem een verlichting is als hij bij de klip aankomt, waar hij zich zoo stil mogelijk houdt met den blik op het rif gevestigd, aan welken kant hij bloot ligt. Het is een kritiek oogenblik.

»Gelukkig hoort hij terstond een van de zes makkers, genaamd Von Zulch, uitroepen: »Oh! the white flag! Holloa! The white flag! en ziet hem naar beneden stappen. Nog een oogenblik blijft hij liggen, om zich van het feit te overtuigen, en gaat dan kalm naar het laatste rif, waar vele khaki's zich overgeven, met wie hij zich naar beneden begeeft."

Indien het er mij om te doen geweest was dit tafreel in al zijn verscheidenheid te doen uitkomen, zou ik niet verzuimd hebben de schertsen tegen de zich nog verbergende khaki's, het sterven van luitenant Pilkington, den ammunitiewagen met de prachtige paarden die in het enge pad niet draaien konden, en meer boeiende bizonderheden aan te halen, maar voorbeelden van gelukkige schildering geef ik later nog en ter teekening van de kordaatheid is het overgeschrevene voldoende.

Van wie anders, niet waar, dan van vrije mannen kan men zulk een onafhankelijke strijdvoering verwachten? Van wie anders dan van geweten-vollen zulk een doordachte saamwerking?

Een beminnelijk beeld is het, in dit boek, waaruit ons de Lijdzaamheid toelacht van het Boerenvolk.

»Zoodra wij bij een »uitspanplek" arriveerden, moest de een haastig hout zoeken en vuur maken, de ander water halen en een derde de kleine werkjes doen. Het was de gewone strijd om het bestaan; wie het vlugst bij de

hand was, kreeg het beste hapje, want hout was op het Hoogeveld, waar wij ons thans bevonden, schaarsch, en het water werd door de eerste halers troebel gemaakt. Wanneer de zon warm was, maakten wij met behulp van onze geweren en kombaarzen een beschutting. Ons maal was eenvoudig, bestaande uit mieliepap en vleesch; 's morgens, 's middags en 's avonds, somtijds weken lang zonder zout. Koffie maakten wij zelf van gerst of koren of iets dergelijks, door het graan eerst te branden en dan met een koffiemolen fijn te malen. Wij hebben in den oorlog allerhande soorten koffiie leeren drinken: gersten-, koren-, haver-, patatte-, mielie-, en zelfs perziken-koffie. Aan deze eenvoudige leefwijze werden wij zoo gewoon dat onze behoeften zeer gering werden. Zelfs het gemis van suiker gevoelden wij niet meer. En wij bleven er gezond en sterk onder.

»In kleine klompjes lagen wij bij de vuren tegen onze zadels aan, en verkeerden in een betere stemming, wanneer onze vermoeide lichamen de noodige rust en versterking genoten hadden.

»Wanneer wij op een plaats of elders onder de boomen gelegerd waren, maakten wij een schilderachtige vertooning, zooals wij daar op ons idyllisch gemak, met een bestoven, beduimeld boekje in de hand, rondlagen, terwijl sommigen, rondom de vuren staande, nu en dan een stukje hout onder de kookpotten legden of anderen weer met de punt van een zakmes de maden uit de biltongen stonden weg te pikken, die voor het drogen opgehangen waren.

»Een enkele regenbui had op ons geen nadeelig effekt, want wij waren er gewoon aan, dat onze kleeren aan ons lijf droog werden. Menschen die zich, als wij, dag en nacht in de open lucht bewegen, worden door de natuur zacht bejegend.

»Wanneer de zonneschijn niet spoedig op den regen volgde, leverden wij een droevig schouwspel op, met onze druipnatte kleeren, en terwijl wij te paard wel eens een krachtige vertooning maakten, leken wij nu zoo min en zoo verachtelijk in den modder. Doch niemand uwer, mijne lezers, denke, dat wij er meesmuilend onder waren, of dat wij ons beklagens-

waardig waanden, of als lafhartigen, met een lang gezicht ons zelve gingen zitten bejammeren. Bespaart uwe sympathie en uw medelijden tot later, wanneer ik u een beschrijving zal geven van den toestand, waarin weerlooze, onschuldige vrouwen verkeerd hebben. Er heerschte onder ons een opgeruimde geest, zoolang wij niet door overspanning uitgeput werden.

»Het meeste werd geleden gedurende de lange nachten, wanneer wij om de eene of andere reden niet konden slapen, maar dan in stilte, door burgers die zich bezorgd maakten over het welzijn van vrouw en kinders. Wanneer wij ons na een lange trek in den avond, te vermoeid om kost klaar te maken, tegen onze zadels neervlijden, sliepen wij weldra rustig in en hadden den tijd niet om de gedachten te laten gaan. Doch wanneer de vijand ons niet kort op de hielen zat, lag menigeen, gedurende de lange, slapelooze uren van den nacht, tegen de sterren, of den bewolkten hemel aan te staren. O! in welken zielstoestand? Geen wonder dan, dat menig bejaarde burger bij den dag grijzer werd."

En dit waren de burgers — maar lees zelf het volgende.

»Het onderhoud van Kitchener met Louis Botha van 27 Febr. werd ons bij Tafelkop voorgelezen. De burgers gaven eenparig hunne afkeuring over de vredesvoorwaarden van Kitchener te kennen en keurden het korte krachtige antwoord van Louis Botha goed. Hadden wij dan zoolang voor zoo ongunstige termen gevochten, waarbij wij een kroonkolonie van Engeland zouden worden, slechts wapenen onder licentie zouden mogen houden, en waarbij de Kaffers eventueel stemrecht zouden verkrijgen? Waar hadden wij ons dan al die opofferingen voor getroost, dat wij, terwijl wij nog niet zieltogend daarneder lagen, den strijd om leven of dood zouden opgeven? De burgers, die, zoo gehecht aan de familie, zoo gebonden aan hunne plaatsen, toch liever alles verliezen wilden dan »hands-uppen" gaan, vonden daar unaniem de vredesvoorstellen onaannemelijk en gaven in luide bewoordingen te kennen, dat zij liever lijden en sterven wilden dan zich buigen. Maar menigmaal spraken wij er met

elkander over, dat daar ginds in de refugee-kampen vrouwen en kinderen in schreiend rampzaligen toestand verkeerden, en of wij ter wille van deze den strijd niet moesten opgeven en het grootste kwaad vermijden; of het vaderland dan zoover boven de familie gaat dat deze opgeofferd, dat dit onschuldig, weerloos bloed vergoten moet worden. En het kostte menigeen uren van zwaar inhameren op het wankelmoedige brein, dat de plicht hem gebiedt te blijven en te volharden. Doch wellicht zou meer dan één man in zijn overstelpend wee zich aan de zij van vrouw en kinderen geschaard hebben om met hen lief en leed te deelen, indien hij hun zoodoende redding gebracht zoude hebben, maar de overtuiging, dat het niet baatte, weerhield hem en hij bleef."

Men vraagt zich af, als men de plaatsen leest die ik heb aangehaald, of geweten, kordaatheid en lijdzaamheid daar wel ooit op zichzelf voorkomen, of de eene eigenschap niet telkens in de andere overgaat. Het is ook zoo, ik heb getracht ze te scheiden, maar ze zijn werkingen van één wezen, lijdzaam-kordaat-gewetenvol.

Ze zijn, in het zedelijke, hetzelfde wat, in het lichamelijke, die gezondheid van zin en zenuw is en de juiste wijze waarop zij zich verhouden tot de andere aandoeningen.

En in het geestelijke vertoont zich datzelfde wezen door een voortdurend streven naar verhooging van geestelijk leven, door een juiste waardeering van wat in dat leven van waarde is, en een fijn gevoel voor wat het schaadt.

Wanneer wij — om eerst nog eens te spreken van het lichamelijke — sommige bladzijden van Van Warmelo lezen, dan maken hij en zijn medestrijders op ons den indruk van kinderen. Als wij zelf, denken we, strijd voerden voor onze onafhankelijkheid, dan zouden wij een en al ernst zijn, wij zouden geen gedachte hebben dan het vaderland en wij zouden diep onder den indruk zijn van onze verantwoordelijkheid en ons leed. Ik geloof het ook, en ik geloof zelfs dat wij van aandoening er niet toe zouden komen iets uit te voeren. Wat de Boeren tot zulke waardevolle strijders maakt is juist die volkomen gezondheid, die berust op veerkracht van alle organen. Een indruk

op het zintuig gaat niet verder dan op het oogenblik noodig is, een trilling van de zenuw zet zich niet voort totdat ze pijnlijk wordt, een innerlijke aandoening vereischt niet noodzakelijk uiterlijke uiting. Elk orgaan op zichzelf als dat volstaat, alle organen te samen als het noodig is: naar die wet van het gezonde organisme doet een mensch met zijn lichaam het veelvuldige waar het bekwaam toe is. In het verhaal van den aanval op Selikats-nek is een episode van het sterven van luitenant Pilkington. Er wordt gras onder zijn hoofd gelegd, er wordt brandewijn in zijn mond gedruppeld, hij vat de hand van den Boer en vraagt of die bij hem blijft. Vijf minuten na zijn dood rooken de Boeren zijn sigaretten op. »O wreedheid van het verhardend krijgstooneel!" schrijft Van Warmelo. Ja, maar het merkwaardigste heeft hij niet opgemerkt: het merkwaardigste was niet dat zij sigaretten van een doode rookten, daar komt men in een oorlog toe, maar dat zij er rookten *op dat oogenblik.* Tijdens de alle aandacht vergende bestorming van een pas die door hen zevenen moest genomen worden,

schoot er tijd en lust over tot het opsteken van een sigaret. Het is of zij oorlogje *spelen*, denken wij Europeërs dan. Welk een kinderen! Maar dit nu juist, lieve groote menschen van mijn werelddeel, geloof ik dat de door ons ontbeerde gezondheid is.

Toen president Steijn door De Wet naar boven gebracht was, vergezelde de schrijver hem op zijn tocht door het Boschveld naar Machadodorp, waar Kruger was. Men kan deze bladzijden lezen zonder te weten dat er oorlog is. De wilde boschwereld en het vroolijke gemoed van de reizigers vormen een dagenlange idylle tusschen de bedrijven van het groote treurspel.

»Wij verlieten de Krokodilrivier op 12 Sept. vroeg in den morgen, nadat wij eerst ons vee hadden laten drinken en onze waterkannen gevuld hadden, want onze gids vermoedde, dat wij geen water zouden krijgen voor de Sabie, welke rivier wel twee dagreizen van ons verwijderd was. Er waren wel een of twee bronnen ongeveer halverwege naar de Sabie, maar niemand kon met eenige zekerheid zeggen of

er water in zou zijn, want deze streek werd in den zomer, den regentijd, wegens de ongezondheid voor mensch en paard, nooit bezocht, zoodat niemand wist wanneer er het laatst regen gevallen was.

»De boschjes en struiken waren over het twee jaar oude wagenspoor hoog gegroeid en een groote hindernis voor de vlugge beweging van het lager. De weg werd meer slingerend gemaakt dan wenschelijk was, maar goed begaanbaar voor de lagers, die ons zouden volgen. De ruiters reden veelal bezijden van het lager, om bokjes te schieten, want wij hadden geen slachtvee bij ons, en moesten van het wild leven dat wij schoten.

»In de nabijheid van de rivier troffen we nog vogels aan en zagen allerhande insecten, doch hoe meer wij ons verwijderden, hoe eentoniger en doodscher de natuur werd. Ik had mij zoo'n levenlooze boschwereld niet kunnen denken. Men hoorde er het gezang en getjilp van een vogel niet, geen geluid van een insect en zag zelfs geen slangensleepsel. Het was er weemoedig stil. Sporen van wild waren er

overvloedig. Het scheen alsof zich daar alleen gedierte ophield dat, gewoon aan die eentonige stilte, zich in geruischlooze wildheid aan het oog van den indringer onttrok of nieuwsgierig in zijn onwetendheid bleef staan, totdat een kogel van den schutter het voor, zijn gevaar waarschuwde of een eind aan zijn leven maakte. Wij moeten in het oog van het wild wonderlijke rustverstoorders geweest zijn. Zoo'n drukte hadden ze zeker van hun leven niet gehoord. Overal vielen er schoten, somtijds werden er wel salvo's gemaakt, wanneer wij op een kudde bokken afkwamen.

»De bosschen bestonden niet uit den bekenden doornboom van het Boschveld, maar hier trof men vele doornlooze boomen aan, die gewoonlijk alleen staand, zich statig boven de andere verhieven. Wij lieten onze paarden zich somtijds aan het zoete buffelgras te goed doen, dat aan zijn breede halm te kennen was en slechts onder een boom groeit.

»Wanneer men van een verhevenheid een uitzicht over het Boschveld kreeg, dan was het niets dan boomen, boomen overal waar

men heen keek. En dan kwam er een huivering op, bij de gedachte, wat van den persoon zou worden die hier zijn weg verloor, want water was er mijlen en mijlen ver niet en er was geen teeken waarbij men zou kunnen gaan. Dan spoedde men zich haastig nader bij het lager, waar men zich veilig gevoelde, vertrouwend op de bekwaamheid van den gids.

»Tot ons aller vreugde bevatte de eerste zuipplek van het wild water, een kuil door groote klippen ingesloten. Wij kwamen er tegen den middag aan, namen een paar uren rust en zetten de reis met vernieuwden moed voort.

»Daar de wagens zich te langzaam naar onzen zin bewogen, reden de ruiters naderhand ver vooruit, waarvan het gevolg was dat wij ons slaapgoed niet kregen toen het donker werd en wij afzadelden, want bijna al de wagens waren verplicht om, wegens de afwezigheid van een pad, bij het vallen van den avond achter te blijven.

»Wij spanden de paarden kort, voor het geval dat er leeuwen in de buurt mochten zijn, en droegen veel hout aan om de vuren den

geheelen nacht aan te kunnen houden. De gesprekken liepen natuurlijk dien avond, in overeenstemming met de omgeving en de omstandigheid waarin wij ons bevonden, over leeuwenjachten en jachtexpedities. Daarna vlijden wij ons zoo dicht mogelijk bij het vuur neder en de meesten lagen weldra, rustig en onrustig, waarschijnlijk over leeuwen en ongedierte te droomen. Maar ik, die kouwelijk van gestel ben, kon zonder mijn veldkombaars niet slapen, en keerde mij telkens om, van de eene op de andere zij, om beide zijden beurtelings te verwarmen. Had ik maar twee vuren gemaakt, dan had ik mij deze omslachtigheid bespaard. In een gevecht vond ik het nooit aangenaam tusschen twee vuren, maar in dit geval kwam het mij gewenscht voor.

»Terwijl ik zoo wakker lag en op het derde vuur, de roode dageraad wachtte, kwamen vier aan elkaar gekoppelde muilen al grazende dichter en dichter bij ons vuur, en ik bewoog mij voor het oogenblik niet en lag te luisteren naar het naderend eigenaardig geluid, dat het plukken van elken bekvol maakte — want het

was mij als verwachtte ik een grap — toen een van de muilen »onklaar" raakte en op zijn rug viel. Toen was het één, twee, drie! en onze helden stonden overeind, gereed om zich tot het uiterste te verdedigen tegen een khaki of een leeuw, al naar hun droomen hen geïnspireerd hadden. En ik lachte, ja, ik lachte, dat de hyena's mij wel duizend tree ver konden hooren; en bij wijze van reactie begonnen de verschrikte leeuwenjagers ook te lachen, tot het heele kamp er wakker van werd."

Die lach die door den nacht van de donkere bosschen schalde, die verbeeldt voor mij de gezonde vroolijkheid van den Afrikaander en ik zie er het voorteeken in van de kracht waarmee zij zullen heenbreken door hun rampen.

Ook de oorlog heeft zijn vroolijke uren, en de kleine idylle die ik hier volgen laat, verpersoonlijkt er een in een aanbiddelijk beeld.

»De vijand kwam door de landerijen aanjagen en wij waren juist zoo wat 250 tree door de drift, toen khaki, jolig en vlug, zijn doortocht kwam maken, doch, op buit belust,

zijn blik op de huizen gevestigd hield, en ons niet zag.

»De weinige burgers die wij achtergelaten hadden, begonnen nu van het kopje op den vijand te schieten, en toen ik boven kwam, zag ik deze overijld vluchten, ten getale van honderd, en niet ophouden voor dat hij ver uit de voeten was. Die expeditie kostte hem een paar man aan dooden en gewonden, behalve geroofd meel, hoenders en andere dingen die hij op zijn vlucht overal liet vallen.

»Toen ik een poos later weer naar de plaats ging, vertelde men mij, dat een van de jonge dames, terwijl de vijand in allerijl voorbij vluchtte, in de handen geklapt had van vreugde."

Die khaki, jolig en vlug, op buit belust, zijn doortocht makende, die schoten van de kopjes, die rondgestrooide hoenders en andere dingen terwijl zij vluchten, ziet het er niet uit als een tooneel-oorlog, met als bekroning dat van vreugde in de handen klappende meisje?

Het is waar dat het hevige ernst was en dat hetzelfde meisje later door de meest onbeschaamde beleediging en plundering voor haar

vreugde boeten moest; maar juist daarom prijs ik die onverwoestbare vroolijkheid die de ware gezondheid is, omdat zij zich niet onderdrukken laat noch door zorg, noch door vrees voor de wraak die er op volgen kan.

Het is een dankbaar werk — ja, ik zie het wel dat de avond vliedt en het jaar wil eindigen! — dankbaar is het ook de geestelijke gezondheid van dat volk in dit boekje na te gaan. Niets doet er mij zoo aan als de haat aan den oorlog die er uit spreekt, omdat hij zoo demoraliseerend is. Zonder twijfel is bij den schrijver het geestelijk leven sterker ontwikkeld dan bij de meesten van zijn landgenooten; maar — ik zei het al — de deugden van een volk vindt men bij zijn goede, mits niet geniale, enkelingen.

»Wanneer iemand eens werkelijk honger geleden heeft, dan leert hij de weelde en het gemak van het huiselijk leven waardeeren, en wanneer iemand eens weken lang rondgezworven heeft, zonder een vrouw of kind te zien, dan leert hij deze in hun zachtheid en aanvalligheid op prijs stellen, en voelt de waarde van de

beschrijving van de »züchtige Hausfrau" in »Das Lied von der Glocke" van Schiller. Hoe menigmaal hebben wij niet naar dergelijke lektuur gesmacht op de vermoeiende, eentonige, geestdoodende ritten, die wij, vooral later, op onze zwerftochten maakten. En hoe vreeslijk, vreeslijk was de gedachte aan de moreele schade, die wij leden, vrijwillig, maar toch door plichts- en eergevoel daartoe gedwongen. Want dit was het grievende van dezen oorlog, dat de eene partij, door het toedoen van enkele gewetenlooze volksleiders, op onchristelijke wijze een klein volk trachtte uit te roeien, hetwelk zijn recht van voortbestaan eischte, terwijl aan dat volkje het noodzakelijke kwaad werd opgedrongen zijn recht te verdedigen."

Evenals sommige volzinnen in »Een Eeuw van Onrecht" zijn deze zwaar van geestelijke voortreffelijkheid. Er bestond daar, onder de Boeren van Zuid-Afrika, een aristokratie des geestes, die krachtiger dan de onze is. Hoor de klachten die later, in den nog ergeren tijd, bij hem opkwamen.

»Wanneer misschien in den aanvang van een

tocht een geanimeerd gesprek den tijd voor ons verkort had, trad er al spoedig een verflauwing in en wij zaten lusteloos en versuft voor ons heen te staren. (O Goden! als dat al het kenmerk van geestelijke verslapping is, waar is dan de krachtigheid van uw welvaren, beschaafde gezelschappen in Europa?) Dergelijke gesprekken werden bij den dag meer prozaïsch en oppervlakkig, want wij hadden in ons de energie niet, en gevoelden ons onder de omstandigheden er niet toe gedreven, om uiting te geven aan de sentimenten, die behooren bij onze edelste belangen; dingen die ons vroeger aangenaam aandeden, waren ons nu vreemd geworden, want de prikkel die 's menschen gedachten verlevendigt, onbrak ons in ons eentonig leventje. Voor den onverschillige had deze leemte in ons geestelijk leven hare verschrikking niet; maar de fijngevoelige sloeg dat verval van zijn geestelijke krachten met schrik gade en ging gebukt onder de tastbare oppervlakkigheid die zich met geweld aan hem opdrong.

»De kleine behoeften van ons materieel leven

waren voor ons vereischten geworden. Want wanneer wij een mes verloren, of wanneer een pot of ketel gebroken, of een bekertje van ons gestolen werd, gevoelden wij ons dagen lang terneergedrukt als onder een zwaren slag die ons getroffen had. En het was niet gemakkelijk om tegen dat moedelooze of bittere gevoel te strijden, evenmin als gij, lieve lezeres of lezer, zonder eenige moeite uwe boezemzonden overwint. Maar het was ons behoud, wanneer wij ons er bewust van werden dat de kleine tegenspoeden van het commando-leven ons verbitterd en oppervlakkig maakten, want zelf-kennis is immers de eerste schrede op den weg der bekeering.

»De eigenschappen die een integrent van onze hoogste natuur zijn en den mensch veredelen, werden in ons stelselmatig onderdrukt. Wij rekenden het ons een eer toe, en beschouwden het als een noodwendig gevolg van ons vaderlandslievend gevoel, dat wij den vijand haatten met den felsten haat die in ons vermogen lag, zoodat wij er ons jubelend in verblijdden wanneer hij voor onze bommen en

kogels viel, of dat de pest onder hem uitgebroken was; ja zelfs wenschten wij, dat een Europeesche oorlog — zoo'n vreeselijke oorlog — mocht uitbreken, als wij maar ons eigen vaderland behielden. Zoo werd tengevolge van ons gerechtvaardigd patriotisme de neiging tot wreedheid een predomineerend bestanddeel van het karakter der burgers."

Maar, ZOO ZIJN *wij*. O, mijn europeesche broeders, wat door dezen jongen Afrikaander gevreesd en gehaat wordt als de laagste geestelijke verbastering, alleen verontschuldigbaar door hun vreeselijk lijden, dat is onze dagelijksche toestand in de ellende van ons welvaren. Lusteloosheid, prozaïschheid, oppervlakkigheid, gebrek aan geestkracht, angst om stoffelijke behoeften, haat aan al wat ons belang en onze wenschen tegenstaat, — dat is de diepste diepte van verval die deze jonge aristokraat des geestes zich denken kan; maar — dat is immers wat ons dagelijks pijnt?

En wij zoeken er geen bekeering uit. Wij prijzen het als den top van onze de ruwheid ontwassen beschaafdheid en edelheid.

Ik zeg u: die van alles verstokenen, die in hun kamp — ongelukkige schooiers — toch nog een debatvereeniging inrichtten en de belangen van hun land bespraken, — nu niet een enkele, maar velen nevens dezen schrijver, — zij waren beschaafder en edeler dan wij.

Geestelijk-zedelijk-lichamelijk: ook deze drie zijn weer een eenheid: de Afrikaander dien ik u wensch voor te houden. Een ander en beter menschesoort is opgestaan, een beter volk dan wij zijn strijdt in Zuid-Afrika voor zijn bestaan.

De beste Europeesche volken kunnen niets anders doen dan het te vermoorden en toe te zien dat men het vermoordt. Dat men het *zal* vermoorden — ik geloof het niet.

Wilt ge weten wat klassiek is? Dat volk is klassiek; die menschesoort is klassiek; dit boek dat hier naast me ligt is klassiek: zoo klassiek als Cesar of Xenophon.

Die volkomen gezondheid van alle bewegingen, die maat, die menschelijkheid, die adel des geestes, dat is alles klassiek. En klassiek zijn de hier vermelde daden.

Want — ik verhaal het — deze schrijver is niet geniaal, er is aan hem geen spoor van dat onpeilbare, dat de Natuur zelf is, maar hij had het vermogen tegelijk te doen en waar te nemen wat zoo gedaan en zoo waargenomen het eigendom van alle tijden is.

Kon men Steijn beter waarnemen dan hij het deed? Zijn lof van hem beslaat maar enkele regels: »hij hield den moed der burgers niet gespannen door praatjes van interventie, doch wees ons er op, dat de oorlog nog lang kon duren, en dat wij de Kolonie nog zouden intrekken." En verder, als afscheidswoord: »Wij hielden allen veel van president Steijn." Zulk een staatshoofd verdient zulk een schrijver. En dit is het geheim van wat wij klassiek noemen dat het elk verschijnsel schat naar zijn *juiste* waarde en het zijn *juiste* woord geeft, niet minder, maar ook niet meer.

Ik heb tot hiertoe gewacht met het inlasschen van die bladzijden die de grootste en schoonste van dit geschrift zijn: de beschrijving van den vrouwentrek. Daar ziet men hoe de groote gebeurtenissen de groote schrijvers

maken. En hoe die grootheid in niets anders ligt dan in de juiste mate van meegevoel.

Het was het oogenblik toen French van Heidelberg uit zijn groote schoonveging van oostelijk Transvaal begon.

»Boesmankop werd nu door den vijand gebombardeerd, zoodat de retireerende burgers in de vlakte, door de bommen die over den kop heensloegen, het warm kregen.

»Tegen de lange bulten aan waren er vele tentwagens van Boerenfamilies in vluchtende beweging, in welker nabijheid de vijandelijke bommen die ons achtervolgden verscheidene malen barstten.

»Het scheen alsof er over de vrouwen van de omliggende plaatsen een schrik gekomen was voor een gevangenneming door den vijand, want langs alle zijwegen kwamen de families in karren en tentwagens in lange rijen aanstroomen, terwijl groote kudden klein- en grootvee door het volk aangejaagd werden, waarvan er sommige in de handen van den vijand vielen. De burgers deden hun best om te blijven staan totdat de vijand zoo dicht mogelijk was,

voor dat zij retireerden, teneinde de wagens in de gelegenheid te stellen om een voorsprong te maken. Want wij retireerden niet in wanorde, maar geregeld, omdat wij geen kans zagen om tegenstand te bieden. De omsingeling vindt niet plaats op een vierkante mijl, maar over een afstand van vele mijlen.

»Gelukkig kwam er in den namiddag een verschrikkelijke regenbui op die den vijand in zijn vervolging hinderde, anders waren er dien dag zeker vele wagens in zijn handen gevallen.

»Het was niet meer noodig dat de burgers voor de bescherming van de wagens achter bleven. De vijand had zich gekampeerd en liet ons, met uitzondering van de brandwacht, beschaamd doch verlangend in den modder voortplassen. Met den eigenaardigen, vluggen gang van onze ponies haalden wij de zwaarbeladen wagens weldra in, na ons eerst van hoenders, mielies, meel en andere dingen voorzien te hebben, waar die door de vluchtende wagens als ballast over boord gegooid of waar een beladen wagen gebroken achtergelaten was.

Toen wij langs de wagens opreden, vonden

er ontmoetingen van vrienden en bloedverwanten plaats, die elkaar in langen tijd niet gezien hadden. De vrouwen en meisjes zaten op de wagens, menden de karpaarden, en vele stapten met de Kaffers langs de ossen mannelijk in den modder voort. Zij deden het werk, hetwelk in vredestijd door de mannen gedaan wordt. Er waren er onder, wie het aan dienstboden nooit ontbroken had; er waren er die, ofschoon met de weelde van het leven onbekend, dan toch als Boerenvrouwen den handenarbeid der mannen niet kenden; alle waren Transvaalsche vrouwen, verwant en dierbaar aan degenen die deze droeve vlucht moesten aanschouwen.

»En o! de lieve kinderkopjes, die van uit de overkapte wagens nieuwsgierig naar ons loerden!

»Wreed schouwspel! hoe greep 't ons aan!

»Ofschoon vele vrouwen druipnat waren, verkeerden bijna alle in schijnbaar opgewekte stemming, en gaven den indruk als waren zij er trotsch op, dat ook zij eens een kordaat stuk mochten doen. En wanneer een jonge

burger een schoone dame uit de grap vroeg, of hij naast haar plaats mocht nemen om haar te helpen, dan kreeg hij wel eens ten antwoord: »Nee dankie! ons kan goed klaar kom, die burgers moet nou vech." Er waren ook grijsaards en jonge zoons die een handje konden helpen, en sommige mannen werden liever met de vluchtende vrouwen gerekend dan, onder de bommen, met de achterhoede te moeten uitjagen. Sommige vrouwen waren zoo lief niet, en verweten ons dat wij van die ellende de oorzaak waren, want dat wij door onze komst den vijand naar het nog onbezochte gedeelte van het Hoogeveld gelokt hadden.

»De wagens waren met huisraad en graanstof zwaar beladen, sommige zelfs met kachels, en zakten diep in het pad weg, hetwelk door vele wagens en duizenden stuks vee tot één modder gereden en getrapt was. Nog steeds vertoonden zich op de lange bulten lange rijen van witte tentwagens, bespannen met donkere streepen trekdieren, zich naar éénzelfde punt voortbewegende, en toen wij bij Watervalrivier kwamen, deed zich aan ons oog een schouwspel

voor, zoo grootsch, doch o zoo droevig. De rivier was vol. Honderden wagens waren aan de oevers uitgespannen, de meeste aan deze zijde, andere in beweging naar gene zijde. Bij de uitgespannen wagens stonden de vrouwen en kinderen. Sommigen beijverden zich om met het natte hout een vuur aan te krijgen en een stukje eten klaar te maken. Het was even voor zonsondergang, doch er was geen zon om de droeve gemoederen op te vroolijken.

»Tegen de bulten aan was het één bulkende, blatende massa groot en klein vee, welker woelende gedaanten, als de scherfjes glas op den lichten achtergrond van de kaleidoscoop zich bont-geschakeerd afteekenden op de groene vouwen van de gebroken bulten.

»Toen wij door de volle drift reden, zagen wij in 't midden van den stroom een kar, die vast was blijven zitten en nu door een vrouw die tot boven de knieën in het water stond, van achteren geduwd werd, terwijl een meisje de paarden hield. Een paar flinke mannen sprongen van de paarden en slaagden er weldra in, om de kar door de drift te halen. Doch

wij konden niet blijven om de arme vrouwen onze hulp te bieden, anders zou het geheele commando in een oogenblik tijds onder de menigte verspreid zijn geweest, en wij reden voort, overal rondvragende naar de commissariaat-trolleys. Hadden de families elkander niet met hun werkvolk geholpen, dan ware deze onbedachte onderneming een veel treuriger mislukking geweest. De trolleys die ons van het lager proviand gebracht hadden, waren hooger op de rivier, zoodat wij verplicht waren, om den stroom nog eens, ditmaal in het donker, met levensgevaar over te steken.

»Dien avond vernamen wij dat twee kleine meisjes in de drift verdronken waren en dat een wagenwiel over een been van een meisje geloopen had. Hoe hebben de families zoo een onderneming kunnen wagen? Zij hadden zich veel liever thuis aan de genade van den vijand moeten onderwerpen; een vrouw kan immers niet als een man rondvluchten. Het leven in een »refugee" kamp was verreweg te verkiezen boven dit nomadisch leven, want het betaamt haar om stil thuis haar leed te dragen. En dit

was nog maar het begin van de ellende. Waren zij thuis gebleven, dan hadden zij mogelijk hunne woningen kunnen sparen, terwijl de vijand nu, vermoedelijk overal waar de plaatsen verlaten waren, alles vernielde en verbrandde.

»Overdag, toen de vlucht voor de vrouwen nog een nieuwtje was, waren zij er vroolijk onder, maar wie zal hunne gevoelens kunnen beschrijven toen de motregen in den nacht stil begon te vallen en de reis moest voortgezet worden! Ik weet niet hoe de wagens en het vee in den donkeren nacht door de nog gezwollen rivier kwamen. Een twintig tree van waar ik lag, was men bezig met een wagen in te spannen. Ik hoorde vrouwen- en mannenstemmen. Een oude man was gedurig aan 't woord. Hij zou op de eerste de beste plaats al de vrouwen afladen, want zooveel verdriet had hij van zijn leven nog niet gehad. Een kleine jongen en een Kaffer kregen er ook van langs. De jongen reed te paard en leidde een handpaard, of liever, sleepte het dier aan den riem voort, want het was »steeksch". Hij moest het vee bij elkaar zoeken, hetgeen mij

geheel onmogelijk in den donker scheen, tusschen de vele paarden der burgers. Wanneer hij Kindermeid gevonden had, dan was Witlies weer weg, en wanneer Witlies er was, dan was Vaalpens weer zoek. Kindermeid gaf de meeste moeite, een rood-bont beest. Elk oogenblik liep het ondeugende dier dicht bij mij voorbij, gevolgd door den jongen en het steeksche paard. Dan zei de jongen op verdrietigen toon: »Kijk, hoe rem die merrie!" Wanneer zijn vader toornig vroeg: »Het jij nou Kindermeid gekrij?"dan was het antwoord: »Ja, Pa, maar nou is Vaalpens weer weg. Die merrie rem zoo, ik kan nie die beeste bij mekaar krij nie." Toen hij ze alle bij elkander had en het rollend geluid van den wagen in de verte wegstierf, hoorde ik hem nog lang met zijn doordringend stemmetje in de stilte van den nacht de beesten parmantig bij de namen noemen en over het remmen van de merrie nog steeds op verdrietigen toon klagen."

Er is in de wereldliteratuur één bladzij waaraan deze telkens denken doet. Ik meen het verhaal van den apteker in Goethe's

Hermann und Dorothea. Menige trek daarin wordt hier teruggevonden: er is groote overeenkomst van gegeven, hoewel groot verschil van behandeling. Bij Goethe het tafreel sober, in één toon, streng gekaderd, dienende tot achtergrond voor zijn eigenlijk onderwerp: het welvarende dorpsleven; maar als achtergrond groot omdat het niet alleen de wankelende armoede tegenover de rustende welvaart, maar ook het bewegende wereldgebeuren tegenover het stilstaande dorpsleven stelt. Bij Van Warmeloo het tafreel verscheiden, somber en vroolijk, wijd van beweging en landschap, en breede hoofdpartij van zijn schildering, met zelf een achtergrond: de oorlog in zijn volle daadrijkheid van uitjagende burgers, en bommen aanzwermende over de kopjes. Door een vergelijking als deze waar men de innerlijke waarheid van het gegeven als dezelfde, en tevens de uiterlijke verscheidenheid erkent naar het andere doel van den schrijver, door zulk een vergelijking leert men bladzijden als de aangehaalde eerst waardeeren als de groote aanwinst die zij zijn voor onze literatuur.

»Schwerlich, versetzte darauf der Apotheker mit Nachdruck,
Werd ich so bald mich freun nach dem was ich alles erfahren.
Und wer erzählet es wohl, das mannichfaltigste Elend!
Schon von ferne sahn wir den Staub, noch eh wir die Wiesen
Abwärts kamen; der Zug war schon von Hügel zu Hügel
Unabsehlich dahin, man konnte wenig erkennen.
Als wir nun aber den Weg, der quer durchs Thal geht, erreichten,
War Gedräng und Getümmel noch gross der Wandrer und Wagen.
Leider sahen wir noch genug der Armen vorbeiziehn,
Konnten einzeln erfahren wie bitter die schmerzliche Flucht sei,
Und wie froh das Gefühl des eilig geretteten Lebens.
Traurig war es zu sehn die mannichfaltige Habe,
Die ein Haus nur verbirgt, das wohlversehne, und die ein
Guter Wirth umher an die rechten Stellen gezetzt hat,
Immer bereit zum Gebrauche, denn alles ist nöthig und nützlich,
Nun zu sehen das alles, auf mancherlei Wagen und Karren
Durch einander geladen, mit Uebereilung geflüchtet.
Ueber dem Schranke lieget das Sieb und die wollene Decke,
In dem Backtrog das Bett, und das Leintuch über dem Spiegel.
Ach! und es nimmt die Gefahr, wie wir beim Brande vor zwanzig
Jahren auch wol gesehn, dem Menschen alle Besinnung,
Dasz er das Unbedeutende fasst und das Theure zurücklässt.
Also führten auch hier, mit unbesonnener Sorgfalt,
Slechte Dinge sie fort, die Ochsen und Pferde beschwerend:
Alte Bretter und Fässer, den Gänsestall und den Käfig.
Auch so keuchten die Weiber und Kinder, mit Bündeln sich schleppend,
Unter Körben und Butten voll Sachen keines Gebrauches;
Denn es verlässt der Mensch so ungern das Letzte der Habe.
Und so zog auf dem staubigen Weg der drängende Zug fort,
Ordnungslos und verwirrt. Mit schwächeren Thieren der eine
Wünschte langsam zu fahren, ein anderer emsig zu eilen.
Da entstand ein Geschrei der gequetschten Weiber und Kinder,
Und ein Blöken des Viehes, dazwischen der Hunde Gebelfer,

Und ein Wehlaut der Alten und Kranken, die hoch auf dem schweren
Uebergepackten Wagen auf Betten sassen und schwankten.
Aber, aus dem Geleise gedrängt, nach dem Rande des Hochwegs
Irrte das knarrende Rad; es stürzt' in den Graben das Fuhrwerk,
Umgeschlagen, und weithin entstürzten im Schwunge die Menschen
Mit entzetzlichem Schrein in das Feld hin, aber doch glücklich.
Später stürzten die Kasten und fielen näher dem Wagen.
Wahrlich, wer im Fallen sie sah, der erwartete nun sie
Unter der Last der Kisten und Schränke zerschmettert zu schauen.
Und so lag zerbrochen der Wagen, und hülflos die Menschen;
Denn die übrigen gingen und zogen eilig vorüber,
Nur sich selber bedenkend und hingerissen vom Strome.
Und wir eilten hinzu und fanden die Kranken und Alten,
Die zu Haus' und im Bett schon kaum ihr dauerndes Leiden
Trügen, hier auf dem Boden, beschädigt, ächzen und jammern,
Von der Sonne verbrannt und erstickt vom wogenden Staube.

Anders dan het proza van Van Warmelo woelt door de bedding van onzen geest de stroom van Goethe's beschrijving; en oneindig troostend zijn verzen, die den diepsten droesem en den blinkendsten ether saambrengen in de weldadige helderheid van hun tonen. Dáárin openbaart zich de Geest, die de Wereld zelf is, een hoogere dan die prijzenswaardige, die de wereld ziet en gevoelt. Van de laatste soort is Van Warmelo, en schoon is het dat men, zijn werk vergelijkende met dat van dien Meester, de ermee verwante trekken zonder

schamen en met de vreugde van het weervinden in diens zang weerspiegeld ziet.

Laat het vannacht voor mij zoo blijven. Het jaar is voorbijgegaan. Klokkeslagen en schoten zal de wind van het dorp mij hebben toegewaaid, zonder dat ik ze hoorde. In den spiegel van de poëzie zie ik de weeën van een volkswording, die nog voortduren. En op Van Warmelo's »Wachter, wat is er van den morgen?" antwoord ik: de geboorte, de geboorte van een Volk.

1901—1902.

INHOUD

Blz.

Holland en Duitschland 5
De Hodja Nasr-Eddin, een Virtuoos van het Schijnbare 34
De Ware Karbonkel of de Slang met de Kroon? 75
Jac. Van Looy: Schilder-Schrijver 101
Een Glanzend Misverstand 112
Brieven van een Landbewoner 133
Het Raadhuis te Amsterdam 151
Dichteres en Partijleidster 161
Everhardus Johannes Potgieter. . . . , ... 178
Hoogescholen en Geestelijke Bewegingen . . . 233
Oudejaarsavond 272

